

**Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы**

**Мектептегі қосымша білім беру негізінде білім алушының тұлғасын
әлеуметтендіру**

Әдістемелік ұсынымдар

**Астана
2023**

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен
баспаға ұсынылды (2023 жылғы 17 наурыздағы №1 хаттама)

Мектептегі қосымша білім беру негізінде білім алушының тұлғасын
әлеуметтендіру. Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2023. – 202 б.

Орта білім беру ұйымдары үшін «Қосымша білім беру негізінде білім
алушының тұлғасын әлеуметтендіру» әдістемелік ұсынымының мазмұны
жалпы, қосымша білім беру, мәдениет және спорт ұйымдарының өзара іс-
қимылы жағдайында білім алушылардың сабақтан тыс іс-әрекетін
ұйымдастырудың түрлі ғылыми-зерттеулер мен тәжірибелерге бағдарланған
аспектілерін ұсынады, білім алушының тұлғасын әлеуметтендірудің
халықаралық және отандық тәжірибесін, педагогикалық шарттарын зерттеуді
қамтиды. Сондай-ақ қосымша білім беру негізінде білім алушының тұлғасын
әлеуметтендіру бойынша орта білім беру ұйымдарының әкімшілігі мен
педагогтеріне әдістемелік ұсынымдар ұсынылады.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2023

Кіріспе

Қоғамдық өмірдің қазіргі жағдайында әр адамның бірыңғай әлеуметтік тұтастыққа және қоғамның құрылымына қосылуын талап ету аса өзекті проблема болып табылады. Бұл процестің негізгі ұғымы – кез келген адамға қоғамның толыққанды мүшесі болуға мүмкіндік беретін тұлғаны әлеуметтендіру болып табылады.

Тұлғаны әлеуметтендіру – бұл әр адамның әлеуметтік құрылымға кірігу процесі болып саналады, соның нәтижесінде қоғам құрылымында да, әрбір жеке тұлғаның құрылымында да қоғамдық белсенділігімен байланысты өзгерістер болады. Осы процестің нәтижесінде әр адамның бірегейлігі байқалады, жеке адам мінез-құлық заңдылықтарын, құндылықтар мен әлеуметтік нормаларды меңгереді. Бұның бәрі кез келген қоғамда табысты жұмыс істеу және өмір сүру үшін өте қажет.

Адамды қоршаған орта, маңайындағы әлем үнемі қозғалыста болғандықтан, тұлғаның әлеуметтену процесі өмірінің бүкіл кезеңінде жүреді, яғни бәрі өзгеріске ұшырап отырады, адам да жаңа жағдайға байланысты өзгеріп, сол жағдайға бейімделуі тиіс. Адамның болмысы тұрақты болуы мүмкін емес, ол жылдар бойы өзгеріске ұшырап отырады. Өмір – үздіксіз өзгерістер мен жаңаруларды талап ететін үздіксіз бейімделу процесі болса, адам – әлеуметтік болмыс болып табылады. Әрбір жеке тұлғаның әлеуметтік топтарға кірігу үрдісі айтарлықтай күрделі және ұзақ болып саналады. Өйткені, ол әлеуметтік өмірдің құндылықтары мен нормаларын және белгілі бір өмір салтын меңгеруді талап етеді.

Мектеп оқушысы тұлғасын әлеуметтендіру – оның туып-өскен ортасының немесе қоғамның өмір салтымен, мәдениетімен, сондай-ақ барлық адамзаттың мәдени мұраларымен танысуы болып табылады. Әлеуметтендіру тұлғаның қалыптасу үрдісінің бір бөлігі ретінде танылған, сонымен қатар оның барысында қоғамның рөлдік құрылымымен реттелетін әлеуметтік ұйымдасқан қызметте көп тараған ерекшеліктер қалыптасады. Атақты әлеуметтанушы Т. Парсонс (американдық әлеуметтану теориясының өкілі) әлеуметтенуді жалпы қабылданған нормаларды меңгеру негізінде кез келген адамның қазіргі әлеуметтік-экономикалық жүйеге кіру процесі ретінде қарастырады. Әлеуметтенудің қазіргі теориясының негізін қалаушы француз әлеуметтанушысы Г. Тарде (1843—1904), «мұғалім – оқушы» арасындағы қарым-қатынасты әдеттегі әлеуметтік қатынас деп жариялады.

Әлеуметтендіру өмір бойы жалғасады, яғни адам жасы ұлғайған сайын жаңа әлеуметтік рөлдерді басынан өткізеді және әр түрлі әлеуметтік қарым-қатынасқа түседі. Бала ерте жастан бастап қабылдай бастайтын әлеуметтік тәжірибе әлеуметтік мәдениетте жинақталып, көрінеді. Бұл үрдістің жас ерекшелігіне сәйкес болуы маңызды болып табылады. Қоғамдық орта көздейтін жағымды нормаларды, әр жас кезеңіне сәйкес келетін мінез-құлық нормалары мен үлгілерін уақытылы меңгермеу әлеуметтенуден артта қалу болып саналады.

Артта қалушылық қоғамға қайшы құбылыс болып табылмайды, уақыт өте келе ол жеке тұлғаның теріс сипаттамаларды қабылдауына, бейәлеуметтік топтардың ықпалына түсінуіне себеп болуы мүмкін. Әлеуметке қарсы әрекеттердің көрінісі дегенді – девиантты мінез-құлық, сонымен қатар қоғамның құқық, мәдениет немесе адамгершілік саласындағы жалпы қабылданған нормалардан ауытқыған іс-әрекеттер жүйесі деп түсіндіруге болады.

Қазіргі кезде жеке тұлғаны қалыптастыруда білім беру ұйымдарының/мекемелерінің атқаратын рөлі артуда. Білім беру жүйесі бұл рөлді өз жауапкершілігіне алу қажеттілігімен бетпе-бет кездесіп отыр. Себебі мектептегі білім беру – әр адамды тәрбиелеудегі ең ұзақ кезең және тұлғаның табысты әлеуметтенуінің шешуші факторы болып табылады. Заманауи мектеп – қазіргі қоғамның үлгісін көрсетеді, яғни дәл осы жерде топтағы, қоғамдағы негізгі әлеуметтік құндылықтарды, мінез-құлық нормалары мен заңдылықтарын меңгеру жүзеге асырылады. Сонымен бірге әлеуметтендіру факторы білім берудің белгілі бір кезеңінде балалардың табысқа жетуіне елеулі әсер ете бастайды.

Қазіргі қоғамда сұранысқа ие болу үшін олар қоғаммен байланыс орнатулары және сол байланысты сақтап қалулар тиіс, сондай-ақ ұжыммен бірге әрекет ете, қарым-қатынасты дұрыс құра, құрдастары мен ересектерге құрмет көрсете, туындаған жалжалды жағдайлардың дұрыс шешімдерін таба білулері тиіс. Осылайша, балалардың жағымды әлеуметтенуіне қажетті механизмдерді әзірлеу, олардың рухани-адамгершілік дамуына жағдай жасау, патриоттық және эстетикалық тәрбие беру, толеранттылық пен азаматтық бірегейлікті қалыптастыру, мәдениетаралық қарым-қатынасты дамыту білім беру жүйесінің мақсаты болып саналады. Білім алушыларды әлеуметке қарсы бейресми топтарға кірігуден, яғни қоғамға қарсы әлеуметтенуден қорғау үшін қолдан келгеннің бәрін жасау қажет [1].

Қазіргі кезде білім беру жүйесінде, нақтырақ айтқанда мектеп қабырғасында оқушыларға қосымша білім берудің маңызы артып келеді. Бұл балалар мен жасөспірімдерді шығармашылық белсенділікке, пәндер бойынша алған білімдерін жетілдіруге ынталандырады.

Қосымша білім – баланың білімді, қызмет тәсілдерін, құндылық бағдарларын меңгеру үшін еркін таңдаған, жеке тұлғаның мүддесін, оның бейімділігін, қабілеттерін қанағаттандыруға бағытталған және оның өзін-өзі іске асыруына және мәдени бейімделуіне ықпал ететін құбылыс пен процесс. Қосымша білімнің мазмұны жалпы білім беру саласының аясын кеңейтеді әрі тереңдетеді.

Қосымша білім беру – адамның интеллектуалдық, рухани, адамгершілік, дене және кәсіби жетілудегі тәрбиелік қажеттіліктерін жан-жақты қанағаттандыруға бағытталған білім беру, сонымен қатар қосымша білім берудің мемлекеттік ұйымдары, сондай-ақ балалар мен ересектерге қосымша білім беру қызметін жүргізу құқығына лицензия алған ұйымдар көрсететін қызмет түрі болып табылады.

Іс жүзінде қосымша білім беру – білім алушының таным мен шығармашылыққа тұрақты қажеттілікке ие болуына, өзін барынша іске асыруға, тұлғаның кәсіби және өзін-өзі анықтауына мүмкіндік беретін уәжді білім деп айтуға болады. Көптеген зерттеушілер қосымша білім беруді қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыру арқылы тәрбиелеу, оқыту және әлеуметтендірудің мақсатты процесі деп түсіндіреді.

Қосымша білім беру қазіргі кездегі жалпы орта білім берудің қажетті құрамдас бөлігі бола отырып, мектептің оқу пәндеріндегі шектеулердің орнын толықтырады, жеке тұлғаның даралығын, дарындылығын дамытуға көмектеседі, баланың таңдаған іс-әрекет бағытында жету мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Кейбір жағдайларда мектептегі қосымша білім беру сабақтары (үйірмелер, спорт секциялары, факультатив сабақтары және т.б.) оқу пәндерінен алған білімдегі олқылықтардың орнын толықтыру факторы да болып табылады.

Сондықтан, мектептегі қосымша білім беруді негізгі шарт, «іске асыру алаңы», елдің шығармашылық, интеллектуалдық әлеуетін қалыптастырудағы кіріспе және бала тұлғасының әлеуметтендірудің маңызды мектебі ретінде қарастыруға болады [2].

Әдістемелік ұсынымдардың мақсаты мектептегі қосымша білім беру негізінде білім алушының тұлғасын әлеуметтендіру.

Міндеттері:

- білім алушылардың тұлғасын әлеуметтендірудің халықаралық және отандық тәжірибесін зерделеу;
- мектептегі қосымша білім беруді балаларды әлеуметтендірудің маңызды факторларының бірінде қарастыру;
- қосымша білім беру негізінде білім алушылардың тұлғасын әлеуметтендіру бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу.

1 Білім алушылардың тұлғасын әлеуметтендірудің халықаралық және отандық тәжірибесі

Дүние жүзінің көптеген елдерінің халықаралық ұйымдарының құжаттарында қосымша білім беру ұғымына берілетін анықтамалардың ондаған түрі бар. Олар әлемнің ағылшын тілді елдерінде: supplementary education (мектептен кейінгі білім беру), additional education және afterschool education (мектептен тыс білім беру), extracurricular activities (сыныптан тыс білім беру), outdoor education (таза ауада білім беру), non-formal education (бейресми білім беру), supplementary education (бос уақытты ұйымдастыру бағдарламалары), шын мәнінде «қосымша білім беру»; француз, неміс, эстон тілдерінде – қосымша білім беру және т.б..

Еуропалық кеңес және Еуропалық одақ қосымша білім беруді бейресми білім беру саласына жатқызады, яғни «бейресми білім беру» ұғымы жоғарыда айтылған барлық анықтамаларды біріктіреді. Білім беру статистикасы бойынша жіктеу және есеп беру үшін пайдаланылатын білім берудің халықаралық стандартты жіктелімі (бұдан әрі – ББХСЖ), сондай-ақ, Біріккен Ұлттар Ұйымының білім, ғылым және мәдениет жөніндегі ұйымының (бұдан әрі – ЮНЕСКО) «Білім берудің халықаралық стандарттық жіктелімі – 2011» (бұдан әрі – ISCED - 2011) атты құжатында балаларға қосымша білім беруді бейресми білім беру ретінде анықтайды [3].

ISCED – 2011-дің 39-шы және 40-шы пункттері бейресми білім беруді анықтаудың мәнін ашады және оның түрлеріне келесідей сипаттама береді:

- ресми білім беруге ұқсас, бірақ кездейсоқ немесе жүйеленбеген оқытудан ерекшеленетін бейресми білім беру – институционалдандырылған, мақсат қойылған және білім беру қызметін жүзеге асыратын тұлға немесе ұйым жоспарлаған білім. Сонымен қатар, бейресми білім беру ресми білім беруді толықтыратын және/немесе оған балама болатын білім беру деген сипаттамамен анықталады. Бұндай бағдарламалар аясында оқыту білім алуды жалпыға бірдей қолжетімді еткізу құқығын қамтамасыз ету үшін беріледі;

- ұлттық контекстке қарай бейресми білім беру балалардың өмірлік және еңбек дағдыларын дамытуға, әлеуметтік және мәдени дамуына бағытталған бағдарламаларды қамтуы тиіс [4].

Сонымен, әлемдік білім беру кеңістігінде қосымша білім берудің мәнін түсіну әр қоғамның мәдени, философиялық және жергілікті ерекшеліктері аясындағы көптеген түсіндірулерден қалыптасады.

Нәтижесі – білім алушының жан-жақты дамуы, ой-өрісінің кеңеюі, академиялық табыстарының артуы, балаларды негізгі білім алуға тарту, олардың бос уақытының ұйымдастырылуын қамтамасыз ету, олардың тәуелсіздігі мен өз-өзіне деген сенімділігін қалыптастыру, коммуникативтік және көшбасшылық қасиеттерді дамыту, әлеуметтік бейімделуіне жағдай жасау болып табылады.

Жалпы анықтама бойынша, әлеуметтендіру – бұл баланың психологиялық, интеллектуалдық және тұлғалық дамуы барысындағы

әлеуметтік тәжірибені меңгеру процесі мен нәтижесі, яғни оқыту мен тәрбие берудің әсерінен оның психикалық қызметінің өзгеруі, әлеуметтік және адамгершілік құндылықтарды, мінез-құлық нормалары мен ережелерін меңгеру, дүниетанымның қалыптасуы болып табылады.

Әлеуметтендіру процесінің мазмұны бірінші жағынан, қоғамның мәдениетімен және психологиясымен, екінші жағынан баланың әлеуметтік тәжірибесімен анықталады.

Баланың іс-әрекетінің, сыртқы әлеммен өзара әрекеттесуінің нәтижесі әлеуметтік тәжірибе болып табылады. Әлеуметтік тәжірибені меңгеру өзара байланысты үш тәсіл арқылы жүзеге асады. Олар:

- біріншіден, оны табиғи құбылыс деп айтуға болады, себебі бала өзінің алғашқы қадамдарынан бастап адам баласы ретінде, адамзат қауымының мүшесі ретінде жеке өмір жолын салып бастайды. Бала басқа адамдармен өзара қарым-қатынаста мінез-құлық әрекеттеріне қатыса отырып та әлеуметтік тәжірибе жинақтайды, яғни қоршаған ортаның әсерін бойына сіңіреді;

- екіншіден, әлеуметтік тәжірибені меңгеру – тәрбиелеу, білім беру, оқытудың мақсатты процесі ретінде жүзеге асырылады;

- үшіншіден, баланың әлеуметтік тәжірибесі кенеттен де қалыптаса алады. Тіпті бала өмірінің алғашқы кезеңдерінің өзінде-ақ, яғни қоғамдағы белсенділік мүмкін емес кезде де, бала өмір сүруге жағдайына, адамдарға тез бейімделе алады.

Әлеуметтендіру өзара байланысты үш процесті қамтиды:

1) әлеуметтік бейімделу – бұл сыртқы талаптарды меңгеру және өзінің реакцияларын өзгерту арқылы ортаның жағдайларына белсенді бейімделу;

2) дараландыру – өзін-өзі тану, өзін-өзі қабылдау және өзін-өзі іске асыру түрінде жеке тұлғаның өзіндік ерекшеліктеріне белсенді бейімделуі;

3) әлеуметтік-психологиялық ықпалдасу – әлеуметтік шындық талаптарына сәйкес ішкі психологиялық компоненттер мен функцияларды біртіндеп күрделендіру, ретке келтіру және үйлестіру.

Белсенділік, қарым-қатынас, өзіндік сана-сезім тұлғаны әлеуметтендіруді жүзеге асырудың негізгі үш бағыты болып табылады.

Әлеуметтендіру бағытында жүргізілген зерттеулердің көпшілігі балалық шақтың маңайында жүргізілген, яғни баланы өмірде қажетті болатын дағдыларға үйрету терең әсер қалдыратын кезеңге басты назар аударады. Сонымен қатар, бұл жылдар өмір салты қалыптастырылатын, алдағы уақыттағы әлеуметтендірудің негізі қаланатын кезең болып саналады. Бірақ жаңа дағдыларға үйрену әр адамның өмірі бойында жүзеге асады. Адам жоғары оқу орнына түскенде, еңбек жолын бастағанды немесе жаңа жерге көшкенде мінез-құлықтың жаңа модельдері дамиды. Кез келген адам басқалардан кейін қалмауы тиіс, ол үшін жаңа жағдайларға байланысты, сол жағдайларға сәйкес келетін мінез-құлықтың жаңа түрлерін дамытады.

Әлеуметтендірудің барлық кезеңдерінде жеке тұлғаға тигізетін әсері не тікелей, не топ арқылы жүзеге асады. Отбасы және мектепке дейінгі ұйымдары;

мектеп, орта және жоғары кәсіптік білім беретін мекемелер; еңбек ұжымы әлеуметтендіру институттары болып табылады.

Тұлғаның әлеуметтенуі – адамның тұрғылықты өмір сүретін жеріндегі қауымның, ортаның әсеріне де байланысты болады. Адамның бойындағы құндылықтар жүйесі, үлкендерге, құрбыларына қатысты қарым-қатынас нормалары ата-ананың, отбасы мүшелерінің ықпалымен қалыптасатындығы да белгілі. Сонымен бірге, тұлғаның әлеуметтенуіне өзі тікелей дамидытын шағын ортамен қатар, мәдениет, оның түрлері, сипаттамалары да әсер етеді. Осының бәрі тұлғаның қоғамға, басқа адамдарға, өзіне қарым-қатынасының сипатына да әсерін тигізеді.

Осы орайда американдық әлеуметтік психолог Филип Зимбардоның Батыс және Шығыс мәдениетінің тұлғаға әсеріне қатысты жүргізген зерттеуі бойынша Батыс мәдениеті адамды ата-анасынан, отбасынан, басқалардан бөлек дербестікке бағыттайды. Мектепті аяқтаған жас адам колледжге, университетке оқуға түседі немесе еңбек жолын бастайды, содан кейін отбасына қайтып оралмайды. Оның бойында «тәуелсіз Мен» сезімі қалыптасады. Ол өзінің қалауына, талаптарына көбірек көңіл аударады, яғни өз бетінше әлеуметтенеді.

Ал Шығыс мәдениеті адамның бойында «өзара байланысты Мен» сезімін қалыптастырады. Бұндай адам өзінің белгілі бір отбасына, топқа, қоғамға жататынын және олардан тәуелді екендігін көбірек сезінеді. Бұл мәдениеттердегі қоғамдық өмірдің мақсаты – өзі өмір сүретін қауыммен, ортамен үйлесімділікке қол жеткізу, оның қолдауын көру. Өзін-өзі бағалау басқалардың адам туралы не ойлайтынымен тығыз байланысты болады.

Халықаралық зерттеулер сыныптан тыс және каникул кезеңдеріндегі қосымша білім берудің барлық түрлерін қолдау балалардың психологиялық және әлеуметтік дамуы үшін аса маңызды екенін растайды.

Білім беру жүйесі әлемде болып жатқан әлеуметтік, экономикалық және саяси өзгерістерден шетте қала алмайтындықтан, балалар мен жасөспірімдердің бос уақыты ерекше маңызға ие болады. Дүние жүзінің көптеген елдерінде балалар мен жастарға өздерінің бос уақыттарын тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін арнайы саясат бар. Мектептен бос уақытты оларға арнайы ұйымдар ұсынатын арнайы бағытталған іс-әрекетпен шұғылдана отырып арнайы орындарда өткізу ұсынылады. Бұл жай ғана көңіл көтеру мен демалыс немесе дамуға бағытталған белгілі бір іс-әрекет түрі болуы мүмкін. Балалармен жұмыс істейтін педагог немесе оқытушы көп жағдайда бейінді жоғары білімге ие болады. Көптеген елдерде педагогиканың бұл бөлігі жеке мамандану ретінде оқытылады. Ал балалар өз дарындары мен құзіреттіліктерін жағымды демалыс ауанында дамыту мүмкіндігін иеленеді.

Түрлі елдерде мектептен тыс бос уақытта ұсынылатын іс-әрекетті белгілеу үшін әр түрлі терминдер қолданылады. «Қосымша білім беру» термині «формальды емес білім беру» (бұдан әрі – ФЕББ), «мектептен тыс білім беру», «бос уақыт бағдарламалары» және т.б. терминдерімен алмастырылуы мүмкін.

Еуропа Кеңесінде және Еуропалық Одақта мақсатты бос уақыт іс-әрекеті «формальды емес білім беру» терминімен белгіленеді. Жастардың өміріндегі

оқудың шамамен 70 пайызы формальды емес немесе бейресми білім беру жағдайларында өтеді: отбасында, құрдастар тобында, жастар ұйымдарында және бос уақыт топтарында. Білім беру уақытының шамамен 30 пайызын формальды білім беру иеленеді. Қосымша немесе «формальды емес» білім беру формальды білім беруге қарама-қарсылық ретінде ұсынылады. Балалар мен жастар үшін формальды емес білім беру барынша қызықты. Формальды емес білім беру формальды білім беруге қарағанда барынша икемді және жаңашыл форма болып табылады, ол ФЕББ-тің қоғамның балаларға қатысты үнемі өзгеріп отыратын сұраныстарына барынша тез әрекет ету қабілетімен түсіндіріледі.

ЮНЕСКО классификациясына сәйкес формальды емес білім беруге (nonformal education) дәстүрлі білім беру жүйесінен тыс ұйымдастырылатын және өткізілетін, оқудың нәтижелері үнемі тиісті құжаттармен растала бермейтін оқу бағдарламалары мен курстары енеді.

Барлық айырмашылықтарды түсіндіру үшін бір ғана термин жеткіліксіз, бірақ бұл сөз зор мағынаға ие. Кейде бұл «бос уақыт бағдарламасы» деп аталады, кейде бұл мектептен кейінгі білім беру, қосымша білім беру, қосымша мектептік білім беру, формальды емес білім беру, диплом алуды қарастырмайтын білім беру, қызығушылықтар бойынша мектептер, сыныптан тыс білім беру, оқу жоспарынан тыс білім беру, мектептен тыс білім беру және тіпті мектептік емес білім беру. Формальды емес білім беру және оның нұсқалары білім берудің жалпыға ортақ стандарттарына сәйкес келмейді: бәрі де сыныптан тыс, мектептен тыс өтеді және «қосымшалық» сипатта болады, дипломды немесе сертификатты білім берудің түпкі мақсаты етпей-ақ даму үшін мүмкіндік ұсынады.

Батыс Еуропаның барлық дерлік елдерінде ФЕББ-дің белсенді саясаты дамуда, ұйымдастыру формасы мен жүйесі сол елдің мәдени және тарихи ерекшеліктеріне байланысты.

Еуропаның әрбір елдеін ФЕББ жүйесі және оларға енетін ұйымдар қоғамда түрлі орын алады. Көптеген ФЕББ-тер жеке сипатқа ие. Аталмыш жеке бастамалардың мақсаттары көп жағдайда мемлекеттік немесе жартылай мемлекеттік ұйымдар көздейтін мақсаттардан бөлек болады. Жекеменшік ұйымдардың іс-әрекеті көп жағдайда табыс табуға бағытталған. ФЕББ-тегі бос уақыт мұнда табыс табу мүмкіндігі ретінде қарастырылады.

Орталық және Шығыс Еуропа елдерінде үкімет балаларды дамыту және әлеуметтендіру үшін қосымша мүмкіндік алатын формальды емес білім беруді ұйымдастыру формальды білім беруді ұйымдастырумен қатар мемлекеттің міндеті болып табылады деген пікірді ұстанады.

Америка Құрама Штаттарында (бұдан әрі – АҚШ) әлеуметтендіру әлеуметтік психология және әлеуметтану аясында қарастырылады, бұл әлеуметтендіруді психологиялық-әлеуметтік мәнмәтінге қосу (тұлғаның жеке және әлеуметтік арасындағы үйлесімділікке қол жеткізу ретінде қалыптасуы), болмыс құбылыстарын, әлеуметтендірудің танымдық (когнитивті) өлшемдерін есепке алу тәрізді нақты әдіснамалық бағдарларды белгілейді. Американдық

элеуметтанушылар «элеуметтендіру» ұғымына әртүрлі түсінік береді (1-қосымша).

АҚШ-да балалардың және жастардың элеуметтік қалыптасуына элеуметтенудің макрофакторы ретінде барлық қоғам қатысады. Бұл әсер әрбір штаттың және муниципалитеттің білім беру (мезофакторлардың) аумағында орналасқан мектептердің, отбасылардың және басқа да элеуметтік мекемелердің (микрофакторлардың) өзара іс-қимыл ерекшеліктерінен қалыптасатын өзгешеліктерімен айқындалады. Американдық білім беру жүйесі элеуметтендірудің макрофакторы ретінде қоғамның қажеттіліктеріне бағдарланған, бұл мектеп оқушылары қоғамның нақты элеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыратын жобаларға тартылады дегенді білдіреді. Элеуметтендіру процесінде жергілікті қауымдастықтар («communities»), яғни бірлесіп өмір сүру, өмір сапасын жақсарту үшін және қауымдастық мүшелері арасында туындайтын өмірлік қиын жағдайларды шешу үшін ұйымдастырылған белгілі бір аумақтың халқы елеулі рөл атқарады.

Мектептен тыс іс-шараларды американдық зерттеушілер мен практиктер мектеп демеушілік ететін және өз еркімен қатысатын оқушылардың қызметі деп түсінеді. Олар оқу жоспарынан бөлек шығарылған және сабаққа қарағанда басқаша ұйымдастырылады. Олардың мақсаты – оқушыларды элеуметтендірумен қатар, білім беру ұйымының, аумақтық қоғамдастықтың, мемлекеттің мақсаты жалпы ортақ әл-ауқатқа қол жеткізу болып табылады. Көптеген шығармашылық, спорттық, азаматтық және қоғамдық ұйымдар – олардың деңгейінде оқушылардың сабақтан тыс іс-әрекетін ұйымдастырумен айналысатын ұйымдар болып табылады.

Қазіргі заманғы шетелдік зерттеулердің нәтижелерін зерделеу мектептен тыс іс-шаралар мектептің біркелкілігі мен топтық мүшелігін қалыптастыруға оң әсер ететінін, жеке өмір мен көшбасшылыққа, құрдастары арасында элеуметтендіруге, оқу үлгерімін арттыруға, сондай-ақ мектеп мәдениеті мен мектеп климатын жақсартуға ықпал ететінін көрсетеді.

Қоғамдық қызметтің мысалы ретінде 1986 жылы негізі қаланған Американың жастар қызметі («Youth Service America») бағдарламасын айтуға болады. Бұл бағдарлама қоғамдық жұмыстарға, оқуға, көшбасшылыққа қызығушылық танытқан 25 жасқа дейінгі балалар мен жастарға бағытталған. Бағдарламаның мақсаты – балалар мен жастарды аумақтық қоғамдастықтар шеңберінде еріктілер қызметіне тарту болып табылады. Сонымен бірге АҚШ мектептерінің іс-әрекеті сол аумақта өмір сүретін, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлері, қалыптасқан мәдениеті мен өмір салты бар, мүдделері ортақ адамдар қауымы ретінде қауымдастықпен тығыз ынтымақтастықта жүргізіледі.

Американдық мектеп оқушыларын элеуметтендірудің 7 жолы ерекше айтылады, олар:

- спорт. АҚШ мектептері құрылғаннан бері спорт тек физикалық тұрғыдан ғана емес, мінез, әділ ойнау және командалық рух тәрбиелеуде де басты рөл атқарды. Бүгінде Pomfret мектептерінде балаларға баскетбол мен есуден бастап гольф, хоккей, бейсболға дейін спорттың он бес түрі, оған қоса

теннис, рафтинг, тау велосипеді және атқа салт міну тәрізді сауықтыру түрлерін ұсынады;

- талант. АҚШ мектептері әрбір оқушы ән айту, би билеу, сурет салу немесе мәнерлеп оқу, рөлдерді ойнау болсын, кез келген дарынды «нөлден» дамыта алады деген ойды ұстанады. Сонымен бірге мектептің міндеті – баланың ашылуына, жаңа қырынан көрінуіне жағдай жасау болып табылады.

Американың ең көне мектептерінің бірі (Deerfield Academy) академиясында 50-ден астам курстың ішінен өзіне ұнайтынын таңдап, қатыса алады, бұл курстардың ішінде өнер, суретке түсіру, сәулет дизайны, кескіндеме, джаз, классикалық музыка тәрізді таңдау сабақтары бар. Сонымен қатар, әр курс шеберліктің барлық деңгейлеріне, яғни өзіне жаңа хобби іздеп жүрген жаңадан бастаушылардан бастап, университетке түсу үшін портфолио жинақтап жүрген неғұрлым тәжірибелі оқушыларға дейін арналған;

- көшбасшылық қасиет. Мектеп газетінің редакторы болу, қызығушылықтар бойынша клуб ұйымдастыру, өзінің әлеуметтік жобасын әзірлеу – бұның бәрі американдық мектеп оқушысы өз күшімен жүзеге асыра алатын іс-әрекеттер қатарына жатады. Suffield академиясында әдеттегі қарапайым бағдарламамен қатар көшбасшылық бағдарламасы да жұмыс істейді. Оның мақсаты – балалардың бойында мақсатқа ұмтылу, қарым-қатынас жасау және уақытты ұтымды пайдалана білу дағдыларын дамыту.

Suffield академиясының оқушылары кітапхана инспекторы, пән бойынша тәлімгер, кампус бойынша саяхат жүргізуші, өнер орталығының менеджері рөлдерін атқара алады. Мұндай сабақтар оларды жауапкершілікке үйретіп қана қоймай, жұмысқа деген жағымды көзқарас қалыптастыруға жағдай жасайды.

Бағдарламаның тағы бір маңызды бөлігі – кездейсоқ қиын жағдайларды аман қалу курстарында балалар командада бірлесіп жұмыс істеуді үйренеді, яғни жорықтарға шығады, арқанның көмегімен тауларға шығады, ағыны қатты өзендерде каноэмен жүзеді. Жоғары сынып оқушыларының арасында жатақханадағы шамдарды қозғалыс датчигімен алмастыру және асханаға органикалық өнімдерді жеткізуді қадағалау тәрізді экологиялық бастамалар кеңінен тараған;

- қоғамда әлеуметтену. Американдық мектеп оқушыларын қарым-қатынас жасау мәнері арқылы ажыратуға болады, себебі олар әрдайым ашық және басқа мәдениет өкілдерімен жеңіл тіл табысады.

14-18 жас аралығындағы қыздардың бойында өзіне деген сенімділік, маңайындағы адамдарға қамқорлық жасау сезімін, ұқыптылық тәрбиелеу үшін, отбасылық ахуал жасау өте маңызды.

Коннектикут штатында орналасқан шағын және жайлы Westover мектебі (9-12 сыныптар) 200 қызға арналған. Кешке, сабақтардан және спорттық матчтардан кейін оқушы қыздар өздерінің тәлімгерлерімен бірге ортақ бөлмеде жиналады, тәтті тоқаштар пісіреді, күндіз болған жаңалықтарды талқылайды және ертеңгі күнді жоспарлайды. Жексенбі күндері оқытушыларымен бірге ойын-сауық саябағына немесе дүкендерге саяхатқа шығады. Westover

мектебінің тәрбиеленушілері нағыз дос және отбасы ошағы сезімін интернат қабырғасында алады;

- саяхаттар. Балалардың толығымен ашылуына мүмкіндік беру үшін, мәнмәтінде жеке елдің ғана емес, барлық әлемді көрсетуге ұмтылу керек. Тек осылай ғана олар өздерінің болашақтағы мансабы үшін маңызды болып табылатын басқа мәдениеттердің адамдарымен ынтымақтасуды және бәсекелесуді үйренеді.

Нью-Джерси штатындағы The Hun School of Princeton мектебінің оқушылары «Мәдени кірігу» атты бағдарлама жұмыс істейді. Бағдарламаның басты мақсаты – балаларды білгір және әлемнің жауапты азаматтары етіп тәрбиелеу. Мектеп ұжымы мақсатты жүзеге асырудың бірден-бір жолы, балаларға өздері жүрген жайлы аймақтан шығуға көмектесу және өмірде қажет болатын жаңа тәжірибелерге ие болуға мүмкіндік беру деп түсіндіреді.

Жазғы демалыс кезінде балалар оқытушыларымен бірге Қытай, Эквадор, Монтана штатындағы үндістердің резервациясына немесе Флорида-Кис архипелагына барады. Бағдарламада экономика, тарих, саясат, ресурстарды басқару, дін және тіл сабақтары бар. Жазғы саяхат барысында балалар осы пәндерден алған академиялық білімдерін шынайы өмірдегі жағдайларды қолдануды үйренеді.

Америка мектептерінде гуманитарлық жобалар мен еріктілер қозғалысы басты рөл атқарады. Нью-Йорк қаласындағы Ross School мектебінің оқушылары жыл бойы жергілікті жағажайларды ретке келтіру, ардагерлер күніне арналған мерекелік ас дайындау арқылы қоғамдастыққа көмек көрсетеді. Бұл іс-әрекеттер мектеп бағдарламасымен толықтырып, үйлесімді жүзеге асырылады [5].

Финляндияда ФЕББ бос уақытта мектеп қабырғасынан тыс, көп жағдайда мемлекеттік емес ұйымдарда (бұдан әрі – МЕҰ) және қоғамдық іс-әрекеттің басқа түрлері аясында өткізілетін оқуға жатқызылады. Финляндияда ФЕББ формальды білім беру арқылы алынатын білімге қатысты баламалы немесе сындарлы болып табылатын білімнің көзі болып есептеледі.

Фин ғалымдары әлеуметтендіруді ұрпақтар арасындағы өзара әрекеттесу процесі ретінде қарастырады. Сол арқылы жаңа ұрпақ өзінің маңайындағы қауымға кірігеді, оның ойлау және әрекет ету тәсілдерін меңгереді. Бұл тұлғаның әлеуметтік ортаға бейімделуіне мүмкіндік береді, әлеуметтік қолайлы мінез-құлық қалыптасады, сонымен қатар қоршаған ортамен өзара іс-қимыл барысында адамның даралық қасиеттері ашылады [6].

Финляндияда оқушылардың мектептен тыс іс-шаралар кеңістігі мемлекеттік деңгейде айтарлықтай көңіл бөлінетін жастармен жұмыс шеңберінде ұйымдастырылады және дамытылады. Бұл осы елдегі әлеуметтендірудің елеулі макрофакторын білдіреді. Финляндияда балалармен жұмыс істеудің негізгі құндылықтарына белсенділікті арттыру, азаматтық дағдыларды дамыту және жастардың азаматтық мәртебесін қолдау жатады. Балалармен жүргізілетін жұмыстардың мақсаты – әртүрлі қоғамдастықтарға

қатысу арқылы балалар мен жастардың бойында белсенді азаматтық ұстаным қалыптастыру [7].

Қосымша білім берудің элективті курстар тәрізді, аз бөлігі ғана мектеп жүйесіне енгізілген және олардың мазмұны білім берудің міндетті мазмұнынан тыс әзірленеді. Мектеп мұғалімдері осындай курстар дайындайды және жыл бойы қатысулары үшін балаларға үш курс таңдауды ұсынады. Олар: спорт, музыка, әдебиет немесе балалардың қызығушылығымен байланысты көлге саяхатқа барып «балық аулау» тәрізді де хобби-курстар болуы да мүмкін. Қосымша білім берудің басым бөлігі мектептегі білім беру шеңберінен шығарылған спорт клубтары, өнер және музыка мектептері (немесе мәдениет үйлеріндегі курстар), «Қоғамдық университет», сонымен қатар аспаздық, тілдік, өнер курстары, хоккей, баскетбол, шаңғы тебу, жүзу және басқа да спорт секциялары балалардың арасындағы аса танымал курстар болып табылады [8].

Мектептегі қосымша білім курстарын сол мектептің педагогтері жүргізеді. Курстардың басты мақсаты – балалардың қабілеттерін, жаңашылдыққа деген қызығушылықтарын дамыту және денсаулығын сақтау. Сонымен бірге, мектептегі шеберханалар балалардың өзін-өзі іске асыруларына, толыққанды және жан-жақты өмір сүруге ұмтылуларына мүмкіндік беретіндей қажетті станоктармен, тігін машиналарымен, ас әзірлеуге арналған плиталармен жабдықталған. Кейде мектептер жақын жердегі кафелермен, фирмалармен немесе мәдениет үйлерімен келісіп курстарды солардың базаларында да өткізеді, бұл бір жағынан бос уақытты ұйымдастырудың және қызығушылықтар бойынша бір-бірімен қарым-қатынас жасау түрі болып саналады.

Сонымен қатар, фин мектептерінде балалардың бос уақытта өз бетінше кітап оқуын ынталандыру да қосымша білім берудің бір жолы болып қарастырылады. Ол үшін мектеп кітапханасында кітаптар үш немесе бес деңгейге бөлінген, әр деңгейдің кітаптары бір түсті жапсырмамен және атаумен белгіленген. Оқушы таңдаған кітабын оқып болғаннан кейін, өзінің «Жетістіктер күнделігіне» кітаптан не білгенін жазып отырады [8].

Финляндияда жасөспірімдер волонтерлік және басқарушылық қызметке қатысады. Желілік қауымдастықтардағы онлайн алаңдардағы ойындар, онлайн-клубтар мен онлайн мектептер жас ұрпақтың қазіргі қоғамға енуіне, яғни онлайн-әлеуметтенуіне ықпал етеді.

Францияда мектептен тыс формалды емес білім беру саясаты үкіметпен қадағаланады. Факультативті және мектептен тыс іс-әрекеттің негізгі салаларын қысқаша мазмұндауға бағытталған «Мектеп кестесін және бала іс-әрекетін реттеу жоспары: жергілікті білім беру стратегияларын және аудиториядан тыс іс-әрекетті іске асыру» атты ресми құжат бар.

Мұнда «мектеп оқушысының жоспарын және оның мектептен тыс іс-әрекетін реттеу бала үшін үш түрлі кезең: мектеп, факультативті іс-әрекет және мектептен тыс іс-әрекет теңгерімін іздестіру бойынша жұмысты қарастырады. Баланың мектеп қабырғасынан тыс өз уақытын ұйымдастыра білуі оның оқу

үрдісіндегі табыстарымен және оның жеке жетістіктерімен тікелей байланысты; бұл сондай-ақ баланы қоғамда әлеуметтенуге үйретеді» делінген.

Францияда әрбір оқушы елдің жаңалықтар мұражайы, ғылыми қалашық, эволюция мұражайы, Лувр, Версаль және т.б. мұражайларында болуға міндетті, яғни елінің тарихын, мәдениетін мұражай экспонаттары арқылы біліп, білімдерін қосымша біліммен тереңдету де баланың әлеуметтенуі әсер етеді деп есептеледі.

Еуропа Одағы елдерінде қазіргі уақытта «Еуропа 2020 және жастарды дамыту стратегиясы» (Europe 2020 and Youth Strategy) бағдарламасы іске асырылуда.

Бағдарламаның мақсаты – Еуропа елдерін жастармен жұмыс бойынша ісшараларды ұйымдастыруда және қаржылық көмекте қолдау көрсету болып табылады. Қосымша білім беру саласындағы іс-тәжірибенің үздік үлгілерін іріктеудің әзірленген жаңашылдық, өзектілік, оңтайлылық, жоғары нәтижелілік, тұрақтылық, инновацияны бұқаралық іс-тәжірибеде қолдану мүмкіндігі тәрізді өлшемдер жүйесі Нидерланды, Польша, Чех Республикасы елдерінді бар екендігін анықтауға мүмкіндік берді.

Нидерландыда қосымша білім берумен негізінен жекеменшік мекемелер айналысады. Жеке бастамаларға кейде жергілікті басқару органдары субсидия ретінде қолдау көрсетеді. Балалар мен жастар өз бос уақыттарын қалаған түрде өткізу үшін ақша төлейді. Бұл үдеріс Еуропаның көптеген елдерінде айқын сипатқа ие болуда. Бос уақытты ұйымдастыру жергілікті деңгейде көп жағдайда қалалар немесе аудандар тұрғындары қатарынан шыққан волонтерлардың күшімен іске асырылады, сондықтан қосымша білім беруді ұсыну іс-тәжірибесі әртүрлі: ол әрбір елді мекенде өзгеріп тұрады.

Польшаның білім беру жүйесінде формалды емес білім беру айтарлықтай орын алады. Мұнда мектептен тыс мекемелермен қатар формальды емес білім беру қауымдастықтары, қорлары мен орталықтары, жастар сарайлары, жастар орталықтары жұмыс істейді. Польшадағы орта білім беру мекемелері ұлттық бірегейлік міндеттерін шешуге және патриоттық тәрбие беруге ерекше назар аударады. Сонымен қатар, қосымша білім беру жүйесінің іс-әрекеті аясында өз өлкесінің тарихы мен мәдениетін зерделеу негізгі орын алады.

Чехияның қосымша білім беру саласындағы мемлекеттік саясаты елдің бәсекеге қабілеттілігінің бір факторы ретінде қарастырылатын өмір бойы оқуды қолдау түрінде көрініс табады. Мектеп тыс білім беру мекемелерінің іс-әрекетін қаржылай қамтамасыз ету көп жағдайда мемлекеттік бюджетке байланысты. Алайда, мұнымен қатар ол қатысушылардың жарнасынан, демеушілер көмегінен және жеке шаруашылық іс-әрекетінен құралады.

Жалпы алғанда, Чехия балалар мен жастарға бос уақытты белсенді өткізуді ұйымдастыруға ерікті негізде қосылу мүмкіндігін беретін мекемелердің көп әрі қолжетімді желісіне ие. Мектептер, бос уақыт орталықтары, білім беру агенттіктері, қызығушылықтар бойынша клубтар, мәдениет мекемелері және т.б. елдегі қосымша білім беруді ұйымдастырушылар болып табылады:

Бос уақыт орталықтары, мектептегі ұзартылған күн топтары, мектеп клубтары қосымша білім берудің барынша қолжетімді мекемелері болып саналады. Олардың бәрі жалпы және қосымша білім беру ынтымақтастығының іс-тәжірибесін көрсете отырып, мектептер жанында жұмыс істейді.

Канаданың мектептегі білім беру жүйесінде мектеп жастарының кәсіби әлеуметтендіруіне мүмкіндік беретін жағдайлар әзірленген және табысты іске асырылып жатыр, яғни мектепте оқушыларды әлеуметтендірудің бірден-бір жолы болашақ мамандықты таңдауға бағыт беруден басталады. Канада мектептерінде оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтауы және кәсіпке дайындау бойынша курстар, яғни қосымша білім беру оқыту процесінің ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, барлық пәндер бойынша білім беру нәтижелеріне біріктірілген, бұл мектеп оқушыларының кәсіби әлеуметтенуі үшін қажетті жағдайды жасау бойынша жұмыстың тұтастығы мен дәйектілігіне ықпал етеді [9].

Өзін-өзі кәсіби анықтау және кәсіптік оқыту курстарының мақсаты оқушылардың іс-қимыл еркіндігін қамтамасыз ету және мүмкіндіктерін кеңейту. Сонымен қатар, оқушылардың бойында бар қабілеттер мен мүмкіндіктер негізінде дамудың жеке траекториясын таңдауда тәуелсіздікті қалыптастыру болып табылады.

Білім берудің практикалық өмірлік бағдарын нығайту Канададағы білім беру процесінің ерекшелігі болып саналады. Практикалық бағдар оқушылардың қызығушылығын арттырады, мамандықтар әлемі, олардың қазіргі нарықтағы сұранысы, мамандық бойынша жұмысқа орналасу перспективасы, кәсіби өсуі туралы көзқарастарын кеңейтеді. Жоғары сынып оқушыларын кәсіптік қоғамдастыққа тарту және практикалық тәжірибе алу бірқатар бағдарламалар мен бастамалар арқылы да жүзеге асырылады [10].

Олардың арасында келесілерді бөліп көрсетуге болады:

- жоғары сынып оқушыларына мамандықты тікелей сол жерде үйренуге және меңгеруге мүмкіндік беретін дуалды білім беру бағдарламалары;

- министрлік бекіткен «Co-Operative Education» (бірлескен білім) бағдарламасы. Бұл бағдарлама оқушыларға «өз күштерін» байқауға мүмкіндік береді. Мақсаты – болашақта кәсіби таңдаулар туралы анағұрлым мазмұнды шешім қабылдау болып табылады;

- «Work Experience» (жұмыс тәжірибесі) бағдарламалары – бағдарламаның әрбір курсы жоғары сынып оқушылары таңдаған саладағы 90 сағаттық жұмыс тәжірибесіне арналған. Бағдарламаның мақсаты – тікелей жұмыс орнында практикалық дағдыларды қалыптастыру, өзіне деген сенімді арттыру, өмір мен еңбекте табысқа жету үшін қажетті жеке қасиеттерді дамыту [11].

Жапонияда мектеп үйірмелерінің (кай) іс-әрекетіне қатысу орта мектепте оқудың маңызды бөлігі болып табылады. Әдетте олардың қызметі не спортпен, не өнермен байланысты, үйірмелер сабақ аяқталғаннан кейін өтеді және оларды оқушылардың өздері ұйымдастырады.

Оқу жылының басында үйірме басшылығы жетінші сынып оқушылары үшін өздерінің «жарнамасын» іліп қойды. Жетінші сыныптың әрбір оқушысы бір немесе бірнеше клубқа жазыла алады және орта мектепте оқудың барлық кезеңінде сол клубтардың жұмысына қатысады.

Жапон оқушыларының арасында қосымша білім беру мектебі – дзюку өте танымал. Алғашқы дзюку мектептері XVII ғасырда пайда болған, ол кездерде бұл мектептер самурай қылыштарын қолдану шеберлерін дайындаған. Қазіргі кездің мектептері академиялық және академиялық емес деп бөлінеді. Бірінші үлгідегі дзюку мектептеріне оқушылар пәндерді тереңдетіп оқу және емтиханға дайындалу үшін барады. Академиялық емес мектептерде балалар әр түрлі өнер және спорт түрлерімен айналысады.

Жапонияда мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуға көп көңіл бөлінеді. Олар ерте жастан бастап қоғамға тартылады. Бұл білім берудің барлық кезеңдерінде мүмкін болатын бірлескен сабақтарда жүзеге асырылады. Ерекше балалар үшін оларға қажетті білімді меңгеруге мүмкіндік беретін арнайы бағдарламалар әзірленеді [12].

Сонымен қатар, Жапонияда әрбір оқушысының мектептің міндетті оқу бағдарламасына енбейтін дене шынықтыру, көркем шығармашылық және ұлттық өнер түрлері бойынша қосымша сабақтарға таңдау бойынша тегін түрде қатысу іс-тәжірибесі де бар. Мұнымен қоса, әрбір тұрғын кварталда оқушылармен қосымша жұмыс ұйымдастырылады: хор сабақтары, музыкалық аспаптарда ойнау, бал билері, үй шаруашылығын жүргізу және т.б.

Жапония Парламенті «Патриотизм туралы заң» қабылдаған. Бұл заңда «Жаңа дәуірдегі (XXI ғасырдағы) білім беруді дамытудың негізгі жоспарында» ұсынылған «дәстүрлер мен мәдениетті құрметтеу, солардың негізінде құрылған елімізді сүйю» қажеттігі туралы тезисті нығайтуы тиіс делінген, яғни патриотизм – әлеуметтендірудің негізгі бағыты болып есептеледі.

Моральдық тәрбие берудің негізгі міндеті оқушылардың санасына моральдық құндылықтар түріндегі белгілі бір әлеуметтік нормаларды ендіру және топтық сананы қалыптастыру болып табылады. Қабылданған шаралар жапон қоғамының сабақтан қалу, мектептегі зорлық-зомбылық, сотқарлық, сабаққа кедергі келтіру және жасөспірімдер жасайтын ауыр қылмыстар сияқты мәселелердің пайда болуына алаңдаушылық білдіруімен, тұлғаның жеке құқықтарына назар аударудың күшеюімен және топтық сананың әлсіреуімен және т.б. түсіндіріледі.

Барлық орта мектептерде жапондықтардың дәстүрлі жекпе-жек спортының (айкидо, дзюдо, карате, кэндо, сёриндзи кэмпо) барлық жиынтығы ұсынылған спорт үйірмелері, музыка, өнер деп аталатын клубтар жұмыс істейді. Оларды мектеп мұғалімдері жүргізеді. Клуб жұмысына қатысу міндетті, бұл жерде тек жетістіктер ғана емес, қатысу мен белсенділік фактісі де бағаланады.

Әдетте әр мектепте бейсбол, футбол, жүзу (барлық мектептерде ашық бассейндер бар), волейбол, баскетбол, үстел теннисі, жеңіл атлетика тәрізді стандартты клубтар жиынтығы болады, кейбір мектептерде бұған қоса

бадминтон мен теннис клубтары жұмыс істейді. Жеке меншік мектептерде таңдау бұдан гөрі кеңірек және қыздар үшін лакросс үйірмелері бар.

Мектептегі бейнелеу өнері екі клуб – қарапайым бейнелеу өнері және иллюстрацияның жеке үйірмесі түрінде ұсынылған. Сонымен қатар, «жапон дәстүрлері» деп аталатын драма және үй шаруашылығын жүргізу үйірмелері бар. Көптеген музыкалық аспаптарда ойнауды, хорда ән айтуды, би билеуді үйренуге де мүмкіндік бар [13].

Жапонияда мектеп каникулдары кезінде оқушылар халықтық түрлі кәсіптерді үйренуге шығады. Мұндай экскурсиялар бір жағынан еңбекке деген құрметке баулиды, оқушылардың елдің экономикалық әлеуеті туралы пайымдарын кеңейтеді. Олар қандай да бір саланың тарихы туралы, сондай-ақ елдің даму бағдарламалары туралы әңгімелермен үйлестірілуі мүмкін. Екінші жағынан мұндай сапарлар оқушыларға болашақ мамандықты таңдауға көмектеседі.

Көптеген елдерде балаларды әлеуметтендіру мақсатында – көшбасшылық қасиеттерді дамыту бағдарламалары; мансапқа арналған білім беру; денсаулықты қолдау және өмірлік дағдыларды дамыту бағдарламалары; өнер бойынша бағдарламалар; фитнес және демалыс бағдарламалары жүзеге асырылады.

Әлемнің көптеген елдерінде техникаға деген тұрақты қызығушылықты, рационализаторлық және өнертапқыштық бейіндерді, техникалық ойлауды дамытуға бағытталған балалар мен жастардың техникалық шығармашылығына ерекше көңіл бөлінеді. Басымдық электронды техниканы, автоматиканы, техникалық кибернетиканы, машина және станок жасауды зерделеуге беріледі.

Ресей Федерациясында «Әр баланың табысты болуы» атты жоба жұмыс істейді. Жоба балалар мен жастардың қабілеттері мен таланттарын анықтау, қолдау және дамыту жүйесін құруға және пайдалануға бағытталған. Жоба аясында балаларға қосымша білім беру бағдарламаларына тең қол жеткізуін қамтамасыз ету, әрбір баланың талантын анықтау және оқушылардың болашақ мамандықтарын ерте бағдарлауы бойынша жұмыстар жүргізілуде. Аталған жобаны жүзеге асырудың салдарынан келесі нәтижелер мен көрсеткіштерге қол жеткізу жоспарланған:

- балалар мен жастардың қабілеттері мен таланттарын анықтау, қолдау және дамыту;

- қосымша білім берудің жаңа орындарын құру;

- селолық елді мекендерде және шағын қалаларда дене шынықтырумен және спортпен айналысу үшін қазіргі заманғы талаптарға сай жағдайлар жасалған білім беру ұйымдарын құру;

- жалпы білім беретін пәндер бойынша мектеп оқушыларының бүкіл ресейлік пән олимпиадаларын ұйымдастыру және жиынтық командалардың халықаралық олимпиадаларға қатысуын қамтамасыз ету;

- «Болашаққа жолдама» атты мамандыққа бағдарлау жобаларына неғұрлым көп баланы қамту;

- балалар, жасөспірімдер және студенттік спорт түрлерімен айналысатын «Ресей жастары» атты мемлекеттік дене шынықтыру және спорт қауымдастығының қызметі арқылы балалар мен жастарды спортпен шұғылдануға тарту.

Федералдық жоба барлық бағыттағы қосымша білім беру мазмұнын жаңартуды, білім беру бағдарламаларының сапасы мен өзгергіштігін арттыруды, оларды уақыттың сын-тегеуріндеріне және балалардың білім беру қажеттіліктері жауап беретіндей желілік түрде іске асыруды, инфрақұрылымды жаңғыртуды және педагогикалық және басқарушы кадрлардың кәсіби біліктілігін арттыруды көздейді.

Қосымша білім беру мектептерде де, қосымша білім беру ұйымдарында да ғылыми жаратылыстану, туристік-өлкетану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық, көркемдік, дене шынықтыру және спорт бағыттарында жүзеге асырылады.

Балаларды ғылым бағытындағы жұмысқа, қоршаған ортаның түрлі құбылыстарын бақылау, сипаттау, модельдеу, құрылымдау тәжірибесіне тарту, білімнің түрлі салаларымен ықпалдастыру тұрғысынан тәртіптік тәсілді қамтамасыз ету ғылыми жаратылыстану бағытының мақсаты болып табылады.

Туристік-өлкетану бағытының мақсаты – балаларды жорық-экспедиция, экскурсия, жобалау-зерттеу және басқа да мамандандырылған жұмыс түрлерін ұйымдастыруға тарту.

Балаларды жасанды-техникалық және виртуалды объектілер құруға тарту, техникалық ғылымдар, технологиялық сауаттылық және инженерлік ойлау саласында оқушылардың қазіргі заманғы құзыреттерін қалыптастыру техникалық бағыттың мақсаты болып саналады.

Әлеуметтік-гуманитарлық бағыттың мақсаты – балаларды қоғамның жаһандық, өңірлік және жергілікті даму тәжірибесіне тарту, этносаралық қарым-қатынас мәдениетін, көшбасшылық қасиеттерді, қаржылық, құқықтық және медиа сауаттылықты, кәсіпкерлік қызметті, сондай-ақ ойын форматтары мен технологияларын дамыту.

Көркемдік бағытының мақсаты – балаларды цифрлық технологияларды, жаңа музыкалық аспаптарды, байланыс құралдарын, көркемдік материалдарды қолдану арқылы өнердің әртүрлі түрлеріне, көркем шығармашылық жанрларына тарту. Осы мақсатта Ресейде 28 152 мектеп театры, 14 640 мектеп хоры жұмыс істейді.

Дене шынықтыру және спорт бағытының мақсаты – балаларды олимпиадалық, олимпиадалық емес және ұлттық спорт түрлерінің элементтерін қамтитын практикаға тарту; дене, рухани, интеллектуалдық, денсаулық сақтау және патриоттық тәрбие беруіне ықпал ететін командалық, жеке және ойын іс-шараларын дамыту. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін 32 502 мектепшілік спорт клубтары жұмыс істейді [14].

Қазіргі уақытта әлемнің көптеген елдерінде балалардың ғылыми қалашықтары жұмыс істейді. Ғылыми орталықтардың, саябақтардың, қалашықтардың, балалардың бейінді лагерьлерінің мақсаты – балаларды ғылым

мен технология саласындағы өз білімдерін зерттеуге және дамытуға тарту, болашақ ғалымдардың, инженерлердің буынын әзірлеу және қоғам мен ғылым арасындағы тығыз байланысты арттыру.

Келтірілген мысалдардың ортақ сипаттары:

- орталықтарды құруда түрлі салалардағы ең озық технологияларды қолдану;

- оқыту бағдарламаларының және ғылыммен өз еркімен танысу бағдарламаларының болуы;

- мемлекеттік-жекеменшік кәсіпорын үлгісін қолдану;

- мемлекеттің, ірі өнеркәсіптік компаниялардың, қоғамдық қорлар және корпорациялардың бастамалары және қатысулары бойынша құрылу.

Қосымша білімнің білім беру бағдарламалары білім алушылардың өзін-өзі билеуін, шығармашылығын дамыту, олардың қабілеттерін іске асыру, қоғам өміріне бейімделуі, азаматтық сана-сезімін, жалпы мәдениетін, салауатты өмір салтын қалыптастыру, бос уақытын мазмұнды ұйымдастыру үшін жағдайлар жасауды көздейді.

Қосымша білім беретін білім беру бағдарламалары оқыту нәтижелеріне және ұлттық біліктілік шеңберіне және салалық біліктілік шеңберлеріне сәйкестікке бағдарлана отырып, білім алушылардың, тәрбиеленушілер мен мамандардың жан-жақты қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған.

Мектептегі қосымша білім келесі кезеңдерді іске асыра отырып, ұйымдастырылады.

1. Білім алушылардың қажеттіліктері мен бейімділіктерін зерделеу. Білім алушылар мен ата-аналарды жазбаша тестілеу, ауызша сауалнама жүргізу арқылы мәліметтер жинауға болады.

2. Білім алушыларды қызығушылық топтары арқылы біріктіріп, секциялар мен топтар құру. Мектептегі қосымша білім беру жүйесі мен бағдарламасының үлгісін сауалнама нәтижелері бойынша қалыптастыруға болады. Осы кезеңде мектептен тыс оқытудың негізгі бағыттарын белгілеу қажет.

Іс-шараларға қатысушылар санының және белгілі бір тақырып бойынша білімге мұқтаж қатысушылар негізінде жасалады.

3. Оқу саласын анықтауда оқытушылар мен білім алушыларға көмек көрсету. Білім алушылар қосымша білім беру бағдарламаларын еркін таңдауға мүмкіндік алады. Балалардың қабілеттерін және оларды одан әрі дамытудың траекториясын анықтау үшін, білім алушылармен сабақ басталғанға дейін кіріспе тестілеу жүргізуге болады, оның нәтижелері басшылыққа алынуы мүмкін, бірақ олар негізгі болып есептелмейді.

Қосымша білім беруде сабақ түрлері маңызды рөл атқарады. Соңғы нәтиже таңдалған әдістемеге байланысты. Жыл сайын оқытудың жаңа технологиялары пайда болуда. Сондықтан әрбір педагог өзінің оқыту әдісін үнемі жетілдіріп, жаңа педагогикалық технологияларды меңгеруі тиіс.

Қосымша білім беру сабақтарының формалары келесі талаптарға сәйкес болуы тиіс:

- дамыту сипатына ие болу, дәлірек айтқанда, білім алушылардың табиғи бейімділігі мен мүдделерін дамытуға бағытталған;
- мазмұны мен сипаты бойынша әр түрлі;
- әртүрлі қосымша әдістерге негізделуі.

Қосымша білім беру жүйесі, яғни үйірмелер, секциялар және басқа да сыныптан тыс шаралар нақты білім беру ұйымының материалдық базасында қалыптасады. Қолданыстағы бар кабинеттер, мүкәммал, әдебиет пайдаланылады. Барлық мектептер сыныптан тыс сабақтар мен пәндерді терең оқытып, ұйымдастыру үшін қажетті және жеткілікті ресурстарға ие емес [15].

Қазіргі таңда, әскери-патриоттық клубтарды құру мектеп базасында әскери-патриоттық бағыттағы мұражайларды ашу өте өзекті. Көптеген мұражайларда өзінің әскери-тарихи профилі бар. Олар Ұлы Отан соғысының жекелеген кезеңдеріне, оқиғаларына немесе батырларына арналған.

Әскери-патриоттық клубтар бірқатар міндеттерді шешуге мүмкіндік береді: бұл жасөспірімдердің бос уақытын қамту; патриоттық тәрбие; оқушылардың ой-өрісін кеңейту; салауатты өмір салтын қалыптастыру.

Клуб – бұл таңдау еркіндігін көздейтін қоғамдық ұйым, әртүрлі әлеуметтік пайдалы қызметтер түрлеріне қосылуға, өз күшін тексеруге, өзін-өзі растауға мүмкіндік береді. Бұл жерде тұлғаның маңызды моральдық қасиеттері қалыптасады: барлық ұжымның атынан жауап беруге, өзінің өмірлік позициясын жасауға.

Балалар мен жастарды ұлттық өнерге және ұлттық спортқа баулу мақсатында «ALTYN URPAQ» жобасы ұсынылды.

Жоба ұлттық спорт (асық ату, тоғызқұмалақ, қазақ күресі т.б.), ұлттық өнер (домбыра, қобыз, жетіген, қазақ биі, қазақ әндері және т.б.) түрлерін үйрету арқылы өскелең ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеуге, ақыл-ойын дамытуға, ұлттық рух-жігерін көтеруге бағытталған.

Жоба білім беру ұйымдарында оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, бастауыш мектепте (1-4 сыныптар): «Домбыра», «Қазақ биі», «Асық ату», «Тоғызқұмалақ», орта мектепте (5-6 сыныптар): «Қазақ күресі», «Қазақ әндері» іске асырылады.

Мектепішілік, аудандық (қалалық) және облыстық деңгейлерде байқаулар мен жарыстар ұйымдастыру және өткізіледі, мысалы:

- жалпы білім беретін мектептердің оқушылары арасында «Ұшқыр ой алаңы» пікір-сайыс турнирі. Турнир дебаттық қозғалыс мүмкіндіктерін кеңейту арқылы білім алушылардың әлеуметтенуі мен өзін-өзі дамыту міндеттерін шешуге бағытталған;

- «Театрдың ғажайып әлемі» театр өнерінің фестиваль-байқауының бағыттары «Драмалық спектакль»; «Музыкалық спектакль» (опера, оперетта, мюзикл, балет, спектакль және т.б.); «Әдеби-музыкалық композиция»; «Қуыршақ спектаклі»;

- «Менің отаным – Қазақстан» туристік экспедициялық жасақтар байқауы мына номинациялар бойынша өткізіледі: «Туған өлке соқпақтары» іздеу-зерттеу жобасы; экологиялық экспедицияның есебі; экологиялық соқпақ –

қатысушылар экологиялық карта жасайды; «Біріктірілген туризм» – қатысушылар кросс-жорық жүргізеді.

Сабақтан тыс уақытта балалардың жұмыспен толық қамтылуын қамтамасыз ету үшін пән мұғалімдерінің әлеуетін тиімді пайдалану қажет. Пән мұғалімдері үйірмелер, секциялар, студиялар, қызығушылықтары бойынша клубтар, спорт секцияларын, дайындық курстарын жүргізе алады, өз бейіні бойынша сабақтан тыс уақытта танымдық, байқау, ойын-сауық бағдарламаларын, экскурсияларды және т.б. ұйымдастырады.

Мысалы, физика мұғалімі «Қызықты физика», «Робот техникасы» немесе техникалық шығармашылық (техника түрлерін моделдеу: авто, әуе, кеме және т.б.) үйірмелерін жүргізе алады. Яғни, педагог күннің бірінші жартысында пән мұғалімі, екіншісінде – қосымша білім беру педагогі болып жұмыс істейді.

Білім алушыларды мектепте қосымша біліммен қамтуды ұйымдастырудың басты мақсаты – олардың әлеуметтік, моральдық тұрақты, шығармашылық тұлғасын қалыптастыруға және оны сауықтыруға бағытталған білім алушылардың пайдалы жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ететін біртұтас білім беру жүйесін құру [15].

Сабақтан тыс уақытта білім алушылардың денсаулығын сақтауға, өз бетінше білім алуына және дамуына бағдарлануы, олардың мүдделерін ескере отырып, жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етуге, сондай-ақ ұжымдық және жеке тақырыптық ғылыми-зерттеу және шығармашылық жобаларды іске асыруға қатысу арқылы балалардың шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталуы тиіс.

Қосымша білім беру бағдарламаларының жақсы жағы деп олардың балаларға өзіне сол сәттегі қызықты қызмет түрін игеру жолдарын өз бетімен таңдауға ерік беретін жеке оқыту бағдарларын әзірлеу үшін мүмкіндіктер туғызатынын айтуға болады.

Білім алушыларды тәрбиелеу мен әлеуметтендіруді ұйымдастыру келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

Білім алушыларға рухани-адамгершілік тәрбие беру бағыттары	Құндылықтар
Азаматтыққа, патриотизмге, адам құқықтарын, бостандықтары мен міндеттерін құрметтеуге тәрбиелеу	Өз еліне, халқына, өлкесіне деген сүйіспеншілік; Отан қорғаушыларға деген құрмет; азаматтық қоғам, көпмәдениетті бейбітшілік, жеке және ұлттық бостандық, адамдарға деген сенім, қоғамға, мемлекетке деген сенімділік, әлеуметтік ынтымақтастық, бүкіл әлемдегі бейбітшілік, ұлттық мәдениетті құрметтеу және дәріптеу
Әлеуметтік жауапкершілік пен құзыреттілікке тәрбиелеу	Құқықтық мемлекет, әлеуметтік мемлекет, заң және құқықтық тәртіп, әлеуметтік құзыреттілік,

	әлеуметтік жауапкершілік, Отанға қызмет ету, өз елінің бүгіні мен болашағы үшін жауапкершілік, өз еліне жауап бере білу іс-әрекеттер, сыныптың, мектептің, отбасының, туған ауылының, қаласының істеріне белсенді қатысуға деген ұмтылыс
Адамгершілік сезімдерді, сенімдерді, этикалық сананы тәрбиелеу	Адамгершілік таңдау; өмір мен өмірдің мәні; әділеттілік; мейірімділік; ар-намыс, қадір-қасиет; ата-ананы құрметтеу; басқа адамның қадір-қасиетін құрметтеу; теңдік; жауапкершілік; сүйіспеншілік пен адалдық, үлкендер мен кішілерге қамқорлық; ар-ождан мен дін бостандығы, толеранттылық, этика, сенім, руханият, конфессияаралық диалог негізінде қалыптасатын діни дүниетанымның құндылықтары; тұлғаның рухани-адамгершілік дамуы; ықтимал теріс әсер туралы идеялар адамның моральдық-психологиялық жағдайы компьютерлік ойындар, кино, телебағдарламалар, жарнама
Экологиялық, салауатты және қауіпсіз өмір салты мәдениетіне тәрбиелеу	Экологиялық қауіпсіздік; экологиялық сауаттылық; физикалық, физиологиялық, репродуктивті, психикалық, әлеуметтік-психологиялық, рухани денсаулық; экологиялық мәдениет; салауатты және қауіпсіз өмір салты; ресурс үнемдеу; экологиялық этика; экологиялық жауапкершілік; қоршаған ортаның экологиялық сапасын жақсарту үшін әлеуметтік серіктестік; табиғатпен үйлесімді қоғамның тұрақты дамуы, компьютерлік ойындардың, теледидардың, жарнаманың адам денсаулығына ықтимал теріс әсері туралы идеялар
Еңбекқорлық. Білімге, еңбекке және өмірге саналы, шығармашылық қатынасты тәрбиелеу, мамандықты саналы түрде таңдауға дайындық	Ғылыми білім, білім мен шындыққа деген ұмтылыс, әлемнің ғылыми бейнесі, ілім мен өзін-өзі тәрбиелеудің адамгершілік мәні, тұлғаның интеллектуалды дамуы; еңбек пен еңбек адамдарына деген құрмет; еңбектің адамгершілік мәні, шығармашылық пен жасампаздық; мақсаттылық пен табандылық, үнемділік, мамандық таңдау
Сұлулық пен әсемділікке деген құндылық қатынасын	Сұлулық, үйлесімділік, адамның рухани әлемі, шығармашылық пен өнердегі тұлғаның өзін-өзі

тәрбиелеу. Эстетикалық тәрбие – эстетикалық мәдениеттің негізі ретінде қалыптастыру	көрсетуі, тұлғаның эстетикалық дамуы
--	--------------------------------------

Тағы бір маңызды сәт балаларды әлеуметтендіру үлгілерін жетілдірудегі қажеттілік болып табылады. Әлеуметтендіру үрдісінің субъектілері, мазмұны және бағыттары бойынша әлеуметтендіру үлгілерінің жіктелу топтарын атап көрсетуге болады:

1. Әлеуметтендірудің субъектілері бойынша:

- түрлі ұлт өкілдерінің балалары;
- дарынды балалар;
- дамуында мүмкіндіктері шектеулі балалар;
- отбасында проблемалары бар бейәлеуметтік мінезді балалар.

2. Әлеуметтендіру процесінің мазмұны бойынша:

- кәсіби бағдар;
- әлеуметтік қолдау;
- сауықтыру;
- көшбасшылық қасиеттерді дамыту.

3. Әлеуметтік тәрбие бағыты бойынша:

- рухани-адамгершілік даму;
- патриоттық тәрбие;
- отбасылық тәрбие;
- еңбекке баулу;
- экономикалық және экологиялық;
- көпмәдениетті және көркем эстетикалық;
- толеранттық;
- азаматтық сәйкестік;
- зияткерлік тәрбие;
- ақпараттық тәрбие;
- салауатты өмір салты;
- мәдениет аралық байланыс.

Еліміздің білім беру саласында жүргізілетін тарихи, әдеби, экологиялық, географиялық, натуралистік, геологиялық, археологиялық және басқа да туристік-өлкетанушылық жұмыстар өскелең ұрпақтың бойында патриоттық сана-сезімді қалыптастырудың және олардың қоғамдық өмірге қарқынды араластырудың тиімді құралы болып табылады.

Туристік-өлкетанушылық бағыт оқушыларды туған өлке туралы біліммен байытады, оған деген сүйіспеншілікті баулиды және азаматтық ұғымдардың қалыптасуына көмектеседі. Туристік-өлкетанушылық жұмыстың негізінде өткенге деген қызығушылық жатыр, олар оқушылардың дүниетанымын кеңейтіп, танымдық қызығушылықтарын дамытады, шығармашылық іс-әрекетке тартады, тәжірибелік және зияткерлік іскерліктерді қалыптастырады, мамандық таңдауда көмектеседі.

Қазақстанда қосымша білім берудің көркем-эстетикалық бағыты ата-аналар мен балалар арасындағы барынша танымал болып табылады.

Білім берудегі мәдениет пен өнердің маңыздылығының жалпы деңгейін көтеру;

- көркемдік-эстетикалық сана-сезімді қалыптастыру, ол арқылы адам халықтың мәдениетіне өзіндік қатыстығын сезіне алады;

- көркемдік білім берудің кешенді бағдарламасын құру және көркемдік-эстетикалық талғам қалыптастыру көркемдік білім берудің қазіргі кездегі негізгі мақсаттары болып табылады.

Осылайша, жалпы білім беретін мектепте балаларға қосымша білім беру ресурсын пайдалану бірыңғай білім беру кеңістігі шеңберінде білім алушылардың бойында әлемді тұтас қабылдауды қалыптастыруға, жеке қызығушылықтары мен жеке басының қажеттіліктерін дамыту үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді.

2 Мектептегі қосымша білім беру – балаларды әлеуметтендірудің маңызды факторларының бірі

Мектепте білім алушыларға қосымша білім беру жүйесін құру балалардың дене және психикалық денсаулығын сақтауға және нығайтуға, танымдық қызметке тұрақты қызығушылықты арттыруға, өзін-өзі реттеудің жоғары деңгейін қалыптастыруға, сондай-ақ балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік туғызады.

Қосымша білім беру оқыту мен тұлғаны қалыптастыруды жалғастыру, тәрбиелеу құралы және сонымен бірге білім беру қызметіне, мамандандырылған оқытуды таңдауға түрткі бола алады, болашақ мамандықты таңдауға көмектеседі.

Қосымша білім беруді мектепте ұйымдастырудың негізгі ережесі балалардың (психологиялық қызметтің міндеті) және таланттардың (әр түрлі істерге қатысу арқылы) мүдделері мен қабілеттерін ерте анықтау, сондай-ақ балалардың жеке қабілеттерін дамыту (қабілет – динамикалық ұғым, (1-қосымша)) болып табылады. Ол тек қозғалыста, тек дамуда ғана көрініс табады. Ал бұл даму тек бір немесе басқа қызмет процесінде, оның ішінде қосымша білім беру жүйесінде де жүзеге асырылады.

Мектептегі қосымша білім беру Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» (бұдан әрі – стандарт) Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығында көрсетілген оқу жүктемесінің вариативтік компоненті – білім алушылардың білімге деген қажеттіліктеріне сәйкес білім беру ұйымы айқындайтын үлгілік оқу жоспарының құрамдас компонентіне сәйкес ұйымдастырылады [16].

Сонымен қатар стандартта сабақтан тыс іс-әрекетке – білім беру ұйымындағы біртұтас оқу-тәрбие процесінің құраушы бөлігі, үлгілік оқу жоспарында айқындалған оқу жүктемесінен тыс іске асырылатын білім алушылардың бос уақытын ұйымдастыру нысандарының бірі деген тұжырымдама берілген [16].

Үйірмелер, элективті курстар, факультатив сабақтары, спорт секциялары, дебат клубтары – мектеп оқушыларының белгілі бір бағыттың қызметіне қызығушылығын дамытатын және сақтайтын, сабақ барысында алған білімдері мен дағдыларын кеңейтуге және тереңдетуге мүмкіндік беретін қосымша білім беру құрылымының аса маңызды элементтері болып табылады.

Қосымша білім берудің басым идеялары келесідей болуы мүмкін:

1. Баланың әрекет түрлері мен бағыттарын еркін таңдауы. Бұл баланың іс-әрекет бағытын қалай таңдайтыны туралы (көркемдік, техникалық, спорттық, экологиялық және т.б.) Үйірмеге, секцияға қатысатын баланың әртүрлі мақсаттарды басшылыққа алу құқығы болуы маңызды.

2. Баланың жеке қызығушылықтарын, қажеттіліктерін, мүмкіндіктерін ескеру. Қосымша білім беруде әрекет объектісі немесе саласы балаға

«жақындайды». Оған өзінің білім беру жолын анықтауға мүмкіндік беріледі, бұл мәні бойынша мұғалім баланы осы немесе басқа іс-әрекетке тарта отырып, оның өз мүдделерін жүзеге асыруға, жеке қабілеттерін дамытуға жағдай жасайды. Екеуінің де жетістіктерін басқалармен салыстырып емес, өз мүмкіндіктерінің ауқымы бойынша бағаланады.

3. Баланың өзін-өзі еркін анықтау және өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі іске асырылады. Олар: «еркіндікпен» қамтамасыз етуді (баланы қысымнан, қысым жасаудан, қадір-қасиетін қорлаудан қорғау) және «еркіндік» тәрбиелеуді (қолайлы жағдай жасау) болжайды

4. Оқыту, тәрбиелеу, дамытудың бірлігі. Тәрбиеде құндылық-бағдарлық, мотивациялық, мінез-құлық, эмоционалдық компоненттер басым болады.

Тәрбие процесінде адам тәжірибе жинақтайды. Моральдық-эстетикалық көзқарас пен мінез-құлық тәсілдерін объективті нормалар, жалпы қабылданған стандарттар ретінде қабылдайды.

5. Оқу процесінің практикалық және белсенділік негізі. Бұл баланың белгілі бір шығармашылық өнімді жасауға қатысуынан ғана емес, ол үшін өмірлік маңызды мәселелерді өз бетінше шешуге тырысуынан көрінеді. Сондықтан қосымша білім беруде баланың жеке тәжірибесіне көп көңіл бөлінеді, бұл сабақтың мазмұны мен практикалық жұмыс формаларын анықтау кезінде міндетті түрде ескеріледі [17].

Қосымша білім берудің мақсаты – білім алушының оқу пәнінен алған білімін тереңдетумен қатар, тұлғаның барлық қырларын: зердені, тәжірибелік ақылды, еңбексүйгіштікті, дене дамуын, өзін-өзі қалыптастыруға қажетті мінез-құлық пен ерікті қалыптастыру және тәрбиелеу. Яғни, мектептегі қосымша білім беру – баланың бай ішкі дүниесіне ену, түсіну және оның шегін кеңейту, оның әлеуметтенуіне жағдай жасау тәсілі болып табылады.

Әлеуметтендіруге – қоғамда нақты рөл атқаратын адамдардың мінез-құлқын, құндылықтарын, нормаларын, әлеуметтік дағдыларын үйренудің жалғасып жатқан процесі жатады. Отбасын, мектепті, бұқаралық ақпарат құралдарын, құрбылар тобын, басқа да әлеуметтік институттардың барлығын, яғни тұлғаның әлеуметтенуі жүруіне қатысы бар құрылымдардың барлығын әлеуметтендіру агенттері деп айтуға болады. Сонымен қатар әлеуметтендіруді бастапқы әлеуметтендіру және қайталама әлеуметтендіру деп екі түрге бөлуге болады [18].

Баланы алғашқы әлеуметтендіру отбасында өтеді және дәл осы жерде балалар өздерінің жеке болмысын, сөйлеу тілін үйреніп, танымдық дағдыларын дамытады. Отбасында балалар адамгершілік, мәдени құндылықтар мен әлеуметтік рөлдер туралы ойлаудың белгілі бір тәсілдерін үйренеді. Әрине, бастапқы әлеуметтену нәтижесінде пайда болған әлеуметтену әлеуметтік, этникалық, мәдени ортаға, отбасылық қарым-қатынастарға байланысты болады.

Қайталама әлеуметтендіру деп балалардың мектеп және басқа да әлеуметтік мекемелерге түскен кезде ұшырасатын әлеуметтік оқытуды айтады. Мектептің, мұғалімдер мен құрдастардың сипаттамалары балалардың мектеп ортасындағы әлеуметтендіруіне әсер етеді. Балалар мектепке келіп бастағанның

өзінде де отбасы балаларды әлеуметтендірудің маңызды бөлігі болып қала береді. Алайда, балалардың өмірінде енді әлеуметтік өзара іс-қимыл дағдыларын үйренетін басқа да маңызды адамдар болады. Жалпылама басқаның дамуы, бала жалпы қоғам көзқарастарын қабылдауды үйренгенде, қайталама әлеуметтендіру кезінде орын алады.

Мектеп ортасындағы әлеуметтендірудің басты мақсаты – баланы әлеуметтік сауатты етіп тәрбиелеу. Бала өзінің бойында мектеп ортасында әлеуметтік, эмоционалды және интеллектуалдық жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін дағдыларды дамытуы тиіс. Мектеп жағдайында әлеуметтік құзыреттілікке оқушылар әлеуметтік мақсаттарды қабылдаған және қол жеткізген кезде қол жеткізіледі. Бұл мақсаттар (мысалы, бөлісуді, сабаққа қатысуды, топтарда жұмыс істеуді үйрену) оларды іске асыруда баланы мектептегі әлеуметтік топтарға біріктіруге де қызмет етеді [18].

Тұлғаның әлеуметтенуінің негізгі үш кезеңін айтуға болады.

Бірінші кезең – әлеуметтік құндылықтар мен нормаларды игеру, соның нәтижесінде жеке тұлға бүкіл қоғамға сай болуды үйренеді.

Екінші кезең жеке тұлғаның өз дербестігіне ұмтылуынан, өзін-өзі өзектендіруінен және қоғамның басқа мүшелеріне белгілі бір әсер етуінен тұрады.

Үшінші кезең – әрбір адамның белгілі бір әлеуметтік топқа кіре отырып, өзінің өзіндік қасиеттері мен мүмкіндіктерін ашады [19].

Балалардың әлеуметтенуінің қай кезеңі болсын жалпы білім берудің құрылымды (вариативтік) бөлігі болып табылатын қосымша білім беруде де көрініс табады. Қосымша білім беру – білім алушыға таным мен шығармашылыққа тұрақты қажеттілікке ие болуға, өз-өзін неғұрлым жан-жақты іске асыруға, тұлғалық және кәсіби дамуына жағдай жасайтын білім түрі. Көптеген зерттеушілер балаларға қосымша білім беруді қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыру арқылы тәрбиелеу мен оқытудың мақсатты процесі ретінде түсінеді [20].

Әлеуметтендіру өтетін ортаны – әлеуметтендіру факторы ретінде қарастыруға болады. Олар. Отбасы, көше, бұқаралық ақпарат құралдары (оның ішінде – интернет), білім беру ұйымдары (мектептегі қосымша білім беруді қоса алғанда) және т.б.

Отбасында бала дүниеге келген сәтінен бастап ең жақын туыстарымен – анасымен, әкесімен, ата-әжесімен, ағаларымен, әпкелерімен, басқа да туыстарымен өзара туыстық қарым-қатынас жасайды.

Отбасында баланың бойында күнделікті өмірге қажетті негізгі тұрмыстық дағдылары, жанжалдарды шешу диалог құру қабілеттері қаланады. Көпшілік жағдайда баланың өзін-өзі ұстауы ересектерден көрген мінез-құлық ережесіне байланысты қалыптасады, яғни балалар әрдайым үлкендерден көргенін қайталайды. Бұл жағдайды әрдайым есте сақтау қажет.

Балалар көп уақытын көшеде немесе үйден тыс жерде, таза ауада өткізеді. Аулада және ойын алаңдарында басқа балалармен және олардың ата-аналарымен өзара қарым-қатынас жасаудың көптеген жағдайы орын алады,

яғни осылайша үйден, отбасынан тысқары жердегі әлеуметтенудің негізі қаланды. Бала кездейсоқ пайда болған жанжалдарды шешіп, ортақ тіл табуды үйренеді.

Балалық және жасөспірімдік шақта бала бұқаралық ақпарат құралдарын, соның ішінде интернетті белсенді қолдана бастайды. Интернет желісінде бала көптеген ақпарат және әлемнің кез келген жеріндегі адаммен қарым-қатынас жасай алады.

Балалар сыни ойлауды үйренеді, желіде өзара қарым-қатынас жасау дағдыларын меңгереді, сондай-ақ нақты ортада қол жетімсіз нәрселер туралы біледі. Бұл да баланың әлеуметтенуіне ықпал етеді.

Оқушыларды әлеуметтендірудің басым үлесі жалпы білім беру ұйымдары мен қосымша білім беруге тиесілі болып келеді. Бұнда балалар ортақ істі біріктіретін ұжымда өзара әрекеттесуді үйренеді. Үйірмелер, спорт секциялары, қосымша сабақтар балаға дос табуға, олармен әрдайым байланыста болуға, әлеуметтік ортаның өміріне қатысуға көмектеседі.

Осылайша, мектеп жасындағы балаларға қосымша білім беру міндеттерінің бірі – шығармашыл тұлға қалыптастыру үшін қажетті жағдайлар жасау болып табылады. Бұл жағдайда басты назар баланың өзін-өзі анықтау және өздігінен даму құқығын қорғауға бағытталған. Қосымша білім берудің басты мақсаты – балалардың мектеп пәндерінің ауқымынан тысқары білім алу мен шығармашылығына ынтасын дамыту, оқшылардың жеке және кәсіби өзін-өзі анықтауына, олардың қоғамда өмір сүруге бейімделуіне және салауатты өмір салтын ұстануына ықпал ету болып табылады. Қосымша білім беру бос уақыттың әлеуметтік және бос уақыты ұтымды өткізу қызметін іске асыруға ықпал етеді, балаларға оны барынша пайдалануға мүмкіндік береді, яғни бос уақытты ойын-сауықпен, мерекелермен, шығармашылықпен ұштастыру, бұл адамның даму құқығын барынша толық қамтамасыз етеді және балалардың, жасөспірімдер мен жастардың жеке және өзін-өзі кәсіби анықтауы өтетін түрлі іс-шараларды еркін таңдауды қамтамасыз етеді. Қосымша білім беруде білім беру тек «өмірге дайындық» немесе кәсіп негіздерін игеру ретінде ғана емес, шын мәнісінде өмірдің негізі ретінде – өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жетілдіру, интеллектуалдық ресурстарды қызықты және қуанышты тұтынудың үздіксіз процесі ретінде қарастырылады. Қосымша білім беруде өскелең ұрпақ өзінің шығармашылық қызметінде жетілу мен үйлесімділікке ұмтыла отырып, армандауды, безендіруді, жоспарлауды, өз өмірі мен айналасындағы шындықты өзгертуді үйренеді. Мұндай білім ой мен іс-әрекет еркіндігіне, шығармашылыққа, серіктестікке, әрбір жеке адамның қадір-қасиетін құрметтеуге негізделген.

Қосымша білім беру мектептегі оқу-тәрбие процесімен, мектептен тыс жұмыстармен, тұрғылықты жері бойынша тәрбие жұмысымен тығыз байланысты болады. Балаларға қосымша білім берудің ұйымдастыру нысандарының ішінде әртүрлі бағыттағы үйірмелер, секциялар, клубтар, сондай-ақ көркемдік, техникалық, спорттық, туристік және т.б. шығармашылық бірлестіктер басым болып келеді. Ол мектептегі оқытудың тікелей жалғасы

болып табылады. Қосымша білім беру – адамның даралануы мен өзін-өзі іске асыруын қолдаудың, балалар мен отбасылардың ауыспалы және өзгеріп отыратын қажеттіліктерін қанағаттандыру тетігі.

Көптеген балалар өздерін жалпы білім беруде, сыныпта көрсете алмайды. Олар өздерін тежелген, қысылған, сыныптастарының алдында жауап беруге ыңғайсыз сезінеді, қателесуден қорқады. Бірақ сол балалардың негізгі пәндерге қатысы жоқ көптеген қызығушылықтары мен таланттары бар. Біреуі суретті өте жақсы салады, біреуі өлең шумақтарын құрастырады, ал біреулері жеңіл атлетикамен айналысады. Мұндай балалар әр түрлі байқаулар мен сайыстарға қатысып, қосымша білім беру жүйесінде өзін-өзі көрсете алады. Осындай сайыстарда дипломдар, сертификаттар алып, өзінің жетістік портфолиосын жасайды. Сонымен бірге баланың өзін-өзі бағалауы артады, нәтижесінде сыныптастарының алдында өз беделін арттырады. Бала өзіне сенімді бола түседі, болашақта біздің өзгеріп жатқан қоғамымызға бейімделуге көмектесетін тәжірибесі жинақталады. Осылайша, қосымша білімнің көмегімен жасөспірімдер ынтасы, өзін-өзі іске асыруды және әлеуметтендіруді дамытады [20].

Балаларға қосымша білім берудің қызметі мен дамуының негізгі мән-мағынасы оның білім беруді жаңартудың талаптарымен шартталған жалпы білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі болуға бағытталуымен белгіленеді.

Қосымша білім берудің ерекшелігі баланың шығармашылық қызметі ол үшін бастапқы болуында. Бәрінен бұрын, тұлғаны шығармашылықта дамыту тұр, ал оқыту сол дамытуға демеу болады.

Қосымша білім беру баланың ерікті таңдау бойынша жеке дара және ұжымдық шығармашылық қызметте тәжірибе жинауына мүмкіндік туғызады. Бұл әлеуметті талап етілген сала, онда білім берудегі қызмет көрсетудің тапсырыс берушісі мен тұтынушылары жас азаматтар мен олардың ата-аналары (заңды өкілдер), сондай-ақ, қоғам мен мемлекет болып табылады.

Білім берудің осы түрі өскелең ұрпақтың бейімділігін, қабілеттілігін және қызығушылықтарын, азаматтық және адамгершілік қасиеттерін дамытуға, өмірлік және кәсіби өзін-өзі белгілеуге мүмкіндік береді. Қосымша білім беру жүйесі шешетін міндеттердің арасында – қараусыздықтың, құқық бұзушылықтың, нашақорлықтың және маскүнемдіктің алдын алу міндеттері бар.

Балаларға қосымша білім беру мектептің тәрбиелік мүмкіндіктерін кеңейтеді. Ашықтық, тұтастық және икемділікке ие болып табылатын балаларға қосымша білім беру жүйесі баланың, оның отбасының, қоғамның және мемлекеттің мүддесінде «уақыт талаптарына» тез әрі дәл әрекет етуге қабілетті.

Жаңа технологиялар әлеміндегі балалар мен жастар шығармашылығы. Ұғымының өзгергенін түсіну инновациялық әдістемелерді белсенді енгізуді, заманауи құрал-жабдықтарды қолдануды, оқытудың жаңа формаларын іздестіруді, қосымша білім берудің ресурстық орталықтарының рөлін заманауи технологиялар орталығы ретінде кеңейтуді талап етеді.

Адам алғашқы қарапайым ақпаратты отбасында алады, ол сананың да, мінез-құлықтың да негізін қалайды. Отбасында басталған тұлғаның әлеуметтену бастамасын мектеп жалғастырады. Есею және азаматтық борышын орындауға дайындалу барысында жас адамның меңгеретін білім жиынтығы күрделене түседі. Алайда, олардың барлығы бірізділік пен толықтық сипатына ие болмауы мүмкін. Осылайша балалық шағында Отан туралы алғашқы көзқарастары қалыптасады, жалпы өзі өмір сүріп жатқан қоғам туралы, өмірдің құрылым принциптері туралы ойлары пайда болады.

Сонымен қатар, бұқаралық ақпарат құралдары – басылымдар, радио, теледидар тұлғаны әлеуметтендірудің қуатты құралы болып табылады. Олар қоғамдық пікірді қарқынды өңдеуді, оның қалыптасуын жүзеге асырады.

Жеке адамның әлеуметтенуі адамзаттың әлеуметтік тәжірибесін беруді қамтиды, сондықтан дәстүрдің үздіксіздігі, сақталуы мен меңгерілуі адамдардың күнделікті өмірінен ажырамас бөлігі болады. Олар арқылы жаңа ұрпақ қоғамның экономикалық, әлеуметтік, саяси және рухани проблемаларын шешуге тартылады.

Ақырында жеке адамның әлеуметтендіруі адамның еңбек, әлеуметтік-саяси және танымдық қызметімен де байланысты. Тек қана білімге ие болу жеткіліксіз, оны жеке тұлғаның іс-әрекетінде көрініс табатын наным-сенімдерге айналдыруға тура келеді. Ол тұлғаның жекелеген түрлеріне тән ерекшеліктер мен қасиеттерді қалыптастыратын білімнің, наным-сенім мен практикалық іс-әрекеттердің үйлесімі болып саналады.

Балаларға қосымша білім беру айтарлықтай педагогикалық әлеуетке ие: тұлғаның даму уәждемесін қалыптастырудың қуатты құралы болып табылады; қосымша білім беру үрдістерінде әр бала үшін табыс жағдайын құру мүмкіндіктері шексіз, бұл оның жеке қасиеттерін тәрбиелеуге және нығайтуға оң әсер етеді. Іс-әрекеттің сан түрін игеруге құрылған қосымша білім беру тұлғаның өзін-өзі іске асыруының мәдени кеңістігін кеңейтеді, оны шығармашылыққа ынталандырады. Қосымша білім беру саласында бала мен ересек адамның жеке қызығушылықтарының ортақтығы негізінде гуманистік құнды бағдарлардың қалыптасу үрдісі қарқынды әрі мақсатты жүреді; қосымша білім беру бағдарламалары баланың жақын дамуы аумағына айнала отырып, оның «мәдени дарындылығын» тәрбиелеуге септеседі. Адам әлеуетін қосымша білім беру құралдары арқылы дамыту сонымен қатар ел элитасын (ғылыми, инженерлік, мәдени және саяси) дарынды балаларды анықтау, олардың уәждемелері мен қабілеттерін дамыту арқылы қалыптастыру тәсілімен іске асырылады.

Қосымша білім беру өзінің ерекшелігіне орай бос уақытты (демалыс, көңіл көтеру, мереке, өздігінен білім алу, шығармашылық) ұйымдастырудың түрлерін білім беру іс-әрекетінің түрлі формаларымен үйлесімді байланыстыруға тырысады және нәтижесінде балалардың бос уақытын қамту мәселесін шешу арқылы девинатты мінез-құлық кеңістігін қысқартады.

Қосымша білім беру жүйесі тұтас алғанда жалпы білім беру жүйесінің бір бөлігі болып табылады. Бұл балаға ұсынылатын дайын мәдени-әлеуметтік орта

емес, оны өзі жасаған вариативті, оның өзінің рефлексивті мүмкіндіктеріне арқа сүйейтін орта.

Бастысы – қосымша білім беру жағдайларында балалар жеке қажеттіліктерін қанағаттандыра алады, шығармашылық әлеуеттерін іске асыра алады, қазіргі қоғамға бейімделе алады және бос уақыттарын толыққанды ұйымдастыру мүмкіндігіне ие. Бала өзін әлеуметтік тұрғыда іске асырады, кәсіп меңгеруге дайындалады және нәтижесінде – оның болашақта табысқа жетуге деген мүмкіндіктері көп.

Осылайша, жеке адамның әлеуметтендіруі, шын мәнісінде, адамның әлеуметтік өмірдің барлық салаларында бар сол азаматтық қатынастарды иемденуінің нақты бір түрі болып табылады.

Баланы әлеуметтендірудің табысты өтуінің негізгі шарттарына:

- балалардың психологиялық денсаулығының жағдайы;
- сыныпта эмоционалды қолайлы атмосфераның болуы;
- баланы әлеуметтендіру процесінің барысына, атап айтқанда ұжымда психологиялық жайлылықты қамтамасыз етуге жағдай жасау;
- мұғалімдер мен ата-аналардың тығыз өзара іс-қимылын қамтамасыз ету;
- балалардың денсаулығы, тәрбиесінің және дамуы көрсеткіштерінің динамикасын психологиялық-педагогикалық бақылауды ұйымдастыру;
- әлеуметтік бағдарланған екпінмен және балалардың құрамымен және ата-аналарының талабын ескере отырып, оқу және қосымша білім беру процесін ұйымдастыру жөніндегі әдістемелік құжаттар әзірлеу;
- серіктестіктер құру және әлеуметтік бағдарланған процесте жұмыс істеуге дайын болу жатады [21].

3 Қосымша білім беру негізінде білім алушылардың тұлғасын әлеуметтендіру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Мектепте оқушыларға арналған қосымша сабақтар (факультативті, элективті сабақтар), үйірмелер, секция жұмыстары жүйесін құру балалардың дене және психикалық денсаулығын сақтауға және нығайтуға, танымдық қызметке тұрақты қызығушылық тудыруға, өзін-өзі реттеудің жоғары деңгейіне, шығармашылық қабілеттерді дамытуға, тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Қосымша білім берудің ерекшелігі сол, ол жалпы білім беру жүйесінің бір бөлігіне айналды және ведомствоаралық сипатқа ие болды. Ол бүгінгі таңда балаларға қосымша білім беру ұйымдарында да, жалпы білім беретін мектептерде, мектепке дейінгі ұйымдарда, колледждерде және жоғары оқу орындарында, мәдениет, спорт мекемелерінде, жеке меншік ұйымдарда да іске асырылады. Бұл логикада қосымша білім беру жалпы білім беру жүйесінің жай элементі ғана емес, баланың өмірлік өзін-өзі анықтауының түрлі салаларындағы негізгі құзыреттерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін білім берудің дербес көзі болып табылады.

Қосымша білім беру вариативті, көпбейінді, көпдеңгейлі, пәнаралық оқытудың мүмкіндіктерін дамытуға мүмкіндік береді.

Қосымша білім беру жүйесінде балалар іс-әрекеті мен өмір салтының білім беру, тәрбие беру, әлеуметтік функциялары орындалады, әлеуметтік педагогикалық үлгілері әзірленеді және енгізіледі, балалардың, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалардың, тәуекел тобы балаларының дарындылығын, бейімделуін және әлеуметтенуін дамыту бағдарламалары іске асырылады.

Тәрбие – үздіксіз процесс, ол жалпы білім беретін мектептердің тәрбие жүйесінің барлық компоненттерімен іске асырылады, оларға: сабақтар, сыныптан тыс және мектептен тыс тәрбие шаралары, сынып ұжымындағы іс-әрекет, қосымша білім беру жатады. Пән сабақтары, қосымша білім беру сабақтары тек ақпарат көзі болып қана емес, тұлғаның қалыптасуына ықпал етіп, дамытуы, тәрбиелеуі және балалардың әлеуметтенуі үшін жағдай жасауы тиіс. Ол үшін пән сабақтарында да, қосымша білім беретін факультатив сабақтарында, үйірме және жобалық жұмыстарында, экскурсиялар мен туристік жорықтар барысында да келесідей талаптар сақталуы қажет:

- сабақтың мақсаты мен міндеттерінде оқыту, тәрбие және дамыту бірлігі принципін бейнеленуі;

- адамгершілік, руханилық, азаматтық және ізгіліктің жоғары үлгісінен тұратын оқу материалын мақсатты таңдау;

- білім алушылардың жалпы адамзаттық құндылықтар жүйесінде дұрыс бағдарлануы үшін ізгілендіру және ізгіліктендіру принциптерін, балада қоршаған дүние үшін жауапкершілігін дамытатын экологияландыру принципін, іс-әрекеттің түрлі бағыттарында балалардың бейімі мен шығармашылық қабілеттерін анықтауды және дамытуды көздейтін сыртқы және ішкі саралау принциптерін іске асыру;

- педагогикалық технологиялардың тәрбиелік әлеуетін пайдалану;
- білім берудің түрлі сатылары және оқу бағдарламаларының мазмұндары арасында сабақтастықты жүзеге асыру;
- білім алушылардың өзіндік шығармашылық, зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру;
- сабақ мазмұнына білім алушылардың жағымды әлеуметтік-мәдени тәжірибесін кеңейтуді қамтамасыз ететін әлеуметтік рөлдердің ойнатылуын белсенді түрде қосу.

Қосымша білім беру – бұл шын мәнінде өмір бойы жүзеге асатын процесс, онда әрбір адам күнделікті тәжірибеден көзқарастарды, кітапханалар мен бұқаралық ақпарат құралдары арқылы құндылықтарды, дағдыларды және білімді меңгереді және өзінің қоршаған орта ресурстарынан – отбасы мен көршілерден, жұмыс пен ойыннан, нарықтан тәрбиелік әсер алады.

Белгіленген дәстүрлі жүйеден тыс кез келген ұйымдастырылған оқу әрекеті қосымша білім беру ретінде жіктеледі. Жеке қызмет немесе оқыту субъектілеріне қызмет етуге және оқу мақсаттарын жүзеге асыруға арналған кеңірек қызметтің маңызды бөлігі [17].

Балаларға қосымша білім берудің отандық жүйесі ғылыми-техникалық, көркем-эстетикалық, экологиялық-биологиялық, туристік-өлкетанушылық, әскери-патриоттық, әлеуметтік-педагогикалық білім беру іс-әрекеті салаларында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту бойынша бірегей әлеуметтік-педагогикалық мүмкіндіктерге ие.

Қосымша білім беру – бұл негізгі білім беру аясынан тыс мотивацияланған білім беру, ол адамға таным мен шығармашылыққа деген тұрақты қажеттілік алуға, өзін барынша іске асыруға, пәндік, әлеуметтік, кәсіби, жекеше тұрғыда өзін-өзі анықтауға көмектеседі.

Балаларға қосымша білім берудің ерекше қырларын келесідей топтастыруға болады:

- әр баланың білім беру саласын (іс-әрекеттің бағытын және түрін), бағдарлама бейінін және оны игеру уақытын, педагогты еркін таңдауы үшін жағдайлар жасау;
- баланың ең сан алуан қызығушылықтарын, бейіндерін және қажеттіліктерін қанағаттандыратын іс-әрекет түрлерінің әртүрлілігі;
- тұлғаның тануға және шығармашылыққа деген ынтасын, өзін-өзі іске асыруын және өзін-өзі анықтауын дамытуға септесетін білім беру процесінің тұлғалық-әрекеттік сипаты;
- балаға тұлғалық-бағдарлы амал-тәсіл, әрқайсысы үшін «табыс жағдайын» жасау;
- тұлғаның өзін-өзі іске асыруына, өзін-өзі тануына, өзін-өзі анықтауына жағдайлар жасау;
- баланың таңдауда байқап көру және қателесу құқығын, өзін-өзі анықтауда мүмкіндіктерін қайта қарау құқығын тану;
- баланың өзі таңдап алған қосымша білім беру бағдарламасы (іс-әрекет түрі, білім саласы) шекарасындағы алға жылжу нәтижелігін анықтаудың

мұндай құралдарын қолдану баланың жеке намысына нұқсан келтірмей оған өзінің даму сатысын көруге көмектеседі және оны дамуға ынталандырады.

Білім алушыларға қосымша білім беру қазіргі қазақстандық қоғамда қалыптасқан жалпы білім беру кеңістігінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Ол әлеуметтік тұрғыда сұранысқа ие, бала тұлғасын тәрбиелеуді, оқытуды және дамытуды үйлесімді ұштастыратын білім беру сияқты қоғам мен мемлекет тарапынан тұрақты назар мен қолдауды талап етеді.

Қосымша білім беру бала атқаратын кез келген іс-әрекеттің құрылымына енеді, іс-әрекеттің стандартталған түрлерінің алдын алуы, сондай-ақ оларға ілесуі мүмкін.

Құрылымдық жағынан қосымша білім беру жалпы білім берудің жүйесіне, сонымен қатар білім беру-мәдени бос уақыт саласына енеді, аталмыш жүйелерді жақындастырады және толықтырады.

Қосымша білім беру – белгіленген салаларды әр түрлі толықтыра алатын вариативті білім беру:

- пәндік білімді кеңейту;
- жаңа компоненттерді қосу;
- тұлғаны танымның, еңбек пен қарым-қатынастың жаңа құралдарымен жарақтай отырып, оның білімін ұлғайту;
- өзін толық көрсетуге мүмкіндік бере отырып, білім беру іс-әрекетінің ынтасын күшейту.

Қосымша білім беру үздіксіз білім берудің, тұлғаны қалыптастырудың, тәрбие берудің, сонымен бірге оқуға ынталандырудың, бейінді оқуды таңдаудың бірден-бір құралы болып табылады және болашақ мамандықты таңдауға көмектеседі.

Қосымша білім берудің жоғарыда айтылған ерекшеліктеріне сүйене отырып, оның негізгі қызметтерін анықтауға болады. Олар:

- 1) білім беру – баланы қосымша білім беру бағдарламалары бойынша оқыту, оның жаңа білім алуы;
- 2) тәрбиелік – жалпы білім беретін ұйымның мәдени ортасын байыту және кеңейту, мектепте мәдени орта қалыптастыру, осы негізде рухани нақты бағдарларды анықтау, балаларды мәдениетке енгізу арқылы тәрбиелеу;
- 3) шығармашылық – тұлғаның жеке шығармашылық мүдделерін іске асырудың икемді жүйесін құру;
- 4) интеграциялық – мектептің бірыңғай білім беру кеңістігін құру;
- 5) әлеуметтендіру қызметі – баланың әлеуметтік тәжірибені меңгеруі, оның өмір сүру үшін қажетті әлеуметтік байланыстар мен жеке қасиеттерін молайту дағдыларына ие болуы;
- 6) өзін-өзі іске асыру қызметі – табыс, өзін-өзі дамыту жағдайларында өмір сүретін әлеуметтік және мәдени маңызы бар өмір формаларындағы баланың өзін-өзі анықтауы [22].

Факультативті сабақтар – («facultas» - «мүмкіндік») мектепте білім алушының таңдауы бойынша оқылатын міндетті емес, қосымша оқу курсы.

Факультатив сабақтар білім алушылардың білімін олардың қажеттіліктеріне, қабілеттеріне, сұраныстарына, қызығушылықтарына сәйкес белгілі бір оқу пәні бойынша тереңдету, дамыту мақсатында сабақтан тыс уақытта оқу сабағын ұйымдастыру формасы болып табылады. Факультатив сабақтар мектеп оқушыларының ой-санасының дамуына, пәнге деген танымдық қызығушылықтарын қалыптасуына, зерттеу қызметіне деген қызығушылықтарын арттыруға, сонымен қатар қосымша білім алу барысында топтық, ұжымдық іс-әрекеттер арқылы әлеуметтенулеріне, яғни қарым-қатынас жасау дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді [23].

Факультативтік сабақтар – оқытуды қызығушылық бойынша саралау түрінің бірі, сонымен қатар білім алушылардың білімдерін тереңдету, қызығушылығын, қабілеттерін дамыту мақсатында міндетті оқытуға кірмейтін қосымша оқыту болып саналады.

Факультативтік курс немесе факультативтік пән (латын тіліндегі *facultas* «мүмкіндік») ұғымынан француз тілінде *facultatif* «option») – білім беру ұйымдарында оқушылардың таңдауы бойынша оқытылатын қосымша оқу курсы (немесе академиялық пән). Факультативтік сабақтар негізгі сабақтардан бос уақытта өткізіледі [23].

Пән бойынша факультатив сабақтардың негізгі мақсаты – академиялық білімді тереңдету және кеңейту, білім алушылардың ойлау қабілетін дамыту, пәнге деген белсенді танымдық қызығушылықтарын қалыптастыру, оқушылардың өз бетінше оқуға деген қызығушылығы мен талғамын ояту, олардың бастамасы мен шығармашылығын тәрбиелеу және дамыту.

Факультативті сабақтардың тізбесін білім алушылар мен олардың ата-аналарының өтініштерін алдын ала зерделеу және оқу жоспарын бекіту шеңберінде оқу жылы басталғанға дейін нақты мүмкіндіктер негізінде педагогикалық кеңестің шешімімен бекітілуі тиіс [24].

Факультатив оқу сабағы болып саналады, бірақ оның өзіне тән ерекшеліктері бар.

Біріншісі – білім алушылардың білім қажеттіліктері және бейімділіктеріне сәйкес өз таңдауларымен және ерікті түрде қатысу сипаты. Жалпы орта білім беру деңгейінде жоғары сынып оқушыларының факультативті таңдаулары көбінесе мектептен кейін болашақ мамандықтарына байланысты білім алуды жалғастыруларымен байланысты болады, бұл оларды әлеуметтендірудің бір қыры деп түсіндіруге болады [25].

Факультативтің сабақтың екінші ерекшелігі – оқытудың баға қойылмайтындық тәсілі. Бұл негізді, себебі факультативті қызығушылығына қарай өз еркімен таңдаған бала, баға тәрізді ынталандыруды қажет етпейді. Бірақ ынталандырудың басқа түрлері, яғни сөзбен сипаттау, балалардың өздері ойлап тапқан жетон тәрізді бағалаулар қолданылады.

Алайда, білім алушылардың меңгерген білімдеріне өзіндік баға беру дағдыларының қалыптасуына және білім алу процесіне басты назар аударылуы тиіс. Оқушылардың бойында өзін-өзі бағалау дағдысы қалыптасуы үшін,

оларды бағдарлама талаптары мен өз нәтижелерін сәйкестендіре білуге үйрету қажет.

Факультативтік сабақтарда дамытушылық орта құру үшін қажетті құрылымдық компоненттер:

- мақсатты-ынталандырушы компоненттің нақты мақсаттары – іс-әрекетке деген ынта мен қажеттілікті қамтамасыз ету, жалпы және арнайы білім мен біліктерді меңгеруге ұмтылу, қажеттіліктерді, мақсат-міндеттерді түсіну;

- мазмұндық компонент жалпы білім беру сипатындағы білім, білік және дағдылардың жиынтығын қамтиды. Ол танымдық, практикалық, шығармашылық бағыттағы негізгі үш бөлікті қамтиды.

- пайдалану және іс-әрекет компоненті өзінің қызметін ұйымдастыру үшін қажетті дағдылар мен қабілеттер жиынтығына негізделеді. Ол іс-әрекет, тәсілдер, сонымен қатар практикалық қызмет түрлерін қамтиды. Бұл компонент оқушылардың жаңа бір нәрсені жасаудағы мүмкіндіктерін көрсетеді, сонымен қатар іс-әрекетте өзін-өзі анықтауға және өзін-өзі танытуға бағытталған.

Рефлексивтік-бағалау компонентіне түсіну мен өз-өзіне баға беру немесе талдау жасаудың ішкі процестері, өз қызметін және оның нәтижелерін өздігінен бағалау жатады. Бұл компоненттің негізгі міндеті тұлғаның қасиеттерін, білімін, дағдысын, қабілеттерін қалыптастырудың қол жеткізілген деңгейін анықтау болып табылады.

Әр компонент педагог пен оқушылардың қызмет ету әдістерін, нысандары мен құралдарын таңдауда, дербестікке және өзін-өзі белсенділікке сүйенуде айтарлықтай өзгергіштікті көздейді [26].

Қазіргі қоғамда адам отбасы қаражатын, болашақ өмірін жоспарлай білуі үшін әлеуметтік және экономикалық сауатты болуы тиіс, ал математикасыз экономика мүмкін емес. Математика жеке тұлғаның ерік қасиеттерін, проблемаларды қою және шешу тәсілдерін меңгеру арқылы қиындықтарды еңсере білуін тәрбиелейді. Оқушылардың зияткерлік, ойлау мәдениеті қалыптасады, ғылыми құрылыстың әсемдігін бағалай білуге және жаңа білім алу қуанышына негізделген эстетикалық қабілеті дамиды.

Екінші жағынан, дәл осы жаңа білім математикалық пәндерді оқып-үйренуге ынталандырады. Нәтижесінде математика пәнінің мұғалімі мамандығына деген қызығушылық артады, өйткені математикалық білім ойлау қасиеттерінің дамуына, теориялық ойлаудың, салыстырудың, талдаудың, синтездеудің дамуына неғұрлым бейімделген.

Факультативтік сабақ – пәндік курс. Факультативтік курстардың тақырыптары келесідей болуы мүмкін: «Есептеуіш математика», «Қызықты математика», «Логикалық математика», «Математика әлемінде», «Мәтінді есептер шығару», «Математика оқулығының беттерінен тысқары», «Күрделілігі жоғары есептер шығару», «Ғажайып квадраттар және сандық сиқырлар», «Математикамен саяхаттау» және т.б.

Жалпы орта білім беретін мектепте математика пәнін оқытуды және математика білімінің мазмұнын көрнекілендіру, көрнекі модельдеу және математиканың әлеуметтік мәртебесін ашу бағытында қарау қажет. Ойлау мен

қабылдаудың өнімділігі, пәндік тілдің дамуы, аргументтің логикалық пайдалылығы, психикалық қабілеттерінің дамуы ақылға қонымды ұйымдастырылған жағдайда математикалық тәрбиенің нақты нәтижесі болуы мүмкін. Осылайша мектептегі қосымша білім беру арқылы бала тұлғасын әлеуметтендірудегі математиканың рөлі зор екендігін ескеру қажет.

Осы орайда «Қызықты математика әлемінде» (2-қосымша) және Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл қаласы Әлихан Бөкейхан атындағы № 25 жалпы білім беретін орта мектептің бастауыш сынып мұғалімі – Жукенова Жанар Тулегеновна әзірлеген «Математика» оқу пәні бойынша «Логикалық математика» (3-қосымша) факультативтік курсының үлгі-бағдарламасын ұсынамыз.

«Биология» оқу пәнінің мақсаты – оқушыларға органикалық дүниенің көптүрлілігі, ондағы болып жатқан құбылыстар мен үдерістердің заңдары мен заңдылықтары, сонымен қатар адам оның ажырамас бөлігі туралы білім мен түсінік жүйелерін беру.

Оқу пәнінің міндеттері:

1) жер бетіндегі барлық тірі ағзалардың құндылығын түсіну үшін өмірдің құрылымды-функционалды және генетикалық негіздері туралы, тірі табиғаттың негізгі патшалықтары ағзаларының көбеюі мен дамуы, экожүйе, биоалуантүрлілік, эволюция туралы білім жүйесін қалыптастыру;

2) экологиялық этика нормалары мен ережелерін, табиғатқа жауапкершілікпен қарауын қалыптастыру;

3) генетикалық сауаттылықты қалыптастыру - салауатты өмір салты негіздері, психикалық, тән және моральдық денсаулық сақтау;

4) оқушылардың тұлғалық қасиеттерін дамыту, биологиялық білімдерін практикада қолдануға ұмтылу, медицина, ауыл шаруашылығы, биотехнология, экологиялық менеджмент және қоршаған ортаны қорғау саласындағы практикалық іс-шараларға қатысу [27].

Биология пәні бойынша факультативтерді келесідей тақырыптық топтарға бөлуге болады:

✓ табиғатты қорғау бағытындағы факультативтер

- табиғатты қорғау;

- адам мен табиғат;

- жергілікті аймақтың фаунасы мен флорасы;

- орман шаруашылығы.

✓ Жалпы биологиялық бағыттағы факультативтер:

- генетика;

- жасушаның биохимиясы және биофизикасы;

- микробиология.

✓ Гигиена және денсаулық сақтау бағытындағы факультативтер:

- денсаулық сақтау;

- гигиена және санитария.

✓ Физиологиялық бағыттағы факультативтер:

- адам физиологиясы;
- жануарлар физиологиясы;
- өсімдіктер физиологиясы;
- психология негіздерімен жоғары жүйке қызметінің физиологиясы [28].

Факультатив курстарының тақырыптары: «Өсімдіктер экологиясы» (4-қосымша), «Тірі организмдердің өмірлік белсенділігі», «Биотехнология негіздері», «Ауыл шаруашылығы жануарларының физиологиясы және зоотехника», «Табиғатты пайдаланудың экологиялық негіздері», «Заманауи экономиканың экологиялық проблемалары және табиғатты тиімді пайдалану», «Емдік өсімдіктер», «Шөптер мен гүлдердің емдік қасиеті» (5-қосымша), «Генетиканың құпиялары», «Денсаулық туралы сөйлесейік», «Ландшафтық дизайн», «Экология заңдылықтары», «Экология элементтері бар өсімдіктердің қызықты физиологиясы» және т.б.

Биология пәнінен ұйымдастырылған факультативтер дәріс, зертханалық, практикалық сабақтар, семинарлар, экскурсиялар түрінде болуы мүмкін.

«Физика» оқу пәні негізгі міндеттері:

1) білім алушылар әлемнің қазіргі физикалық бейнесінің негізінде жатқан іргелі заңдылықтар мен принциптер туралы білімді, табиғатты танудың ғылыми әдістерін меңгеру;

2) білім алушылардың зияткерлік, ақпараттық, коммуникативтік және рефлексивтік мәдениетін дамыту, физикалық экспериментті орындау және зерттеу жұмыстарын жүргізу дағдыларын дамыту;

3) оқу және табиғат құбылыстарын зерттеу қызметіне жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу;

4) табиғат ресурстарын пайдалануда және қоршаған ортаны қорғауда, адамды және қоғамды қауіпсіз өмір сүрумен қамтамасыз етуде меңгерген дағдыларды қолдану болып табылады [29]

Білім алушыларда күнделікті өмірде қажет болатын дағдыларды қалыптастыру үшін пән бойынша жүргізілетін факультативтік сабақтардың мазмұнына әрекеттік сипаттағы келесі білімдерді кіріктіру ұсынылады:

- күнделікті өмірде бізді қоршаған физикалық құбылыстарды қауіпсіз және тиімді пайдалану;

- технология және полимерлер өндірісі, жаңа құрылыс және құрастыру материалдары, ауыл шаруашылығы және биотехнология және т.б. саласындағы алғашқы практикалық білімді;

- физика пәні бойынша практикалық жұмыстарды жобалау, моделдеу және орындау, диаграммаларды, реакция теңдеулерінің сұлбаларын оқи білу;

- байқау немесе өлшеу нәтижелерін кестелер, графиктер көмегімен көрсету;

- моделдердің көмегімен қоршаған әлемдегі табиғи құбылыстарды түсіндіру, мәліметтерге талдау жасау негізінде қорытынды жасау;

- жаратылыстану аймағындағы зерттеулердің негізгі ерекшеліктерін түсіну;

- алған білімдері негізінде физикалық құбылыстарды түсіндіру немесе суреттеу, сонымен қатар өзгерістерді болжау;
- қорытынды шығару, оларды талдау және негіздемесін бағалау үшін ғылыми дәлелдеулерді және мәліметтерді пайдалану;
- физикалық шамаларды анықтау (өлшеу), болжамдарды тексеру;
- жазылым бойынша глоссарий, эссе, кең көлемді зерттеу жұмысының нәтижесін жазу, есептер және шағын диссертациялар, әр түрлі бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалана отырып презентациялар құрастыру;
- оқылым бойынша аударма, мәнерлеп оқу, презентация бойынша нақты сұрақтарға жауап беру; ауызша презентация жасау;
- тыңдалым бойынша дәріс, ұнтаспалар мен бейнетаспаларды тыңдау (оқулықтарға қосымша ретінде авторлар түрлі аудиоматериалдар әзірлеу керек), сыныптастарының ауызша жұмыстарын тыңдау, диалог, монолог құрастыру, рөлдік ойындарға қатысу, тренинг, пікірсайыстарға қатысу.

«Физика» оқу пәнінен факультатив курстар пәннің мазмұнын меңгеруден білім алушыларды ғылыми зерттеу әдістерімен таныстыруға, ғылыми зерттеулер жүргізуге қарай жетелейтін саты болып табылады. Білім беру мазмұнына немесе міндеттеріне байланысты факультатив курстарын келесідей топтастыруға болады: пәнді тереңдетіп оқыту; мамандық таңдауға бағыттайтын курстар; пәнаралық курстар және т.б.. Факультатив курстарының атаулары: «Қызықты физика», «Физика есептерін шығару», «Физиканы қайталау арқылы өзімді тексеремін» және т.б.

Павлодар облысы Екібастұз қаласы «С.Торайғыров атындағы №22 гимназия-мектебі» КММ директорының ғылыми әдістемелік жұмыс жөніндегі орынбасары және физика пәні мұғалімі – Канафина Анар Жаманкызы әзірлеген «Физика – болашақ мамандыққа» атты факультативтік курсының үлгі-жоспарын ұсынамыз (6-қосымша).

Факультатив сабақтарда «Тәжірибеден қорытынды жасау», «Гипотеза құрып, оның эксперименттік дәлелін беру» тәрізді тәжірибелік міндеттер үлкен маңызға ие болады.

Факультативтік сабақтардағы жұмыстардың әдістері мен түрлері оқушылардың қызығушылықтарын одан әрі дамытуға, дербестікті тәрбиелеуге және биологиялық объектілермен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға бағытталған.

Жалпы білім беру жүйесіндегі бір буын ретінде факультативтік сабақтар негізгі пән сабақтарымен және мектептен тыс іс-шаралармен қатар, оқыту мен тәрбиенің бірыңғай кешеніне кіреді. Олар биологиялық тәрбие берудің жалпы жүйесінде маңызды рөл атқарады.

Элективті курстар – білім алушылардың таңдауы бойынша курс, білім алушылардың білім дайындығын кеңейтуге бағытталған оқу жоспарының вариативті компонентінің құрамдас бөлігі [30].

Жоба – пәнаралық және шығармашылықпен кіріктірілген бағдарлы жұмыс түрі. Қазіргі кезде мектеп тәжірибесінде қолданылып жүрген жобалау әдісі пәндік білімнің мақсат, міндеттеріне сәйкес табиғаттың, қоршаған

ортаның, өмірдің заңдылықтарын зерделеуде мәселені өзінше жоба ретінде жоспарлап шешімін табу жолдарын іздестіреді. Бұл әдістің оқу үдерісі барысындағы ерекшелігі оқушының өз жобасын құрып, шығармашылықпен айналысуында.

Жобалау әдісі ең алғаш ХХ ғасырдың басында АҚШ-ының ауылшаруашылық мектептерінде жүзеге асырыла бастаған. Бұл әдістің негізі американдық ғалымдар Д. Дьюи, У. Килпатрик, Э. Торндайк идеяларынан алынған. Кейіннен әлемнің түрлі елдерінде кеңінен танымал болып, қолданысқа ие болды.

Жобалау – «proicere» деген латын сөзі. Бұл сөз «жоспарлау, дайындау, әзірлеу» сияқты мағынаны немесе жоспардың жүзеге асырылуын білдіреді.

«Жоба» ұғымы педагогика саласында ғана емес экономика, басқару, зерттеу салаларында да кеңінен қолданылатыны белгілі. Мысалы: құрылыс жобасы, зерттеу жобасы, оқыту жобасы т.б. [31].

Жоба дегеніміз – осы уақытта жоқ бірақ құрастырылуы, жасалуы тиіс заттың, мазмұнның нақты болжамы, сонымен қатар ол жағдайды немесе мазмұнды міндетті түрде қажетті бағытқа қарай өзгертеді. Жоба – оңтайлы тәсілдердің көмегімен алдын-ала жоспарланған нәтижеге жетуге, нақты проблеманы шешуге бағытталған жұмыс. Жобаның құрылымына жоба нәтижесіне жетудің тәсілі ретінде баяндамалар, рефераттар, зерттеушілік және оқушылардың басқа да өздік шығармашылық жұмыстарының элементтері кіруі мүмкін. Жобалық жұмыс – нәтижесі алдын-ала белгісіз шығармашылық, зерттеушілік мәселелерді шешумен тығыз байланысты жұмыс. Сабақ барысында және сабақтан тыс орындалатын жобалық жұмыстар оқушылардың өз беттерінше ізденулері арқылы зерттеушілік іс-әрекет дағдыларын, ойлаудың зерттеушілік түрін меңгерулеріне, сонымен қатар оқу барысында белсенділік ұстанымдарын қалыптастыруға, функционалдық сауаттылықтарын дамытуға жағдай жасайды.

Жоба әдісі дегеніміз – оқытудың жүйесі немесе технология. Бұл технологияны қолдану барысында мұғалім өз жұмысын нақты жоспарлайды, негізінен практикалық білім беретін жобалық тапсырмалар құрастырады және оларды біртіндеп қиындатып отырады. Оқушылар мұғалімнің басшылығымен және өздігінен іздену арқылы практикалық білім мен білікті меңгереді [32].

Білім алушыларды жобалық және зерттеу әрекетіне үйретудің нәтижесінде олардың әлеуметтенуіне ықпал ететін келесідей міндеттер жүзеге асырылады:

- балалардың танымдық қызығушылықтарын дамыту;
- шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру және дамыту;
- проблема қою және оны шешудің тәсілдері мен жолдарын табу біліктері мен дағдыларын дамыту;
- оқуға және өздігінен ізденуге ынталандыруға жағдай жасау;
- білім алушылардың өз әрекеттеріне, қабылдаған шешімдеріне жеке (тұлғалық) жауапкершілік сезімін, өзін-өзі бағалаудың негізін қалау;

- тұлғаның бойында коммуникативтік дағдылар қалыптастыру және дамыту;

- білімді күнделікті өмірде қолдана білу дағдыларын қалыптастыру, яғни функционалдық сауаттылықтарын дамыту [33].

Жобалау әдісі оқушыларға тақырып таңдау, мәліметтердің дереккөздерін жинау, презентация және қорытынды жасау үшін өздіктерінен жұмыс істеуге жағдай жасайды.

Нәтижесінде білім алушының бойында өз бетінше жұмыс істеуге қажетті төмендегідей біліктер қалыптасады:

– өзінің қабілеті мен қызығушылығына қарай тақырыпты еркін таңдай алады;

– таңдаған тақырыбына байланысты мақсат-міндеттер қояды;

– мақсат-міндеттеріне қарай жұмыс жоспарын құрастырады;

– алдына қойған мақсатты жүзеге асыру жолдарын іздестіреді;

– тақырыпқа қатысты мәліметтерді жинақтауға, жүйелеуге үйренеді;

– мақсатқа жетуге қатысты орындалатын жұмыстардың әдістерін талдау, салыстыру арқылы, тиімді тәсілді таңдай алады;

– өз ойын, көзқарасын жүйелі, дұрыс және дәлелді жеткізуге дағдыланады;

– өзгелерді тыңдауға үйренеді, олардың айтқандарын ой елегінен өткізіп, сұрақ қоюға, қажет болған жағдайда өз сұрағына жауап беруге және жауабын дәлелдеуге, өз шешімінің дұрыстығына тыңдаушылардың көзін жеткізуге дағдыланады [33].

Әсіресе, білім алушыларды әлеуметтендірудегі жобалық іс-шаралардың рөлін ерекше атап өтуге болады. Жоба бойынша жұмыс оқушылардың есте сақтауы мен ойлау қабілетінің дамуына, танымдық белсенділік пен танымдық дербестікті қалыптастыруға ықпал етеді. Ең бастысы – жобалық іс-шаралар балаларға өздерінің қарым-қатынас аясын кеңейтуге және сайыстар мен конференцияларға қатысуға мүмкіндік береді.

Жобалық іс-шараларға қатысу:

- жағымды МЕН концепциясының, баланың өзін және өзінің іс-әрекеттерін объективті бағалау дағдысының қалыптасуына;

- білім алушылардың өздерінің бейім іс-әрекет саласындағы қабілеттерін дамытуға;

- «командалық рухты» және «достық шынтак сезімін», ұжымда жұмыс істеу дағдылары мен қабілеттерін дамытуға;

- ортақ іс үшін жауапкершілік сезімін дамытуға;

- оқушылардың зерттеушілік дағдылары мен қабілеттерін, сондай-ақ тұжырымдамалық және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға;

- жобаға қатысушының әрқайсысының жеке сенімін арттыруға;

- әр қатысушыға өзін қабілетті және елеулі адам ретінде көруге мүмкіндік береді.

Осылайша, білім алушылардың жобалық іс-әрекеттерге қатысуы, оларды әлеуметтендірудің бір бағыты екендігін, сонымен қатар оқушылардың жобалық

қызметі оқыту, тәрбие және жеке басын дамыту мәселелерін жан-жақты шешуге мүмкіндік беретін болашағы бар білім беру технологиясы болып табылатындығын айта кетуге болады. Бұдан басқа, қызметтің бұл түрі оқушының толық тұлғасын бейнелейді, тек психикалық қабілеттерін ғана емес, дамушы тұлғаның мәдени-рухани қабілеттерін де бейнелейді. Жобалық іс-шараларға қатыса отырып, білім алушылар өздерінің жасырын мүмкіндіктерін іске асырады, жеке қасиеттерін ашады, рефлекторлық дағдыларды дамытады және өзін-өзі бақылайды.

Жобалау әдісі – пәндік оқу үдерісін ерекшелендіретін кешенді оқыту тәсілдерінің жиынтығы. Бұл әдіс – оқушылардың әрекеттерін өз бетінше жоспарлауға, ұйымдастыруға және бақылауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жобалық тапсырмалар зерттеушілік, ақпарат жинау, шығармашылық жұмыстарды атқарумен қатар, пәнаралық байланысты жүзеге асыру тұрғысынан да шешіледі. Жобалық тапсырмаларды адам қызметінің саласына байланысты ғылыми-танымдық, коммуникативтік, тәжірибелік қайта құрушылық, құндылықты-бағдарлы, көркемөнер-эстетикалық, әлеуметтік, шығармашылық және т.б. болып бөлінеді.

География, биология, химия, физика пәндері бойынша орындалатын жобалық жұмыстардың бірнеше түрі бар:

– зерттеушілік (бұл жобаның нақты құрылымы, эксперименттер жүргізу міндетті болады, жоба ғылыми зерттеуге ұқсас болуы тиіс) – реферат, баяндама, ғылыми мақала;

– рефераттық-сипаттамалық жобалар негізінен эксперименттік тексеруі жоқ ақпаратты өңдеуге, проблеманы анықтауға бағытталған;

– шығармашылық (шығармашылық іс-әрекетті сипаттау) және бұл қатарды әрі қарай өрбіте беруге болады.

Жобалық жұмыстардың:

- өлшемдері және түрлері бойынша жіктелуі;

- жобалық жұмыстарды түрлеріне, мақсаттарына, жобаны орындаудан күтілетін нәтижеге, жобалық тапсырманы орындау барысында білім алушының орындайтын іс-әрекетіне байланысты жіктелуі;

- жобалық жұмыстың кезеңдері, сол кезеңдерде орындалуы тиіс жұмыстың мазмұны, оқушы және мұғалімнің іс-әрекетінің түрлері төмендегі кестелерде берілген (1, 2, 3-кестелер).

1-кесте – Жобалық жұмыстардың өлшемдері және түрлері бойынша жіктелуі

Р/с	Өлшемдері	Жобалардың түрлері
1	Мазмұны	Экологиялық, физикалық-географиялық, әлеуметтік-экономикалық, кешенді, өлкетанулық, тарихи, мәдени
2	Кіріктірілу дәрежесі	Бірпәндік (нақты бір пәннің материалында). Пәнаралық (тақырыптары байланысты бірнеше пәндердің мазмұнын есепке алатын).

1-кестенің жалғасы

		Пән мазмұнынан тыс (мектеп бағдарламасының мазмұнына кірмейтін деректер негізінде орындалатын)
3	Жобаның орындалу мерзімі	Шағын жоба (бір сабақ көлемінде, бір апта немесе бірнеше апта көлемінде).
		Орта ұзақтықты (бір ай, бірнеше ай көлемінде). Ұзақ мерзімді (жыл бойы)
4	Жобаға қатысушылардың саны	Жеке, жұптық, топтық
5	Іс-әрекеттердің тәсілдері	Танымдық, шығармашылық, тәжірибеге бағытталған, зерттеушілік
6	Оқыту құралдарын қолдану	Оқытудың дәстүрлі құралдары (баспа материалдар, көрнекі және техникалық құралдар). Ақпараттық және коммуникативтік (компьютерлік, аудио және бейне құралдар)
7	Жобалық тапсырмалардың тақырыптық жоспарға енгізілуі	Ағымдағы (мазмұнның бір бөлігі жобалық іс-әрекеттің ішінде болады). Қорытынды (жобаны орындаудың нәтижесі бойынша оқушылардың нақты оқу материалын меңгеруі бағаланады)

2-кесте – Жобалық жұмыстардың түрлеріне байланысты жіктелуі

Жобаның түрі	Жобаның мақсаты	Жобаның нәтижесі	Оқушының іс-әрекеті	Қалыптасатын құзіреттілік
Тәжірибеге бағытталған	Жобаға тапсырыс берушінің тәжірибелік міндеттерін шешу	Оқу құралдары, макеттер мен үлгілер, ұсыныстар, жаднамалар	Нақты пән саласындағы практикалық	Әрекеттік іс-әрекет
Зерттеушілік жоба	Белгілі бір болжамды дәлелдеу немесе теріске шығару	Қабылданған тәсілмен зерттеу нәтижесін рәсімдеу	Эксперимент жасаумен, ойлау операциялары мен байланысты іс-әрекеттер	Ойлау

Ақпараттық жоба	Нақты бір нысан немесе құбылыс туралы ақпарат жинақтау	Қоғамның ой-пікірі туралы сауалнаманың статистикалық деректерінің нәтижесі, нақты сұрақ бойынша әртүрлі авторлардың айтқан пікірін қорытындылау	Әр түрлі ақпарат көздерінен жинақталған ақпаратты жинақтауға саралауға, тексеруге байланысты жұмыс; ақпарат көзі ретінде әртүрлі мамандық иелерімен сұхбаттасу	Ақпараттық
Шығармашылық жоба	Жобаның проблемасына көпшілік қызығушылығын туындату	Әдеби шығармалар, бейнелеу және сәндік-қолданбалы өнердің шығармалары, бейнефильмдер	Көпшіліктен кері байланыс алумен байланысты шығармашылық іс-әрекет	Коммуникативтік
Ойын немесе рөлдік жоба	Жоба проблемасын шешу бойынша тәжірибені көпшілікке көрсету	Іс-шара (ойын, сайыс, викторина, экскурсия және т.б.)	Топтық коммуникативтік дағдылармен байланысты іс-әрекеттер	Коммуникативтік

3-кесте – Жоба жұмысының орындалу реті

Жобаның кезеңдері	Жұмыстың мазмұны	Оқушылардың іс-әрекеті	Мұғалімнің іс-әрекеті
Дайындық	Жобаның тақырыбын және мақсатын анықтау. Жұмыс тобын құру	Жоба тақырыбын мұғаліммен талқылайды. Қажетті ақпарат алады. Жобаның	Жобалық әдістің мәнін таныстырады. Оқушылардың қызығушылығын оятады. Жобаның мақсатын

		мақсатын анықтайды	анықтауға көмектеседі. Оқушылардың жұмысын бақылайды
--	--	--------------------	--

3-кестенің жалғасы

Жоспарлау	Қажетті ақпарат көздерін анықтау. Ақпаратты жинақтау және талдау тәсілдерін анықтау. Нәтижені көрсету тәсілдерін анықтау (жобаның формасы). Жоба нәтижесін бағалаудың тәртібін және өлшемдерін белгілеу. Топ мүшелерінің орындайтын жұмыстарын (міндеттерін) белгілеу	Жобаның мақсат-міндеттерін құрастырады. Іс-әрекет жоспарын әзірлейді. Жобалық іс-әрекеттің жетістік өзіндік критерийлерін таңдайды және негіздейді	Пікірлер ұсынады. Болжам жасайды. Оқушылардың жұмысын бақылайды
Зерттеу	Ақпарат жинақтау және нақтылау (негізгі құралдар: сұхбат, сауалнама, бақылау, эксперимент және т.б.). Анықтау («ой қозғау» және жобаны орындау барысында пайда болған балама жағдайларды талқылау). Жоба барысының мүмкін нұсқаларын таңдау.	Жобаның мақсаттарын кезең-кезеңмен орындайды	Оқушылардың іс-әрекеттерін сырттай басқарады, кеңес береді, бақылайды

	Жобаның зерттеу мақсаттарын кезең-кезеңмен орындау		
Қорытындылау	Ақпаратты талдау. Қорытынды тұжырымдау	Ақпараттарға талдау жасайды. Жоба бойынша жұмыс жүргізеді. Зерттеу жұмыстарын орындайды. Жобаны рәсімдейді	Бақылайды. Кеңес береді (оқушылардың сұрауы бойынша)
Жобаны қорғау және оның нәтижелерін бағалау	Алынған нәтижелерді түсіндіре отырып, жобаның барысы туралы есеп әзірлеу. Жобаның орындалуын, нәтижесін (жетістіктер мен сәтсіздіктер) және себептерін талдау	Жобаны ұсынады. Оның ұжымдық талдауына және баға беруіне қатысады	Қатардағы қатысушы ретінде мақсатқа сәйкес сұрақтар қояды, тыңдайды. Қажет болған жағдайда талдау үдерісін бағыттайды. Оқушылардың жұмысын, есептің сапасын, креативтілігін, қолданылған дереккөздердің сапасын, жобаның жалғастырылу әлеуетін бағалайды

Білім алушылардың жобалық жұмыстарының нәтижесі баяндама, реферат, шығарма, плакат және т.б. түрде рәсімделуі мүмкін. Жобаны қорғау сатысында оқушылар өз жобаларын көрсетіп, тыңдаушылардың сұрақтарына жауап берулері тиіс. Оқушылар пікірталас жүргізуге, жұмыстарын қорғауға, жобаларының басым жақтарын көрсетуге, өз көзқарастарын сақтап қалуға, басқа адамдардың пікірлерін тыңдауға және қорытынды шығаруға үйренеді. Өз жұмыстарын қорғау барысында оқушылар шығармашылық қабілеттерін жүзеге асыру, нақты мақсат бойынша жұмыс істей отырып білімдерін тереңдету, яғни мектеп бағдарламасында қамтылмаған тақырыптарды зерделеу мүмкіндігіне ие болады. Жобалық тапсырманы қорытындылау барысындағы шығармашылық үдеріс оқу материалына жаңаша қарауға, өз білімін жүйеге келтіруге жағдай

жасайды. Жобаны қорғау ойын, дөңгелек үстел, пресс-конференция т.б. түрлерде жүзеге асырылуы мүмкін, яғни бұл балалардың көпшіліктің алдында сөйлеу, өз ойын жеткізе және дәлелдей білу тәрізді дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді [33].

Мектепте жобалық іс-әрекетті қолданудың нәтижесінде, білім алушы:

- өз іс-әрекетінің мақсатын анықтау;
- эксперимент жүргізу;
- таңдау, болашақ нәтижені болжау;
- белсенділігін арттыру;
- іс-әрекетінің нәтижесі үшін жауап беру, бағалау;
- басқа балалармен достық қарым-қатынас орнату;
- командада жұмыс істеу білігін меңгеру тәрізді мүмкіндіктерге ие

болады [34].

Ғылыми-жаратылыстану пәндерінің бірі география – өзінің құрылымында: этнография, биология, экология, тарих, медицина, экономика, саясат, астрономия сияқты көптеген ғылымдар бір-бірімен тығыз байланысып жатқан көпқырлы ғылым. Сондықтан да «География» оқу пәні бойынша жобалық тапсырмалар таңдау ауқымы өте кең болып табылады. Пән бойынша жобалық жұмыстардың түрлерін адам қызметінің саласына байланысты бөлуге болады (4-кесте).

4-кесте – Адам қызметінің саласына байланысты «География» пәні бойынша жобалық жұмыстардың түрлері

Адам қызметінің саласы	География пәні бойынша жобалық жұмыстар	Жоба атауларының үлгілері
Ғылыми-танымдық	Географиялық проблемаларды зерделеу, географияның тарихи-мәдени, әлеуметтік, экологиялық аспектілері	<ul style="list-style-type: none"> • Аймақтың экологиялық проблемалары. • Аймақта өмір сүретін ұлттардың салт-дәстүрлері. • Аймақ көлемінде көліктің даму тарихы. • Аймақтың әлеуметтік жағдайы. • Қазақстанның қай аймағында өмір сүргің келер еді?
Коммуникативтік	Компьютердің көмегімен ақпарат беру, байланыс жасау проблемаларын шешуге бағытталған оқушылардың коммуникативтік қажеттіліктерін	<ul style="list-style-type: none"> • Қазақстанда болуы мүмкін мегаполистерді жобалау. • Елді мекендер арасын жалғастыратын көліктік магистральдарды жобалау. • «Болашақтың қаласы» жобасы. • География сабақтарында ақпараттық-коммуникативтік

	қамтиды және өзін-өзі танытуына жағдай жасайтын тұлғалық-коммуникативтік біліктерін дамыту	технологияларды қолдану арқылы презентация әзірлеу
Тәжірибелік-қайтақұрушылық	Картографиялық модельдер, графикалық сызбанұсқалар құрастыру, бақылаулар, жергілікті жерде эксперименттік өлшеу жұмыстарын жүргізу	<ul style="list-style-type: none"> • Жергілікті жерде көз мөлшерімен кескіндеу. • Полярлық кескіндеу. • Төбенің биіктігін өлшеу және жергілікті жердің горизонтальдарын құрастыру (төбенің). • Жергілікті жердің планы (мектеп орналасқан жердің). • Табиғат кешендері – адамның өмір сүру көзі
Құндылықты-бағдарлы	Өркениетті, өмірді сақтаумен байланысты рухани-адамгершілік, адамзаттың маңызды құндылықтары мәселелерін қамтитын жобалар жасау	<ul style="list-style-type: none"> • Жер – біздің ортақ үйіміз. • Табиғат және біз. • Ғаламдық экологиялық проблемаларды зерделеудің адамгершілік аспектілері. • Дүниежүзіндегі және еліміздегі мәдени мұра ескерткіштері.
Көркемдік-эстетикалық	География мәселелерін қамтитын табиғи, қоғамдық, тарихи және мәдени үдерістер мен құбылыстарды оқу барысында туындайтын пікірлерді, қызығушылықтарды, сезімдерді, табиғаттың ерекшеліктерін ашатын жобалар жасау	<ul style="list-style-type: none"> • Туристтік жобалар: «Менің кіші Отаным», «Менің туған өлкем», «Туған өлке табиғатының алуантүрлілігі» т.б. • Экскурсиялық жобалар: «Еуропа және Азия елдерінің астаналарына саяхат». «Туған өлкенің ғажайып жерлерін сипаттауға арналған саяхаттар». «Қазақстан жерін зерттеген саяхатшылардың жолымен» және т.б.

Сонымен қатар «География» оқу пәні бойынша орындалатын зерттеушілік тапсырмалар білім алушылардың өздігінен ізденуін, ізденіс барысында қосымша дереккөздермен жұмыс істеуін талап етеді. Мысалы:

Тапсырма. Картографиялық дереккөздерді талдау арқылы туған өлкенің аумақтық құрылымын зерделеу (зерттеушілік жоба).

Мақсаты: туған өлкенің аумақтық құрылымын зерделеу.

Қаланың/ауылдың жекелеген бөліктері атқаратын шартты қызметтерінің айырмашылығын, өзара қарым-қатынасын анықтау. Өнеркәсіптік кәсіпорындардың, ішкі көліктің, өлкенің автомобиль және темір жол торабының орналасу жүйесін және олардың өлкенің экономикасына тигізетін әсерін сипаттау. Қаланың/ауылдың орналасуының жоспарлану тиімділігі туралы, яғни өнеркәсіп, тұрғын, рекреациялық аймақтардың орналастырылуына (географиялық, экономикалық, экологиялық тұрғыдан) қорытынды жасау.

Экономикалық және экологиялық жағдайды ескере отырып, қаланың/ауылдың жоспарлануы бойынша өз жобасын ұсыну.

Тапсырма. Тақырыбы: «Жер – біз өмір сүретін ғаламшар».

Мақсаты: көппәндік іс-әрекет қабілеттерін қалыптастыру.

Жоба бір сабақтың көлемінде орындалады. Мұғалім сабаққа қажетті оқу әдебиетін, құрал-жабдықтарды әзірлейді, сынып бөлмесін бірнеше жұмыс аймағына бөледі: жұмыс зонасы (оқушы үстелінде қалам-қарындаштар, сызғыштар, түсті қарындаштар т.б.); ақпарат зонасы (мұғалім дайындаған әдебиеттер, альбомдар т.б.); компьютерлік зона; жобаны қорғау зонасы (магниттік тақта, мультимедиалық проектор, тақта) және мұғалім оқушыларды аталған аймақтармен таныстырады.

Тапсырма. Жер туралы хабарлама әзірлеу.

Оқушылар Жердің ғажайып жамылғысы өсімдіктер мен жануарлар туралы;

Жер халқы, олардың салт-дәстүрлері туралы; Жердегі материктер, мұхиттар, теңіздер туралы, климаты туралы немесе өздері таңдаған тақырып бойынша хабарлама әзірлейді. Жобаның нәтижесін плакат немесе компьютерде әзірленген презентация түрінде ұсынуға болады.

Тапсырманы орындау бойынша кеңестер:

- топта тақырыпты таңдағандар және жобаның қорытындысын ұсыну түрін талқылағандар;
- жұмыстың орындалу жоспарын талқылағандар және құрастырыңдар. Топ мүшелері арасында жұмыс бойынша міндеттерді бөліңдер;
- жұмысты 20 минутта орындайтындай жағдай жасаңдар;
- жинақталған материалды жүйеге келтіріңдер, қажеттілерін іріктеңдер;
- нәтиже шығарыңдар;
- сыныптың алдында жобаны қорғағанда нақты, қысқа сөйлеңдер.

Тапсырма. Амазонка аймағын игеру (рөлдік ойындар арқылы орындалатын жобалық тапсырма).

Сыныпты топтарға бөлу:

- тропиктік ормандар мекемесінің қызметкерлері (бірнеше топ болуы мүмкін);

- халықаралық Гринпис ұйымының мүшелері;

- журналистер.

Тропиктік ормандар мекемесі қызметкерлерінің міндеті қосымша картографиялық және әдебиеттік ақпарат көздерінен Амазонка аймағын игерудің жобасын ұсыну. Жоба кесте, жоспар, сызбанұсқа түрінде болуы мүмкін.

Халықаралық Гринпис ұйымының мүшелері ұсынылған жобалардың ішінен неғұрлым жақсыларын таңдап алулары тиіс.

Журналистер жоба жасаушылармен сұхбаттасулары тиіс.

Жоба: Амазонка аймағының физикалық-географиялық жағдайы, климаты, өсімдік және жануарлар дүниесі және игеру жоспары бөлімдеріне бөлінуі мүмкін [35].

Тапсырма. Ла-Манш бұғазының астынан тоннель қазу туралы келісімге 1986 жылы қол қойылды, Еуротоннель қолданысқа 1994 жылы берілді.

Параллель салынған екі темір жолдың ұзындығы 51 км, сонымен қатар бұл темір жолдың 39 км судың астында орналасқан. Қазіргі кезде жүрдек поездар Лондон мен Париждің арасын 2 сағат 15 минутта жүріп өтеді. Сонымен қатар, Ла-Манштың (судың) астынан өту 30-35 минут уақытты алады.

Берілген деректерді қолдана отырып Лондоннан Парижге саяхат жасау жобасын жасаңдар.

Тапсырма. Қозғалыс маршрутын әзірлеу. Шығармашылық жоба.

1. Сендер туристік фирманың қызметкерлерісіңдер. Фирма мүшелерінің мақсаты – өз елді мекендері бойынша жаяу экскурсия маршруттарын әзірлеу.

Ең алдымен экскурсия кезінде саяхатшыларға көрсететін нысандарды анықтап алу қажет. Экскурсияның басталатын және аяқталатын жерлерін, жолда тоқталатын, көрсететін нысандарды белгілеу. Өз таңдауыңды негіздеу, яғни:

* не себепті осы жерден басталуы тиіс;

* аталған нысандардың көрсетілу себебі (тарихи-мәдени құндылығы т.б);

* не себепті осы жерде аяқталуы тиіс. Таңдап алынған нысандарды өту тәртібін анықтап алу қажет.

Елді мекеннің картасын/жоспарын қолдану арқылы, маршрут нысандарының арасындағы қашықтықты және бағытты анықтау.

Маршруттың сызбанұсқасын/жоспарын/картасын жасау. Маршрут парағында нысандардың арасындағы қашықтық (масштабқа сәйкес) метр/километр есебімен және бағытының көрсетілуі сақталуы тиіс. Экскурсия нысандары шартты белгілермен берілуі тиіс. Маршруттың сипаттамасын әзірлеңдер.

Фирманың қызметкерлері өз маршрутын әзірлеуі және қорғауы тиіс. Жобаның нәтижесін әр қызметкер өз бетінше таңдайды (презентация, буклет т.б.).

2. Әлемнің бір ірі қаласына автокөлікпен/поезбен/ұшақпен/кемемен саяхат жаса:

- атлас карталарынан қаланың өз елді мекенінен орналасу бағытын анықта;
- таңдаған қалаға дейінгі арақашықты анықта;
- жолда қандай географиялық нысандарды аралайтыныңды белгіле;
- әр географиялық нысанға сипаттама бер (тарихи, географиялық, экономикалық, өз таңдауың бойынша);
- жүрген жолыңның графикалық сызбасын жаса (масштабты, азимутты қолданумен);
- саяхат нәтижесін көрсету (презентация).

3. Өз облысыңның топографиялық картасын пайдалану арқылы туристік сапар шек. Туристік сапардың нәтижесінде елді мекендерге, жолдарға, өнеркәсіп нысандарына, тарихи ескерткіштерге, жер бедеріне, суына, өсімдік жамылғысына және т.б. сипаттама берілуі тиіс. Елді мекендердің арақашықтығы, бағыты анықталуы тиіс.

«Биология» оқу пәні бойынша орындалатын жұмыстар келесідей болуы мүмкін.

Тапсырма. «Топырақтың қышқылдығын анықтау».

Мақсаты: топырақтың қышқылдығын анықтау жолдарымен танысу.

Практикалық жұмыс.

1. Үлескінің бірнеше жерінен топырақ сынамасын алу. Сынаманы полиэтилен пленканың үстінде жақсылап араластыру. Қоспадан кішкене бөлігін алып, тазартылған сумен суландыру. Бұл қоспаға лакмус қағазды салу.

Жұмыстың нәтижесі: егер қағаз қызыл түске боялса, онда топырақ жоғары қышқылды болғаны, ал егер қызғылт түске боялса топырақ орташа қышқылданған. Төмен (аз) қышқылды топырақ сары түс береді. Көк түске боялса бейтарап (орташа) қышқылды топырақ болғаны. Көкшіл жасыл түске боялса орташа қышқылдыға жуық топырақ [32].

2. Жергілікті жерде өсетін өсімдіктерге қарап топырақтың қышқылдығын анықтау. Өйткені табиғи ортада өсетін өсімдіктер өздеріне қажетті қышқылды топырақта жақсы өседі.

Мысалы, қышқыл топырақта келесі өсімдіктер өседі: аршагүл, қазанақ, қияқ, аққылтан, сарғалдақ, бөденешөп, дала жалбызы, қырықжапырақ, жолжелкен, майдашөп, ат қымыздығы, дала қырықбуыны. Төмен (аз) қышқылды топырақта: бақша сарықалуені, дала гүлкекіресі, шалғын бедесі, есекқұрт, қалақай, иіссіз түймедақ, алабота, қоңырбас, бидайық өседі. Бейтарап (орташа) қышқылды топырақта: дала шырмауығы, көктемгі жанаргүл, ақ

түйежоңышқа, бақша қалуені кездеседі. Сілтілі топырақта: дала қышасы, тегеурінгүл, көкнәр өседі. Жұмыстың бұл түрі балаларды байқағыштыққа, өлке аумағында өсетін өсімдік түрлерін танып-білуге баулиды.

Әр түрлі тәжірибелер өткізу арқылы өлкенің топырағымен танысудың, зерттеудің қорытынды мақсаты – морфологиялық белгілердің негізінде топыраққа шаруашылық баға беру.

Тапсырма. Ағаш құрғақ болған жағдайда, оның орташа тығыздық мәні кг/м³ есептеледі (кесте).

Ағаштың түрі	Тығыздығы, кг/м ³
Бальса	110-120
Бакаут (темір ағаш)	1300
Емен	550
Балқарағай	350
Қызыл ағаш	540
Кәдімгі қарағай	400
Тығын емені	127
Қара ағаш	1160

- Кестеде берілген ағаштардың (бір ағаштың) өсетін жеріне саяхат жоспарын жасандар.

- Таңдаған ағаштың пайдалану салаларын анықтаңдар. Пайдалану бойынша өз жобанды ұсын.

Тапсырма. «Судың қасиеттері».

Көлдің суы жылуды жұтып қана қоймайды, булану барысында оны ауаның неғұрлым суық қабаттарына қайтадан қайтарады. Осылайша жылдың жылы мерзімінде көл суды жылытатын Күн жылуын жинайды, ал суық мерзімде – оны атмосфераға, оған жақын жатқан аумақтардың климатын жұмсарта отырып қайтадан береді. Мысалы, Жер шарының ең терең көлі Байкалдың жағалауында ауа температурасы жазда төмендейді, ал қыста көршілес аудандардың температурасымен салыстырғанда 10-15°С-ға жоғары болады, осыған байланысты сібірдің шұғыл континентті климаты бұл жерде жұмсағырақ болады. Жазда жылу терең қабаттарға өтпейді, судың 5 метрден 15 метр, кейде ғана 25 м. тереңдік қабаттарына өтеді. Осы қабаттарда судың араласуының нәтижесінде біркелкі температура сақталып тұрады.

Осы аталған процестердің бәрін сызбанұсқа немесе сурет түрінде көрсетіндер.

Өз елді мекендеріңе таяу жердегі су қоймасына физикалық-географиялық сипаттама беріндер.

Өз елді мекендеріңе таяу жердегі су қоймасына жасаған сипаттама негізіндегі процестерді сызбанұсқа немесе сурет түрінде көрсетіндер.

Тапсырма. «Семсер-балық».

Семсер-балық теңіз жүзушілерінің арасында жылдамдығы жағынан рекорд қоюшы болып саналады. Оның жылдамдығы сағатына 110-140 км-ге дейін жетеді, ал оның семсері кеменің еменді қаптамасын тесіп өте алады. Ал семсер балықтың өзі бұл соққыдан ешқандай да зардап шекпейді. Өйткені оның басында семсері басталатын жерде бал арасының ұясына ұқсас майға толы үлкен емес қуыстар – гидравликалық амортизатор бар екен. Міне солар соққыны жеңілдетіп отырады. Семсер-балықтың омыртқаларының арасындағы шеміршекті төсемдер қалың, олар поезд вагондарының буферлері іспетті соққыны азайтып отырады.

Семсер-балықтың аталған сапаларын адамның өмірлік тәжірибесінде қолдану жолдарын ұсыныңдар. Дәлелдемелерді сызбанұсқалар, суреттер арқылы көрсетіндер.

Тапсырма. «Құстар».

Құстардың дене пішіні сүйір болып келгендіктен, ұшу барысында олар ауа қозғалысының сәл ғана кедергісіне ұшырайды. Құстардың бас сүйегі де әдетте сүйір, тұмсықтары үшкір болып келеді. Мамықтар құс қанатының үсті жылтыр болуын қамтамасыз ететіндей болып орналасқан. Құйрығы қысқа, қарсылықты азайтады және ептілікті ұлғайтады. Ұшу барысында құстың аяқтары денесіне қысылып тұрады.

Дене пішіні сүйірлігін адам өзінің қандай тәжірибесі саласында қолданады? Дене пішіні сүйірлігін қолдану жобаларын ұсыныңдар.

Тапсырма. Кәдімгі қарағайды кәдеге жарату.

Тапсырманың мақсаты: кәдімгі қарағайды іске жаратудың жолдарын анықтау және сол тәсілдердің қоршаған әлеуметтік ортаға таралуына жағдай жасау.

Зерттеу барысында ғылыми-ізденушілік, математикалық, салыстырмалы талдау жасау, сауалнама жүргізу тәсілдерін қолдануға болады.

Тапсырма түрлері:

1) Жаңа жыл мерекесін шыршамен қарсы алу дәстүрі қайда және қашан пайда болды?

2) Қылқан жапырақты ағаштарды кәдеге жарату тәжірибесі (Қазақстанда, Ресейде және басқа елдерде).

3) Кәдімгі қарағайдың биологиялық ерекшеліктері.

4) Кәдімгі қарағайдың пайдасы (алынатын өнімдер, дәрумендер т.б.).

5) Кәдімгі қарағайдың медицинада қолданылуы.

6) Жаңа жыл мерекесіне қолданылған шыршаларды кәдеге жарату жолдары.

Бұл тапсырманы орындау үшін оқушылар көптеген әдебиеттерді, ақпарат дереккөздерін оқулары тиіс. Қорытынды нәтижеге презентация әзірлейді.

Мектеп үйірмелері мектептегі қосымша білім берудің маңызды элементі болып табылады. Олар оқушылардың белгілі бір бағыттағы қызметке деген қызығушылығын дамытуға, оқу процесінде алған білімдері мен дағдыларын кеңейтуге және тереңдетуге мүмкіндік береді [36].

Үйірме жұмысы негізгі және қосымша білім берудің бір бөлігі ретінде қарастырылады. Ол педагог пен оқушыға оқу қызметінің жаңа түрін меңгеруге көмектесуге, білім алушылардың оқу уәждемесін қалыптастыруға, дамуына қосымша жағдайлар жасау мақсатында оқу кеңістігін кеңейтуге бағытталған. Аталған қызмет түрін жүзеге асыру барысында балаларды оқытудың барлық кезеңінде бейімделу және әлеуметтік сынақ сатысында сүйемелдеуді, қолдауды қамтамасыз ететін желі құрылады. Бүгінде бұған бірқатар объективті және субъективті негіздер бар:

- жалпы тәрбиені дамытудың және сабақтан тыс іс-әрекеттің құрамдас бөлігі ретінде;

- педагогикалық ғылым мен тәжірибе қосымша білім беру жүйесінің оқу, әлеуметтік-педагогикалық және тәрбиелік мүмкіндіктерін көреді;

- үйірме жұмысының дұрыс ұйымдастырылған жүйесі – түптеп келгенде жеке тұлғаның үйлесімді дамуына әсер ететін сала.

Үйірме жұмысын ұйымдастыру түрлері: әңгімелесулер, өнімді (инновациялық) ойындар, эксперименттер, бақылаулар, ұжымдық, топтық және жеке зерттеулер, ұжымдық саяхаттар, зерттеу мақсатында нысандарға бару, т.б.. сонымен бірге үйірме жұмыстарында оқытудың белсенді формаларын қолдану мүмкіндігі бар [36].

Үйірме – мұғалімнің балаларға міндетті білім беру бағдарламасына кірмейтін, бірақ мектеп оқушыларының терең білім алу және пісіп-жетілу процесі үшін мағына беретін білімдері мен дағдыларын жеткізу әдісі. Сонымен қатар, түрлі бағыттағы осындай ұйымдарға баратын балалардың өз ой-өрісін байытып, бөлім тақырыбы бойынша білімдерін кеңейтуге мүмкіндігі бар. Бастауыш сынып білім алушылары үшін үйірме – өз организмінің жалпы жағдайын немесе моторикасын жетілдіру тәсілі болып табылады. Негізгі орта білім беру деңгейінің білім алушылары үшін – үйірме қосымша білім ал формасы ретінде болашақ мамандық таңдау бағыт-бағдар береді немесе пайдалы еңбек дағдыларын меңгеруге жағдай жасайды. Қазіргі кезде балалар секциялары түрлі жастың балаларына арналған көптеген идеялар мен қызығушылық орталықтары болып табылады.

Үйірмелерді келесідей топтастыруға болады:

- дене шынықтыру және спорттық үйірмелер;
- көркемдік-эстетикалық бағыттағы үйірмелер;
- туристік-өлкетанулық бағыттағы үйірмелер;
- экологиялық-биологиялық бағыттағы үйірмелер;
- техникалық бағыттағы үйірмелер және т.б.

Дене шынықтыру және спорттық үйірмелер. Бұл спорттық іс-шаралар, жаттығулар арқылы бала денесінің барлық бөліктеріне қосымша жүктеме

беруге, денсаулық сақтауға бағытталған іс-әрекеттер. Мұндай топтарда балалар белгілі бір бағыттағы спорт түрлерін (мысалы, футбол, волейбол, гимнастика) оқып қана қоймай, барлық ағзасын сауықтырады, шыңдайды. Үйірме жұмысы сабақтан кейін де, демалыс күндері де жүргізілуі мүмкін.

Спорттық үйірмелер мектептегі сыныптан тыс жұмыс түрі ретінде, әдетте, педагогтің бастамасымен жүзеге асырылады.

Мектепте баскетбол, волейбол, футбол, тоғызқұмалақ және т.б. спорт үйірмелерін ұйымдастыруға болады. Осы орайда Ақмола облысы Аршалы кентінің Жұмабек Тәшенов атындағы жалпы білім беретін орта мектебінің дене шынықтыру пәнінің мұғалімі Молдабай Амандық әзірлеген «Тоғызқұмалақ» үйірмесінің бағдарламасының үлгісін ұсынамыз (7-қосымша).

Көркемдік-эстетикалық бағыттағы үйірмелер. Үйірмелердің бұл бағыты сыныптан тыс жұмыстардың кең тараған түрлерінің бірі. Оған сурет салу, модельдеу, қол еңбегі, би және вокал бойынша үйірме сабақтарын жатқызуға болады. Бұл сабақтар қатысушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытады, өз қолдарымен өнім шығаруға үйретеді. Балалардың оқу іс-әрекетін мәдениет әлеміне бағыттау қабілетін жандандырады.

Көркемдік-эстетикалық бағыттағы үйірмелер – білімнің біртұтас қабаты және ол көбінесе жоғары сынып оқушыларының болашақ мамандық таңдауы кезінде басымдыққа ие болады.

Білім алушыларды көркемдік-эстетикалық дамыту дегеніміз – өнер туындылары мен қоршаған әлемді мағыналық қабылдауды дамытуды; баланың өзіне тән эстетикалық көзқарасын қалыптастыруды; музыка, би, көркем әдебиет, фольклор, театр туралы бастапқы түсініктерді қалыптастыруды көздейді.

Ақмола облысы Степногорск қаласы «Қаныш Сәтбаев атындағы №9 жалпы орта білім беретін мектебі» КММ қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі Сарбиева Жанаргүл Калибековна әзірлеген «Мектеп театры» бағдарламасының үлгісін ұсынамыз (8-қосымша).

Көркемдік-эстетикалық бағыттағы қосымша білім беру үйірмелері:

- халықтың этникалық, әлеуметтік және жас ерекшеліктеріне қарай бөлінген барлық топтарының көркемдік-эстетикалық қажеттіліктері мен талғамдарын қалыптастыру және дамыту;

- жаңа ұрпақты өнер саласындағы кәсіби білім алуға бағыттау;

- білім алушыларды отандық және шетелдік көркемдік мәдениетке, Қазақстан халықтары шығармашылығының ең үздік үлгілеріне, классикалық және заманға сай өнерге тарту;

- өнердің адамгершілік әлеуетін тұлға мен қоғамның этикалық қағидаттары мен мұраттарын қалыптастыру және дамыту тәсілдері ретінде жүзеге асыру;

- көркемдік-эстетикалық білім беруді балалар мен жасөспірімдердің шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік беретін әдіс ретінде кеңінен қолдану;

- Қазақстан халықтарының көркемдік-эстетикалық дәстүрлерін зерделеу арқылы ұлт аралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру;

- өнердің, көркемдік шығармашылық қызметтің мүмкіндіктерін түзету педагогикасы, халықтың барлық топтарын арт-терапияның заманға сай әдістерін енгізу арқылы халықтың барлық топтарын психологиялық физикалық сауықтыру мақсаттарында;

- балалар мен жасөспірімдер арасындағы әлеуметке қарсы мінез-құлықтың алдын алу мақсатында балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік-мәдени бейімделуі мақсатында көркемдік білім беру ресурстарын тарту;

- білім алушыларды базалық көркемдік-тәжірибелік дағдыларды игеруді шамалайтын белсенді шығармашылық қызметке тарту;

- көркемдік-эстетикалық бағытта қабілеті бар дарынды балалар мен жастарды анықтау, олардың білім алуы мен шығармашылық дамуына сәйкес жағдай жасалуды қамтамасыз ету.

Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл қаласы «Әл-Фараби» мектеп-лицейінің бастауыш сынып мұғалімі Темірболатова Гүлнар Салаутовна әзірлеген «Кәусар бұлақ» үйірмесінің бағдарламасы мектептегі қосымша білім беру негізінде білім алушыларды әлеуметтендіруге бағытталған (9-қосымша)

Өнермен айналысу балалардың:

- музыка, хореография, бейнелеу, декоративті-қолданбалы, театралдық өнер салаларындағы қабілеттерін дамытады; көркем-эстетикалық талғамды қалыптастырады;

- ұжымда жұмыс істеу, мектеп сахнасында өнер көрсету, көрмелерге қатысу қабілеттерін тәрбиелейді;

- өзін-өзі кәсіби анықтауына көмектеседі.

Туристік-өлкетанулық бағыттағы үйірмелер. Бұл жасөспірімдерге және жоғары сынып білім алушыларына арналған жұмыс түрі болып табылады, алайда өлкетану жұмысын бастауыш сынып оқушыларымен де жүргізуге болады. Туристік-өлкетану жұмысының балаларды әлеуметтендірудегі рөлі өте зор. Себебі үйірме жұмысы процесінде балалар қиындықтарды жеңумен байланысты, өзінің күш-жігерін, шыдамдылығын көрсетуді, өздігінен шешім қабылдауды, достарымен ақылдасуды қажет ететін нағыз шындықпен, нақты өмірлік жағдайлармен бетпе-бет кездеседі, сонымен қатар бұл жағдайлар рухани-адамгершілік тәжірибесін меңгеруге де жағдай жасайды.

Үйірме жұмысының барысында білім алушылар туған өлкенің табиғатын, оның ерекшеліктерін зерделейді. Мұндай бірлестіктердің басты мақсаты балаларды туристік өмірге дайындау болып табылады. Олар шатырды дұрыс орнатуды, таныс емес жерлерде бағдар табуды, өрт сөндіруді, сақтандыруды дұрыс пайдалануды және қиындыққа тап болған достарына көмек көрсетуді үйренеді.

Әдетте, үйірменің жұмыс жоспары бойынша қатысушылар жетекшінің және ата-аналардың қадағалауымен жергілікті жердің өсімдіктерімен, өзен-

көлдеріндегі тіршілік иелерімен танысу мақсатында жорықтарға шығады, бұл балаларды әлеуметтендірудің бірден-бір механизмі деп айтуға болады.

Мектеп оқушылары туған ауылының, қаласының, өлкесінің танымал адамдарының өмірімен танысады.

Үйірменің мақсаты білім алушылардың бойында туған өлкесіне деген мақтаныш сезімін қалыптастырумен, табиғатын сақтаумен қатар, балалардың жалпы денсаулығын нығайту, ой-өрісін кеңейту болып табылады.

Туристік-өлкетанулық бағыттағы үйірмелерді ұйымдастыру бойынша Ақмола облысы Ақкөл ауданы Амангелді негізгі мектебінің «География» оқу пәні мұғалімі – Теменов Абылайхан Оралбайұлы әзірлеген «Ауылым – алтын бесігім» атты бағдарламаның үлгісін ұсынамыз (10-қосымша).

Әрбір адамның туған жерінде ерекше жерлер болды. Оған Қазақстанның табиғи ландшафт объектілері, археологиялық және архитектуралық ескерткіштер, ерекше ардақ тұтатын діни нысандар және тарихи тұлғалардың және саяси оқиғалармен байланысты киелі орындары жатады. Өңірлік өлкетанушылар ұсынысымен және сарапшылар кеңесінің ғалымдары пікірлерін ескере отырып «Қазақстанның 100 киелі орындары» тізіміне енген жерлерге оқушылармен жұмыстар жүргізу маңызды шаруа. Ата-бабалар аруағын құрметтеу елімізде мазмұны бірегей дәстүр. Тек әр халық өзінше құрмет көрсетеді. Мысалға. орыс, кәріс халықтарының «Ата-аналар күні» деген тамаша дәстүрін айтуға болады. Оқушылар ұйымының осы дәстүрді ізгілендіріп өңірдегі киелі орындарға сенбілік ұйымдастырғаны тәлімі мол тәрбиелік жұмыс болар еді. Өкінішке орай, киелі орындарға саяхаттаған экскурсиялық топтар тек қана суретке түсуден аса алмай келеді. Бұл жұмыстарды жүзеге асыру үшін алдымен кешенді бағдарлама әзірленгені дұрыс [37].

Нәтижеге бағытталған өлкетанулық тәрбие жұмыстарын жүзеге асыру жолында өзіндік міндеттер бар. Аталған міндеттер мазмұнына қарай бірнеше салаға жіктеледі.

Әлеуметтік-педагогикалық міндеттері:

- азаматтық көзқарас қалыптастыру;
- «Кіші Отанына» деген сүйіспеншілік сезімін арттыруға тәрбиелеу;
- өз өлкесінің келбетіне, тарихына деген жауапкершілік пен өзіндік қатысы арқылы мақтаныш түйсігін көбейту;
- мамандық таңдауға баулу (археолог, геолог, мұражай қызметкері, зергер, жазушы, зерттеуші, өлкетанушы, журналист т.б.);
- мектеп түлектерінің туған жерге жасаған әлеуметтік жобаларын жүзеге асыру шараларына атсалысу арқылы еңбекке тәрбиелеу;
- туған жерінің тарихы мен мәдениетін зерттеуге жағдай жасау, балалар мен жасөспірімдер туризмін және өлкетануды дамыту;
- туған жерді көркейтуге үлес қосқан түлектердің өмірінен өнеге алуға тәрбиелеу;
- жоғары адамгершілік, толеранттылық, өз және өзге халықтардың мәдениетін, дәстүрін, әдет-ғұрпын құрметтеу, үлкендерді сыйлауы;

- өлкетану материалдары арқылы қоршаған орта жағдайымен байланыс орнату, Отанға, туған қаласына деген сүйіспеншілік сезіміне тәрбиелеу.

- бос уақыттарын тиімді пайдалануды, салауатты өмір салтына қалыптастыру.

Білімділік міндеттері:

- өз елді мекенінің, өлкесінің тарихымен және қазіргі кездегі өмірімен, экономикасымен таныстыру;

- туған өлкенің табиғи ортасының алуан түрлілігі жайлы көзқарас қалыптастыру;

- биология, география, химия, физика сабақтарында алынған білімді өмірлік тәжірибеде қолдана білу;

- өз елді мекенінің, ауданы мен облысының қазіргі кездегі өмірі және экономикасымен таныстыру;

- туған өлке табиғатының ерекшеліктерін оқу;

- қажетті ақпаратты іріктеу дағдысын меңгеру.

Танымдық міндеттері:

- тарихи дерек көздерімен, ғылыми-ақпараттық әдебиеттер мен баспа беттерімен жұмыс жасауды меңгеру;

- өлкетанушы, журналист мамандықтарына баулуға үйрету, өзіндік қорытынды, түйін жасауға баулу;

- өлкетану тарихын, тарихи тұлғаларды, рухани құндылықтарды және қазақ халқының дәстүрлерін білу арқылы белсенді азаматтық ұстанымды қалыптастыру;

- Қазақстанның этномәдени байлығы туралы түсінік қалыптастыру;

- оқушылардың заманауи сұранысқа ие жаңа мамандықтар бойынша танымын арттыру, қызығушылығын ояту, кәсіби бағдарлау жұмыстарын қамтамасыз ету.

Тәрбиелік міндеттері:

- өзінің туған өлкесіне, туған елі Қазақстанға деген патриоттық сезімін, сүйіспеншілігін тәрбиелеу;

- төзімділікті, өлкенің көпұлттылық және көпмәдениеттілік жағдайында төзімді мінез-құлық қалыптастыру;

- отбасылық қарым-қатынасты нығайту, пәннің мазмұнымен тек оқушыны ғана емес, оның ата-анасын да қызықтыру, отбасылық мұрағаттар, аталар мен әжелердің басқа да туыстардың әңгімелері арқылы өлкенің тарихы жайлы білімді тереңдету;

- отбасы мүшелерімен бірге өлке туралы әдебиеттер оқу, фильмдер, бейнефильмдер тамашалау;

- демеушілердің өлкенің табиғатын, тарихи және мәдени ескерткіштерін сақтау мен қалпына келтіру жұмыстарына оқушыларды қатыстыру;

- ұжымда бірігіп жұмыс істеу, бір-біріне көмектесу, қолпаштау сезімдерін тәрбиелеу;

- көшбасшылық қасиеттері бар, жаңа демократиялық қоғамда өмір сүруге қабілетті азаматты және патриотты тәрбиелеу;

- туған жерді түлетуге, дамытуға, көркейтуге үлес қосуға тәрбиелеу;
- мектеп мақтаныштарының патриоттық еңбектерінен өнеге алу;
- мектеп оқушыларын қоғамдық пайдалы жұмыстарға қатыстыру;
- балалардың ескерткіш орындарын, тарихи ескерткіштерді қорғауға деген жігерлерін қалыптастыру.

Дамытушылық міндеттері:

- оқушыларға киелі орындар бойынша сапалы білім дарыту;
- туған жерінің тарихы мен мәдениетін зерттеуге жағдай жасау, балалар мен жасөспірімдер туризмін және өлкетануды дамыту;

- табиғатты сақтауда белсенді азаматтық көзқарас тәрбиелеу; табиғатқа құнтты қарым-қатынас қалыптастыру, оның байлығын еселеуге ұмтылу;

- өскелең ұрпақтың экологиялық сауаттылығының жоғары деңгейін дамыту;

- туған өлке тарихын өз бетімен оқуға деген құлшынысын дамыту, оқушылардың шығармашылық қабілетін өз бетінше іздестіру-зерттеу жұмысына үйрету арқылы туристік жұмыстардың дағдыларын игеру архитектуралық және мәдени ескерткіштерді оқып-үйрену, туристік жорықтар мен жарыстарға қатысу арқылы шеберліктерін шыңдау;

- туған өлке туралы неғұрлым көп білуге деген ұмтылысты, танымдық қызығушылықты, интеллектуалдық және шығармашылық қабілетті дамыту;

- тақырыптық акцияларға және жобаларға, кітапханалардың, ұлттық мәдени орталықтардың іс-шараларына, сайыстарға, олимпиадаларға қатысу арқылы туған өлке жайлы білімді тереңдетуге деген ұмтылысқа ынталандыру;

- болашақта білімді жалғастыру, мамандық және жұмыс орнын таңдау сұрақтарын шешуге бағыттау;

- күнделікті өмірде өлкетанушылық білім мен біліктілікті қолдана алу, жергілікті жердегі туындайтын проблемаларды шешуде өзінің орнын білу дағдысын қалыптастыру;

- туған өлкесінің өмірін жетілдіруге үлес қосуға деген ұмтылысты дамыту.

Зерттеушілік сипаттағы міндеттер:

- білім алушылар арасындағы экскурсиялық – өлкетану жұмыстары шеңберінде оқушылардың іздестіру және оқу-зерттеу әрекеттерін белсендіру;

- өлке өмірімен байланысты жанұяның, қаланың, тарихи тұлғалар туралы білімін кеңейтуді қамтамасыз ету, іздестіру-зерттеу жұмысының негізін үйрену;

- экологиялық мәселелерді зерделеу және баламалы ресурстық технологияларды қолдануды насихаттау оқығанды, танығанды, түсініксіз жағдайларды, мәліметтерді өз шығармашылығында көрсете білу;

- туған өлкесінің дамуы проблемаларын оқып-білуге жетелеу.

Жоғарыда аталған өлкетануды сипаттайтын ерекшеліктерге сүйене отырып, мұғалімнің алдында тұрған маңызды мақсаттың бірі – баланы дамыту, оған халықаралық аренада өзінің туған мәдениетін таныта білу біліктілігімен негізделген патриоттық тәрбие беру болып табылады. Оқушыларды туған және басқа да мәдениет әлеміне кіргізу, олардың тіл құралы арқылы ойлау

қабілеттерінің дамуына ықпал етеді, оқушылар туған халқының менталитетін түсінуге үйренеді. Жеке тұлғаның дүниетанымының қалыптасуы және мәдени дамуы оқушының туған өлкесінің мақтаныштары, киелі орындары, мәдениеті, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрлері, тарихы, тұрмысы туралы білімінің кеңеюі барысында жүзеге асады [37].

Білім алушыларды мектептегі қосымша білім беру арқылы әлеуметтендірудің келесі түрі – пән тақырыптарына, өлкетану үйірмесінің жұмысына байланысты экскурсияларға, саяхаттарға шығу және туризм жұмысы.

«Экскурсия» (excursio) латын тілінен аударғанда «серуендеу» деген мағынаны білдіреді.

Экскурсия дегеніміз – табиғат, қасиетті нысандарға, өнеркәсіп нысандарына, жергілікті жердің назар аударарлық жерлеріне ұжыммен ұйымдасқан саяхат жасау. Саяхат сабақ, жорық сабақ, жанды сабақ, практикалық сабақ, танымдық сабақтарды экскурсияға жатқыза аламыз. Белгілі бір мақсаттары айқындалған мұндай сабақтарға бағдарлама құрылады. Бағдарламада туристік маршруттың желісі көрсетіледі.

Маршруттар бойынша жүргізілген экскурсиялар оқылған материалды тәжірибемен бекіту мақсатын көздейді, ал бағдарламадан тысқары экскурсиялар зерттеушілік сипатқа ие болады. Экскурсияның бірнеше түрлері бар. Олар: тарихи, кәсіптік, табиғи, архитектуралық, әдеби және т.б. Экскурсиялар тақырыптық және кешенді болып бөлінеді, нысанның орналасқан жеріне байланысты жақын және қашық болуы мүмкін. Экскурсия нысаны болып бір оқиғамен байланысты ғимараттар, түрлі құрылыстар, археологиялық ескерткіштер, өнер туындылары саналады [38].

Экскурсияға дайындықты бірнеше кезеңге бөлуге болады (5-кесте).

5-кесте – Экскурсияға дайындықтың кезеңдері

	Кезеңдері	Дайындық барысында орындалатын іс-әрекеттер
1	Экскурсияның мақсаты мен міндеттерін анықтау	Кез келген жаңа экскурсия бойынша жұмыс оның мақсатын нақты анықтаудан басталады. Бұл экскурсияға қатысушыларына жұмысты одан әрі ұйымдасқан түрде жүргізуге көмектеседі. Экскурсияның мақсаты – экскурсияға қатысушыларға тарихи-мәдени ескерткіштерді, жергілікті жердегі өндіріс орындарын және басқа да нысандарды көрсету. Экскурсияны жүргізушінің (білім алушылардың арасынан дайындауға болады) әңгімесі де сол түпкі мақсатқа бағдарланады. Бірнеше мақсатты атайға болады: патриотизмді тәрбиелеу, Отанға деген, қоғамдық пайдалы

		еңбекке деген, өңірде өмір сүретін барлық ұлт өкілдеріне деген сүйіспеншілік пен құрмет; эстетикалық тәрбие беру, сондай-ақ білім аясын кеңейту, ғылым мен мәдениеттің әр түрлі салалары туралы қосымша білім беру және т.б. Экскурсия тақырыбын ашу арқылы алға қойылған мақсаттарға жету – экскурсияның міндеті болып табылады
2	Тақырыпты таңдау	Тақырыпты таңдау әлеуетті және нақты сұранысқа немесе экскурсияның белгілі бір тақырыбын мақсатты түрде жасауға байланысты болады. Кез келген экскурсияның нақты анықталған тақырыбы
		болуы тиіс. Тақырып экскурсияның барлық нысандары мен тақырыпшаларын (бөліктерін) біртұтас бүтінге біріктіретін өзегі болып табылады. Экскурсияны ұйымдастыру барысында объектілерді іріктеуді шығармашылық ұжымның қатысушылары жүргізеді, олар өз материалдарын тақырыппен үнемі салыстырып отырады. Дегенмен, нысанды тақырып бойынша таңдау жеткіліксіз, нақты материалды табу керек, ол бойынша бұл тақырып барынша толықтықпен және тіректікпен ашылатын болады
3	Әдебиетті іріктеу және библиографияны құрастыру	Экскурсияны әзірлеу барысында тақырыпты ашатын газеттер мен журналдарда жарияланған мақалалардың, тақырып бойынша кітаптардың, кітапшалардың тізімі жасалады. Білім алушылар экскурсияға дайындық барысында өздері саяхатқа баратын нысан туралы деректермен алдын ала дайындалу немесе экскурсия барысында жүргізуші міндетін атқаруға дайын болу мақсатында әдебиеттер тізімі экскурсия мүшелеріне таратылады. Тізімде автор, тақырып, басылым жылы, сондай-ақ тараулар, бөлімдер, беттер атауы көрсетіледі
4	Экскурсиялық материал көздерін анықтау Мұражайлардың осы тақырыптағы	Басылымдардан басқа да дереккөздер пайдаланылуы мүмкін. Олар: мемлекеттік мұрағаттар, мұражайлар, жылнамалық-деректі және танымал ғылыми фильмдер болуы мүмкін. Тарихи оқиғалардың қатысушылары мен

	экспозицияларымен және қорларымен танысу	куәгерлерінің естеліктерін дереккөз ретінде пайдалануға болады. Әңгімелеу үшін тек сенімді, мұқият тексерілген фактілер мен мәліметтер таңдалуы тиіс
5	Экскурсия нысандарын іріктеу және зерделеу	Нысандарды көрсету экскурсияда басым орын алатын бөлік болып табылады. Дұрыс таңдау, Нысандардың саны, көрсету дәйектілігі экскурсияның сапасына әсер етеді. Көрсету нысандары: - халқымыздың өміріндегі тарихи оқиғаларға, қоғам мен мемлекеттің дамуына байланысты есте қаларлық орындар; - көрнекті тұлғалардың өмірі мен еңбегіне
		байланысты ғимараттар мен құрылыстар, сәулет және қала құрылысы жұмыстары, тұрғын және қоғамдық ғимараттар, өнеркәсіп кәсіпорындарының ғимараттары, инженерлік құрылыстар (қамалдар, көпірлер, мұнаралар), кесенелер, мәдени ғимараттар және басқа да ғимараттар; - табиғи объектілері – ормандар, тоғайлар, саябақтар, өзендер, көлдер, тоғандар, қорықтар мен қорықтар, сондай-ақ жекелеген ағаштар, реликт өсімдіктер және т.б.; - көркемсурет галереяларының мемлекеттік және халық мұражайларының экспозициялары, тұрақты және уақытша көрмелер; - археологиялық ескерткіштер – қалашықтар, көне орындар, елді мекендер, қорымдар, жолдар, қорымдар, каналдар және т.б.; - өнер ескерткіштері – бейнелеу, сәндік-қолданбалы өнер туындылары, мүсін, бақ және саябақ және басқа да өнер туындылары
6	Экскурсия маршрутын жасау	Экскурсия маршруты келесі ретпен ұйымдастырылуы тиіс: - нысандарды көрсету маршруттың бір бағыты бойынша, яғни көшені, алаңды, көпірді, тас жолды және т.б. артық қайталап өтуге жол бермей, белгілі бір реттілікпен жүзеге асырылуы тиіс; - нысанға баратын ыңғайлы жолдың, тамашалау алаңы болуын ескеру; - бір нысаннан екінші нысанға өтудің арасында

		уақыт алшақты болмауын қадағалау; - маршруттың бірнеше нұсқасын әзірлеу [39].
7	«Экскурсия жүргізушінің портфелін» әзірлеу	«Экскурсия жүргізушінің портфелі» – бұл шартты атау. Оның құрамында экскурсия барысында қолданылуы мүмкін фотосуреттер, географиялық карталар, сызбалар, суреттер, өнеркәсіп орындарының өнімдерінің үлгілері тәрізді көрнекі құралдар болады [40].

Экскурсияға дайындық жұмысына білім алушылардың қатыстыру олардың әлеуметтенуіне жан-жақты әсер ететіні сөзсіз.

Саяхат – бұл адамдардың уақыт пен кеңістікте қозғалуы, ал өзінің мақсатына, қозғалыс құралына және уақыт аралығына тәуелсіз саяхатта жүретін адамды саяхатшы деп атайды. Саяхат бір немесе бірнеше күндік болуы мүмкін. Саяхат барысында балаларды өмірде қажетті болатын дағдыларға үйретудің жолдары жүзеге асырылады.

Бірнеше күндік саяхат барысында:

- түнде ұйықтауға арналған шатырды орналастыруға арналған жерді таңдау ережелерін білу және орындау;
- саяхатқа шығарда рюкзакқа (жол сөмкесіне) заттарды салу жолын білу;
- экскурсия кезіндегі жалпы және қауіпсіздік ережелерін сақтау;
- өлкедегі су қоймасына экскурсия жасаудың жоспарын жасай білу;
- мектепке ең жақын жердегі өзенге сипаттама беру жоспарын құрастыру;
- жергілікті жерге ең жақын орналасқан көлге (бөгенге) сипаттама беруді жүзеге асыра алу да білім алушылардың әлеуметтенуіне ықпал ететін іс-әрекет түрі болып табылады.

Бірнеше күндік саяхат барысында, түнде ұйықтауға арналған шатырды орналастыруға арналған жерді таңдау ережелері

Саяхатқа барған жердің маңынан лагерьге лайықты, яғни шатырлы лагерь тігуге қолайлы болатын жер іздеу өте маңызды және оның бірнеше факторларын қарастыру қажет болып табылады. Шатыр орнатуға таңдаған орын заңды және қолжетімді болуы тиіс. Егер саяхатшылар мемлекеттік немесе ұлттық саябақтың аумағында болса, онда шатырды рұқсат етілген жерге орнатқандарына көз жеткізу керек.

- Мұндай орындарда нөмірленген темір тақталар, тамақ ішуге арналған үстелдер және от жағуға әзірленген орындар болады, кей жағдайларда жақын маңда су көзі де болуы мүмкін.

- Егер ауылдан алшақ жерде тоқтайтын болсаңыздар, онда саябақта немесе қорықта, табиғат аясында шатыр орнату ережелерін сақтаңыздар. Саябақтардың талаптары шатырды суға немесе сүрлеу жолға жақын орнатуға байланысты әр түрлі болуы мүмкін.

1. Шатырлы лагерьдің орнын орманның маңайынан таңдау қажет, өйткені орманның маңайына қарағанда орманның ішінде және өзеннің жағалауында сары маса көп болады. Сонымен қатар өзеннің маңында таңертеңгілік уақытта салқын болады.

2. Шатырды орнатуға жазық немесе дөңесті жерді таңдаңыз, жаңбыр болған жағдайда судың астында қалмайтындай және егер кішкене болсын төбе болатын болса басты сол төбеге қарай жіберіңіз, ұйықтауға ыңғайлы болады.

3. Мүмкіндігінше шатырды көлеңкелі жерге қойған дұрыс, бұл шатырды қатты қызып кетуден сақтайды.

4. Құмырсқа илеуінің болмауына көңіл аудару қажет, өйткені олар өздері жүретін жолдарын ауыстырмайды да жолындағы шатырды бірден жаулап алуы ықтимал.

5. Шатырды орнатардың алдында алаңқайды бүршіктерден, бұтақтардан тазарту керек, олардың үстінде ұйықтау өте қолайсыз.

6. Егер саяхат жылдың салқын мезгілінде болса, онда шатырдың астына құрғақ жапырақтар немесе шөп салып барып орнатқан жөн, бұл жерден келетін сыздан қорғайды.

7. Шатырды оттан алысырақ, оттың ұшқындары жетпейтін қашықтықта орнату қажет. Шатыр жаққа түтін келмес үшін желдің бағытын анықтап алу керек.

8. Қазықтарды жерге 450 бұрышпен қағу керек және қазықтың үштен төрт бөлігі жерге кіруі тиіс.

Саяхатқа шығарда рюкзакқа (жол сөмкесіне) заттарды салу жолы

- рюкзактың шеттері бос болмауы керек;
- аса қажет болмаса рюкзактың сыртына заттарды жіппен байлап ілмеген жөн;
- ең алдымен ұйықтауға қажет заттар салынады;
- шатырдың қазықтары рюкзактың шеттеріне салынады;
- қалған жерге тамақ салынған қапшықтар салынады немесе алдымен тамақ пісіретін ыдыс салынып оның ішіне тамақтарды салуға болады;
- содан кейін адамға аса қажет болатын заттар салынады;
- жаңбыр болған жағдайда рюкзак су болып қалмас үшін сыртынан не ішінен су өткізбейтін полиэтилен қағазбен орауға болады;
- рюкзактың қалталарына жолда қажет болып қалатын заттар салынады (жиналмалы пышақ, фонарик т.б.);
- жұмсақ заттарды арқаға қарай, ауыр заттарды сөмкенің түбіне, ірі заттарды жоғары жағына, ал жиі қажет болатын заттарды қалталарға салған дұрыс.

Экскурсия кезіндегі жалпы және қауіпсіздік ережелері.

1. Белгіленген бағдардан шықпауға тырысу және топтан бөлініп кетпеу.

2. Қоршаған ортаны қажетсіз қатты дауыстармен, музыкамен мазаламау. Өйткені мазасы кеткен аңдар мен құстар өздерінің үйреншікті орындарын тастап кетеді.

3. Аңдардың індерін, құстардың ұяларын, құмырсқалардың илеуін бұзбаңдар. Ұядағы жұмыртқалар мен балапандарға тиіспендер, бұл олардың қаза болуына себепкер болуы мүмкін. Құмырсқалар – орманның санитарлары. Олар бір күнде 70 – 100 мың орман зиянкестерін жояды.

4. Жылан кездесе қалса оған тиіспе. Сонда ол сендерге тиіспейді. Жыландар өздері бірінші болып шабуыл жасамайды. Жыландар кесілген ағаштың ескі түбірінде, бұзылған үйлердің үйінділерінде, құздардың шығыңқы жерлерінде күннің көзіне қыздырынып жатқанды жақсы көреді, сондай жерлерден байқап, аяқтарыңның астына қарап жүріңдер. Жорғалап келе жатқан жыланды көрсендер жол беріңдер.

5. Қоршаған ортаға әрқашан қамқорлық жасауға, флора мен фаунаға зиян келтірмеуге тырыс.

6. Тамақ қалдықтарын ағаш түбіне жинап қою, олар орман аңдары мен құстарға азық болады. Қоқысты (қажетсіз заттарды) қалдырмай алып кету немесе жерге көму. Есте сақтаңдар! Толық шірігенге дейін қағаз қалдығы 2 жыл, қаңылтыр банка – 90 жылдан астам, полиэтилен пакет – 200 жылдан астам, шыны – 1000 жылдан астам уақыт жатады.

7. Жуынуға, ыдыс жууға арналған құралдарды су қоймасынан 100 метрден кем емес қашықтықта қолдану. Су қоймасына ешқандай затты төкпеу және тастамау.

8. Шыны ыдыстарды сындырмау, адамдар не орман жануарлары жарақаттануы мүмкін және шыны қалдықтары жазда өрттің шығуына себепші болады.

9. Тамақ пісіруге арналған отты ағаштан, орманнан 1,5 – 3 м қашықтықта жағу. Егер оттың бұрынғы орны болса, жаңа орын бастамау. От жағатын алаңқайды кепкен бұтақтардан, жапырақтардан тазарту керек және шөп өспейтін тақыр жерді таңдаған дұрыс. Отты аз уақытқа болса да қараусыз қалдыруға болмайды. Үйге кетердің алдында оттың орнына су құю. Тамақ пісіруге арналып жағылған оттан өрт шығу қаупі шыққан жағдайда оттың үстіне үлкен зат (мысалы көрпе) жаба салу керек, содан кейін үстінен су құю керек. Оттан шыққан қара түтінмен демалмауға тырыс. Қою түтін шыққан жағдайда мұрынды және ауызды ылғалды шүберекпен орап алған дұрыс. Отты шетінен бастап ортаға қарай сөндіру керек.

10. Әдемілігіне қызығып өсімдіктерді жұлмау, оларды балтамен, үшкір заттармен шауып-жарақаттамау. Жарақат алған үлкен қайың ағашынан бір маусым ішінде 200 л шырын ағып кетуі мүмкін. Ағаштардың жарақат алған діңіне ауру тудыратын организмдер кіреді.

11. Елді мекендерден тыс жерлерде жаяу жүргіншілер көлік жүретін бөлігімен қозғалған кезде көлік құралдарының қозғалысына қарсы бағытта жүруі тиіс.

Өлкедегі су қоймасына экскурсия жасаудың жоспары:

- 1) Су қоймасына дейінгі жолдың сызбасын жасау.
- 2) Өзеннің (су қоймасының) пайда болу себептерін анықтау.
- 3) Бұлақ көздері туралы түсінік беру, сонымен қатар су өткізгіш қабат, су өткізбейтін қабат, сулы қабаттар туралы да түсінік беру.
- 4) Бұлақ көзіндегі судың дәмдік сапасына анықтама беру.
- 5) Бұлақтың, өзеннің ағу бағыты мен жылдамдығын анықтау.
- 6) Су шығынын есептеу.
- 7) Су көзінің бастау алатын жерінен оның басқа суға құйылатын (қосылатын) жеріне дейінгі ара қашықтыққа бақылау жүргізу арқылы алап, су айрығы, өзеннің бастауы, сағасы, атырауы, аңғары, жайылымы сияқты ұғымдарды практикалық жолмен түсіндіру.
- 8) Ағын сулардың түбін, арнасын құрайтын жыныстарды анықтау.
- 9) Өзеннің қоректенуіне және жауын-шашын мөлшерінің жер асты суларының қорына тигізетін әсері туралы түсінік беру.

Мектепке ең жақын жердегі өзенге сипаттама беру жоспары:

- 1) Өзеннің атауы, атауының шығу тарихы.
- 2) Бастау алатын жері.
- 3) Қай бағытта ағады?
- 4) Қайда құяды?
- 5) Қандай алапқа жатады?
- 6) Қандай салалары бар және ол салаларды қай жағынан алады?
- 7) Ағынының сипаты қандай?
- 8) Жер бедерінің өзгеруіне тигізетін әсері.
- 9) Қай кезде қатады? Мұз басып жату ұзақтығы.
- 10) Өзен қай кезде ериді?
- 11) Қай кезде тасиды?
- 12) Қоректену түрлері.
- 13) Өзен суының түсі, иісі, мөлдірлігі, температурасы.
- 14) Өзеннің шаруашылық мақсатта қолданылуы.
- 15) Өзен суын қорғау бойынша істеліп жатқан іс-шаралар.
- 16) Өзеннің экологиялық жағдайын, қолданылуы жағдайын жақсарту бойынша оқушылардың ұсыныстары.

Жергілікті жерге ең жақын орналасқан көлге (бөгенге) сипаттама беру:

- 1) Көлдің атауы, атауының шығу тарихы.
- 2) Оның пайда болу тарихы (мұғалімнің көмегімен)
- 3) Қанша шаршы метр жерді алып жатыр? (Өлшеу жұмыстарын жүргізуге болады).
- 4) Ағынды көл ме, ағынсыз көл ме?
- 5) Суының температурасы қандай?
- 6) Мектептен қай бағытта орналасқан?
- 7) Мектептен (шамамен) қандай қашықтықта орналасқан?

- 8) Бетін мұз басу уақыты, мұз құрсауында болу ұзақтығы.
- 9) Мұзы қай кезде ериді?
- 10) Жағалау сызығының сипаты.
- 11) Суының түсін, мөлдірлігін анықтау. Суының химиялық құрамын (эктас, метан, көміртекті сутегі) анықтау.
- 12) Бұл су қоймасында, жағалауында өсетін өсімдіктер (өсімдіктердің атауларын анықтау, кеппешөп жасауға өсімдік үлгілерін жинау).
- 13) Оны мекендейтін жәндіктер, жануарлар, құстар (атауларын анықтау).
- 14) Қоректену сипаты (өзен суымен, жауын-шашын суымен, қар суымен).
- 15) Көлдің шаруашылық мақсатта қолданылуы.
- 16) Көлді қорғау бойынша істеліп жатқан іс-шаралар.
- 17) Көлдің экологиялық, қолданылуы жағдайын жақсарту бойынша ұсыныстар.
- 18) Жергілікті тұрғындармен әңгімелесу арқылы көлдің осыдан жиырма бес, елу жыл бұрын қандай болғанын, қандай жылдамдықпен кеуіп келе жатқандығын анықтау.

Туризм – бұл адамдардың демалу, емделу, қонақтық, танымдық немесе кәсіби-іскерлік мақсаттарымен өзінің тұрақты мекенінен басқа елге немесе өзінің елі шегіндегі орындарға уақытша қозғалысы. Туризм – адамдардың шет елге немесе өзі өмір сүретін жерден өзгешелігі бар басқа жерге саяхат жасауы.

Жалпы білім беру ұйымдарында туризм қосымша білім беру түрі ретінде білім алушылардың білімін жетілдірудің жоспарлануы мен тәжірибеде іске асырылуы тиіс демалыспен, бос уақытты өткізумен, спортпен, мәдениетпен және табиғатпен тікелей араласуға байланысты іс-әрекет түрі болып саналады. Сонымен қатар, жергілікті жердің аумағындағы табиғатқа бақылау жүргізу, нысандармен, ескерткіштермен танысу мақсатында жасалатын саяхатты да жергілікті туризмге жатқызуға болады.

География, биология, физика, химия және басқа да пәндердің мазмұнын өлкетану материалдарымен толықтыру үшін өлкенің бай әлеуетін пайдалану қажеттілігін жүзеге асыруға жағдай жасайды. Олар бір-бірін толықтырып отыратын жұмыс түрлері (тарихи, географиялық, мәдени, техникалық сипатта) болуы мүмкін, мысалы:

- арнайы тақырыптағы туристік саяхат (11-қосымша);
- мұғалім дайындаған тапсырмаларды оқушылар өз күштерімен орындауы арқылы, мұғалімнің басқаруымен өткізілетін – экскурсия;
- жергілікті жердің аумағын таныстыру саяхаты;
- мұғалімнің басқаруымен немесе жоғары оқу орындарының ғылыми экспедициясының құрамында зерттеу жұмыстарын жүргізу экспедициясы.

Туристік саяхаттар білім алушылардың

- дене тәрбиесі саласында білім алуларына және туған жерді зерттеуге деген ынтасын арттыруға;
- психикалық және дене қасиеттерін дамытуға;
- өзінің іс-әрекеттерін өз бетінше жоспарлау қабілетін дамытуға;

- бақылау және өзін-өзі бағалау қасиеттерін дамытуға;
- қарым-қатынас мәдениетін, өзара көмек пен жауапкершілікті қалыптастыруға;
- тұрақты қызығушылығын, дене тәрбиесінің қажеттілігін қалыптастыруға ықпал етеді.

Туризм үйірмелерінде білім алушылар өлкенің танымал саяхатшыларының өмірімен, олардың өлкенің дамуына қосқан үлесімен танысу арқылы өздері де саяхат жасауға, саяхат кезінде басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға үйренеді.

Балалар туристерге арналған негізгі заңдар мен мінез-құлық ережелерімен, туристтердің құқықтарымен және міндеттерімен, қоғамдық орындардағы, көліктегі, яғни әлеуметтік ортадағы мінез-құлық ережелерімен танысады. Оларды туризм және өлкетану саяхаттары процесінде сақтауды үйренеді.

Саяхат және сабақ кезіндегі тәртіп – бұл қауіпсіздіктің негізі болып табылады. Балалар жорық барысында топтың әрбір мүшесінің қауіпсіздігі үшін өзінің жауапты екенін түсінеді, қауіпсіздік ережелерін сақтауды үйренеді.

Туристік саяхат барысында балалар топта, ұжымда бірлесіп жұмыс істеуге үйренеді. Олар бір адамның жұмысы барлығы үшін маңызды екендігін түсінеді. Саяхат барысында оқушылар далада тамақ дайындау, шатыр орнату, кез келген ауа райында от жағу, демалыс орнын ұйымдастыру тәрізді өмірлік маңызы бар дағдыларды меңгереді. Сонымен қатар, жорық ұйымдастырушылық дағдыларды тәрбиелейді, бастамашылдық, тиімділік, белсенділік қабілеттерін дамытады.

Оқушылар туризмінің тәрбиелік функциясы жорық кезінде балалар өмір қауіпсіздігі ережелерімен танысады, география, жаратылыстану, биология пәндері бойынша алған білімдерін бекітеді. Ашық отта тамақ дайындау, алғашқы медициналық көмек көрсету, шатыр орнату, рюкзак жинау және т.б. туралы жаңа дағдыларға ие болады. Туристік сапарларында кедергілерді, су кедергілерін еңсеру, өрмелеу, серуендеу, жүгіру, секіру, күш жаттығулары, шыдамдылық тәрізді дене шынықтыру сабақтарында оқытылатын қозғалыс әрекеттері тікелей қолданылады.

Жұмыстың бұл түрлері жергілікті материалдарды меңгеру үшін ұсынылады.

Экологиялық-биологиялық бағыттағы үйірмелер – табиғатты зерттеу арқылы оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамыту. Осы бағытта жұмыс істейтін үйірмелер өз қатысушыларына туған жеріне және оның табиғатына деген сүйіспеншілікті дамытатын түрлі іс-шаралар, тәжірибелер, экскурсиялар, табиғатқа бақылау жасауды ұсынады.

Экологиялық бағыттағы үйірмелердің жұмысында білім алушыларға қойылатын және олар орындай алатын талаптарды қарастыру қажет. Ол талаптар келесідей болуы мүмкін:

- білім алушының қоршаған орта туралы білімін ұдайы кеңейтіп, биология, химия, география және басқа пәндерге деген қызығушылығын арттыру;

- шығармашылық белсенділігін дамыту;

- зерттеушілік қабілетін ашу, экологиялық мәселелерді түсіндіру және өз бетінше шешуге дағдыландыру;

- білім алушылардың практикалық қабілетін дамыту;

- білім алушылардың жергілікті жердің экологиялық проблемаларын шешудегі жеке басының жауапкершілігін қалыптастыру.

Экологиялық және биологиялық бағыттағы ұйымға бару өскелең ұрпақтың бойында жануарлар мен құстарға, қоршаған ортаға қамқорлық сезімін қалыптастырады, тұлғаны моральдық тұрғыда дамытады және мақсатқа сауатты жақындауға ұмтылады.

Заман талабына сай экологиялық білім мен тәрбие беру арқылы, балаларды әлеуметтендірудің келесідей бағыттарын қарастыруды ұсынамыз:

1. Табиғаттың құрам бөліктерін жеке-жеке (мысалы, суды, ауаны, т.б.) емес, біртұтас қорғау.

2. Экологиялық мәдениет қалыптастыру барысында биология, химия, физика, география, әдебиет және т.б. пәндерде пәнаралық экологиялық байланысын арттыру.

3. Экологияны білім алушыларға тек табиғатты қорғау ғана емес, техника мен өндірістің өркендеуінен өзгерген табиғаттан қажетті табиғи жағдайды сақтау деп түсіндіру.

4. Білім алушылардың бойында табиғатқа қатысты әлеуметтік құнды көзқарас қалыптастыру, әсіресе табиғатты тиімді пайдалану дегенде қажетті табиғи жағдайды сақтауды түсіндіру.

Экологиялық білім берудегі тұрақты ұстанымды сақтай отырып, балалардың әлеуметтенуіне әсер ететін экологиялық сана мен мәдениетті қалыптастыруға болады (6-кесте).

6-кесте – Әлеуметтендіруге әсер ететін экологиялық сана мен мәдениетті қалыптастыру жолдары

Кезеңдер	Орындау барысындағы іс-әрекеттер	Жүргізілетін жұмыс түрлері
1. Бейімделу кезеңі	Белгілі құбылысты немесе оқиғаны мұғалім айтады, ой қозғайды	Бұл кезеңде білім алушылардың жас ерекшелігін ескеру қажет. Тапсырмалардың орындалу барысында мұғалім мен білім алушы арасында тығыз байланыс туындайды. Жасөспірім бойында экологиялық сана, мәдениет қалыптасады. Білім алушы біртіндеп экологиялық

		жағдайларға өз бетінше баға бере алатындай, пайымды ой қорытып айта алатындай дәрежеге көтеріледі. Өз жолдастары мен жүрген ортасына экологиялық саналы іс-әрекетімен тиімді ықпал етеді
2. Бағыт-бағдар кезеңі	Мұғалім әр түрлі экологиялық жағдайларды көрсетеді, білім көздерін пайдалана отырып, ықпал етеді	Білім алушылар өздік жұмыстар орындағанда төмендегідей құнды ұстанымдар жүзеге асады: - ғылымилық (құбылыстар мен үрдістер, оқу материалдары, адамның, табиғатқа әсері); - байланыстылық (флора мен фауна арасында және әр түрлі ғылым салаларымен);
3. Орындалу кезеңі	Әр түрлі жаттығулар, экологиялық қызықты ойындар жүргізу, оларды келешекте оқу материалымен ұштастыра алуын қадағалау	- тепе-теңдік; қызығушылық; - үздіксіздік; - дамытушылық яғни, өлкетану және экологиялық байланыстардың барлық жақтары орындалады
4. Шығармашылық кезеңі	Білім алушылар шығармашылық жұмыс кезеңі жүргізеді, бағдарлауға үйренеді, жобалар әзірлейді. Белгілі оқиғаға бойынша өз ойын тұжырымдайды, қорытынды шығарады	

Дереккөз: <https://articlekz.com/article/4462>

Экологиялық-биологиялық бағыттағы үйірме жұмысының барысында өлкенің топырағын зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың жоспарының және өлке аумағында өсетін өсімдіктермен танысуға арналған жұмыс түрлерін ұсынамыз.

Өлкенің топырағын зерттеуге арналған жұмыс жоспары:

1. Топырақ горизонттын белгілеу және олардың қалыңдығын анықтау (қарашірік (гумус) қабаты А және иллювиалды қабат Б. (Иллювиалды қабат – әр түрлі заттардың жинақталуымен және жуылуымен сипатталады).

2. Әр горизонттың түсін анықтау және олардың түсі төменнен жоғары қарай қалай өзгередінін қадағалау (біркелкі немесе біркелкі емес, мысалы, жолақ немесе дақ сияқты). Мұғалім оқушыларға қара түстің топырақтың құрамындағы шіріндінің, ал қарашіріндінің азаюын горизонт түбіндегі топырақтың түсінің өзгеруін көрсететінін түсіндіруі қажет.

3. Топырақтың тығыздығын анықтау: тығыз, борпылдақ, үгілгіш.

4. Топыраққа тұз қышқылының әлсіз ерітіндісін (10%) құйғанда қайнау тереңдігін анықтау.

5. Ін қазатын жануарлардың (құрттардың, суырдың, көртышқанның, тышқанның т.б.) ізі бар ма екендігін бақылау.

6. Өсімдік тамырларының қандай тереңдікке дейін жететінін анықтау.

7. Қарашіріктің пайыздық мөлшерін анықтау үшін әр горизонттан топырақ үлгілерін алу.

8. Жасалған бақылауларды қорытындылау.

Өлке аумағында өсетін өсімдіктермен танысуға арналған жұмыстың түрлері

1. Өсімдіктердің түрлерін, басым түрлерін, атауларын анықтау.

2. Өлшеуіш құралдардың көмегімен кейбір ағаштардың биіктігін өлшеу.

3. Зерттеу жұмысы жүргізілетін аумақтағы орманның түрін (қарағайлы, қайыңды, теректі т.б.) және олардың жасын анықтау.

4. Ағаштардың бейімделгіш қасиетіне көңіл аудару. Мысалы, жарыққа, ылғалға, желден қорғануға байланысты орналасуы.

5. Кеппешөп әзірлеу үшін шөптесін өсімдіктердің түрлерін, ағаштар мен бұталардың жапырақтарын және жергілікті жерге ғана тән өсімдік түрлерін жинау (қажетті мөлшерде ғана жинауға, өсімдіктерді бостан-босқа жұлмауға үйрету). Жинаған өсімдіктерден жасалған кеппешөптерді биология, география сабақтарында қолдануға болады.

6. Орманның топырағымен танысу.

7. Орманның және шалғынның шаруашылық маңызын анықтау.

Бұл бағыттағы үйірмеге қатысқан білім алушылардың саналы экологиялық білім алуға деген танымдық қызығушылығы дамиды. Балалардың жаратылыстану ғылымдары саласындағы зерттеулерге және олимпиадалар мен конкурстарға қатысуға деген ынтасы артады. Сонымен қатар, зерттеу жұмыстары арқылы балалардың алған білімдері мен дағдыларын күнделікті өмірде қолдануға үйренеді. Өскелең ұрпақты табиғатқа мұқият қарауға, экологиялық проблемаларға назар аударуға тәрбиелеу мүмкіндігі пайда болады. Оқушылардың бойында экологиялық сана және салауатты өмір салты негіздері қалыптасады.

Экологиялық-биологиялық бағыттағы жұмыстар барысында өткізілетін сабақтарда балалармен өсімдіктер әлемінің көптүрлілігімен, оларды өсіру, күту жолдарымен танысады, осы жұмыстарды орындау кезінде бірлесіп жұмыс істеуді үйренеді, өсімдіктерді күту дағдылары қалыптасады. Балалар үйірме жетекшісінің басшылығымен бақылаулар мен тәжірибелер жүргізеді.

Өсімдіктермен жұмыс істеу балаларға жағымсыз алаңдаушылықты жеңуге мүмкіндік береді, оларды өзіне деген сенімге, маңыздылыққа жан-жақты тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Техникалық бағыттағы үйірмелер – жаратылыстану-ғылыми бағытының жекелеген пәндерін тереңдетіп оқытуға, оқушылардың интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға бағытталған шығармашылық бірлестіктер жатады. Техникалық үйірме ғылымды абстрактілі зерттеу емес, балалар өз қолдарымен күрделі техникалық модельдер жасайды. Әдетте техникалық бағдар аясындағы сабақтар 10 адамға дейінгі шағын топтарда өткізіледі.

Робототехника, радиоэлектроника, көлік, әуе кемелерін модельдеу – мектеп оқушылары базалық оқудан бос уақытта оқи алатын техникалық бағыттағы қосымша білім болып табылады.

Техникалық жобалау, модельдеу және макеттер құрастыру, (лего конструкторларын жинау және модельдеу, робот техникасы, әуе, кеме, ракета немесе автомобильдер және т.б.), өндірістік технологиялар (радиоэлектроника, техникалық жобалау, эргономика және т.б.) құрастыру техникалық бағыттағы үйірме жұмыстарына жатады.

Робототехника – бұл бірқатар пәндердің материалдарын белсенді қабылдауды ынталандыратын сыныптағы визуализацияның жаңа құралы, өйткені робототехниканы қолданатын демонстрациялар жоғары сапалы және деректерді ұсыну жылдамдығы, қажетті қайталау санын қамтамасыз етеді, сонымен қатар бірге жүруі мүмкін. Өртүрлі әсерлер арқылы (көрнекі, механикалық, дыбыстық), бұл оқушылардың зейінін оқу материалының маңызды элементтеріне шоғырландыруға ықпал етеді және танымдық қызығушылықты арттырады. Жобалар негізінде оқушылар топпен жұмыс жасап, «шынайы әлемді» зерттейді [41].

Модельдеу дегеніміз – таным объектілерін олардың модельдерінде зерттеу; осы құбылыстардың түсіндірмелерін алу, сондай-ақ зерттеушілерді қызықтыратын құбылыстарды болжау мақсатында нақты объектілердің, процестердің немесе құбылыстардың модельдерін салу және зерттеу болып саналады.

Бастапқы техникалық модельдеу үйірмелері білім алушылар арасында түрлі машиналар, құрылғылар жасау негіздері бойынша білім тарату, оларды техникалық мамандықтарға қызығушылық танытуға тәрбиелеу нысандарының бірі болып табылады.

Модельдеу – педагогикалық материалдардың, құбылыстар мен процестердің көшірмелерін, модельдерін жасау. Зерттелген педагогикалық жүйелерді схемалық ұсыну үшін қолданылады

Көркемдік даму үйірмелері табандылық пен табиғатпен салынған таланттарды шоғырландыру, дамыту қабілетін үйірмелері. Бейнелеу қозғалыс дағдыларын ынталандыру баланың психикалық дамуына пайдалы. Сурет салу немесе модельдеу сабақтарында әсемдік сезімі қалыптасады.

Модельдеу процесі: модельді, типтік жүйелер мен жүйелік модельдерді жобалау және түзету, өзін модельдеуден (әртүрлі міндеттерді қою және оларды модель бойынша шешу), модельдеу нәтижелерін түсіндіруден, қолданыстағы нақты жүйелермен интеграциялаудан тұрады. «Бастапқы техникалық модельдеу» атты үйірменің үлгі жоспарын қосымша бөлімінде ұсынамыз (12-қосымша).

Әдетте, әлеуметтендіру деп жеке адамның қоғамда табысты жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін әлеуметтік нормаларды, білім мен дағдыларды меңгеру арқылы қоғамға кірігу тарту процесі түсініледі. Осылайша, балаларды әлеуметтендірудің маңызды шарттарының бірі олардың кейіннен еңбек қызметіне тартыла отырып, кәсіби дағдыларды меңгеруі болып табылады.

Балалар үшін қолайлы қызмет бағыттарының бірі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласы, қашықтықтан жұмыс істей білу оның маңызды ерекшелігі болып табылады. Сондықтан балаларға ақпараттық-коммуникациялық технологиялар оқытудың озық технологиялары мен тәсілдерін қолдануды, әрине, оларды кейіннен әлеуметтендіру үшін қажет деп қарастыруға болады. Сонымен қатар, балаларды осы бағытта оқыту білім беру робототехникасы мен бағдарламалау технологиясының болуына байланысты мектепте білім берудің орта кезеңінен басталуы мүмкін.

Балаларға бағдарламалауды оқытудың маңызы зор, себебі мұндай сабақтар бағдарламаларды, қосымшалар мен сайттарды қалай ұйымдастыру керектігін білуге мүмкіндік береді, бұл оларға ақпараттық технологиялар әлемін түсінуге көмектеседі. Бағдарламалау сондай-ақ шығармашылық және логикалық ойлауды дамытады, қойылған мақсат-міндеттерге жетудің кешенді жолын іздеуге, тәртіпке, ұқыптылыққа, мұқият болуға, ұжымда жұмыс істеуге және басқалардың тәжірибесін қолдануға үйретеді.

Ақмола облысы Степногорск қаласы білім бөлімі бойынша «Қаныш Сәтбаев атындағы №9 жалпы орта білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің информатика пәні мұғалімі Қайролла Жазира Асылбекқызы әзірлеген «Python тілінде бағдарламалау негіздері» үйірмесінің бағдарламасын үлгі ретінде ұсынамыз (13-қосымша)

Эстетикалық тәрбие беру бағыты. Музейдің ғылыми-ағарту жұмысының негізгі формасы – экскурсия. Музейлердің ағарту, білім беру, тәрбиелеу жұмысының түрлері мен әдістері әр қилы. Оның ең кең тараған түрі – музей экспозициялары мен көрмелер бойынша экскурсиялар жүргізу,

музейден тыс тарихи-мәдени ескерткіштерге жасалатын экскурсиялар болып табылады (14-қосымша).

Қосымша сабақтарды, яғни үйірме жұмысына, жобалық жұмыстарға немесе факультативтік сабақтардың тақырыптарына байланысты музейде сабақ өткізу:

- оқушыларға мәнді де саналы оқуға;
- жеке тұлғаның зерттеушілік типін қалыптастыратын оқушының ойлау әрекетін белсендіруге;
- оқушыға бір мезгілде әрекетті орындауда барлық мақсат қоюдан нәтижеге дейінгі барлық процесіне бақылау жасауға;
- білім берушілік, дамытушылық және танымдық үшбірлікті ұстаздың шексіз шығармашылығы тұрғысынан жүзеге асыруға;
- сабақтың ақпараттық сыйымдылығын арттыруға;
- оқушылардың уәждемесін арттыруға, олардың оқу-танымдық әрекетін белсендіруге, шаршағандары мен қажуларын азайтуға;
- сабақ үрдісінде өтілетін тақырыптың адам және қоғам өмірімен тікелей байланысына мән беруге;
- оқушылардың шығармашылық ойлауын дамытуға;
- олардың алған білімдерін өмірде қолдана білулеріне көмектеседі [42].

Эстетикалық тәрбиенің өзіне тән міндеттері бар, олар:

- эстетикалық сезімді, эстетикалық қабылдауды тәрбиелеу. Әдемілікті сезіну, көру әр адамда әр түрлі. Сондықтан білім алушыларды әдемілікті сезу үшін бейнелеу өнері, ән-музыкадан білімге үйрену. Білім арқылы бала сұлулықты бағалап, әдемілікті түсінеді;

- эстетикалық ұғымды, пайымдауды, баға беруді қалыптастыру. Бұл жерде де білім керек. Бала бейнелеу өнері саласындағы ырғақ, үндестік, музыка, әндегі дыбыстарды өнер әдістері туралы білімді терең игеруі қажет;

- эстетикалық танымды қалыптастыру. Эстетикалық таным арқылы эстетикаға баға бере алады. Эстетикалық таным-бұл өмірдегі, еңбектегі және табиғаттағы сыртқы әдемілік пен нағыз сұлулықтың арасын ажырата білу, өнер үлгілерін қабылдаумен, шығармашылықпен байланысты іс-әрекет мүмкіндік береді;

- баланың эстетикалық белсенділігін тәрбиелеу. Ол әдемілікті сезіп, оның заңдарын түсініп қана қоймай, осы заңдар бойынша өзін қоршаған айналаға өзгеріс жасауы қажет. өмірге енген эстетика (еңбек, табиғат эстетикасы, адамадар қатынасы, отбасы эстетикасы) адамды сүйсіндіреді. Балаларды осы арқылы ілтипатты оқырман, қайырымды көрермен, сезімтал тыңдаушы болуға үйретеміз. Бұл жерде түрлі әдеби, музыкалық шығармаларды пайдаланған жөн. Баланың эстетикалық мәдениеті және белсенділігі біртұтас педагогикалық процесте дамиды. Сондықтан оның барлық еңбегі демалыс эстетикалық бағытта тиімді ұйымдастырылса, ол өміріне әдемілік элементтерін енгізе алады;

- эстетикалық тәрбиенің тағы бір міндеті-өнер және әдебиет салаларында балалардың қабілетін, ынтасын және бейімділігін дамыту, балалардың қабілетін

барынша ашу. Осы бес міндет эстетикалық тәрбиені дамытуда, балалардың бойына дарытуға өз үлесін қосады [43].

Білім алушылардың әлеуметтенуіне оқу сауаттылығы да әсер ететіні сөзсіз. Осындай жағдайдағы оқу сауаттылығының рөлі арта түседі, ол жаңа мағына мен әсерге ие болады, яғни:

- ақпараттық қоғамда тұлғаның табысты білім беруіне, өзіндік тәрбиелеу және басқа да қызмет түрлерінің, сондай-ақ әлеуметтік қорғаудың маңызды факторы;

- білімнің негізгі компоненті, адамгершілік үлгілерді дамыту және жеке құндылықтарды қалыптастыру және идеологиялық көзқарастар;

- білім алу және мәдениетті тарату құралы;

- негізгі зияткерлік технологиялар, тұлғалық өсудің ең маңызды ресурсы;

- мектептегі академиялық жетістіктерге, кейінгі өмірдегі кәсіби жетістіктерге және әлеуметтік тәжірибенің шектеулерін жеңуге болатын білім алу көзі;

- классикалық әдебиеттің тілін меңгеру, сөйлеуді дамыту, мәдениеттің жеке моделін құру құралы;

- әлемдік мәдениеттің құндылықтарын хабарлау және меңгеру құралы;

- адамның білім беру және мәдени құзыреттілігінің негізгі компоненті және, осылайша, тез өзгертін әлемдегі өмірге дайындық болып табылады [44].

Сабақ барысында және сабақтан тыс кітап оқуды ұйымдастыру арқылы білім алушылардың:

- тұлғааралық қарым-қатынас, яғни серіктестің жеке қасиеттеріне бағдарлануына, коммуникативтік тапсырмаларды шешуге, дәлел келтіруге және т.б. әсер ету;

- ынтымақтастық арқылы бірлескен қызмет топта жұмыс жасауды ұйымдастыруға және жоспарлауға, келіссөз жүргізуге, ортақ шешім табуға, бастамаларды қабылдауға, қақтығыстарды шешуге үйрету;

- жеке және танымдық рефлексияны қалыптастыруға мүмкіндік жасалады [45].

Кітап оқудың немесе оқу сауаттылығын қалыптастырудың нәтижесінде білім алушы келесідей дағдыларға қол жеткізеді (7-кесте).

7-кесте – Кітап оқудың нәтижесінде қалыптасатын дағдылар

Аспект	1 кезең Бастауыш және негізгі мектеп (4-5 сынып)	2 кезең негізгі мектеп (6-7 сынып)	3 кезең негізгі мектеп (8-9 сынып)
тұлғааралық қарымқатынас (серіктестің жеке адамына бағдарлау, оның	әңгімелесушінің жағдайын анықтау, түсіну, басқа көзқарасты құрметтеу, өз	екіншісімен келісу қабілеті, - басқа адамдармен қажетті	қарым-қатынас мақсаттарын анықтауға, жағдайды бағалауға,

қарым-қатынасы мен ықпалындағы орны, әртүрлі пікірлерді қарастыру, коммерциялық тапсырмаларға орташа шешімдерді меңгеру, әсер ету, дәлелдеу және т.б.)	пікіріңізді негіздеу және дәлелдеу мүмкіндігі	байланыстарды орнату және қолдау; байланыс нормалары мен әдістерін қанағаттанарлық білу	әріптестің ниетін және тәсілдерін ескере отырып, тиісті коммуникациялық стратегияларды таңдауға, өз сөйлеу дағдыларын икемді түрде реттеуге дайын болу
ынтымақтастық (бірлескен қызмет – топтағы жұмысты ұйымдастыру және жоспарлау, соның ішінде келіссөз жүргізу, ортақ шешім	мұғалім мен теңімен де тиімді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін ісшараларды жүзеге асыру: рөлдерді бөлу үшін бірлескен	топтық талқылаудың нақты тәртібіне өз бетімен қарау; - топтық жұмыс тапсырмасына сәйкес іс-әрекеттерді орындау;	- топқа жүктелген міндетке сәйкес талқылау үшін ережелер мен мәселелерді дербес талқылау мүмкіндігі; - талқылау рәсімінің
табу, бастамашылық жасау, шешім қабылдау)	қызметті жоспарлау және үйлестіру мүмкіндігі; - келіссөздер жүргізе алады	- Сіздің идеяңызды түсіндіру, ұсыныс жасау немесе топтың басқа мүшелерінің идеясына деген көзқарасыңызды талқылау	сақталуы, қорытындылануы, жұмыс аяқталғанда шешімді бекіту; - топтық жұмысты орындауда жауапкершілікті бөлу және бөлу; - бір-бірінің идеяларын түсіндіру және түсіну, олардың идеяларын топтың басқа мүшелерімен салыстыра отырып, бір-бірінің идеяларын қалыптастыру және түсіндіру

			бойынша сұрақтар қою
Жеке және когнитивтік көріністі қалыптастыру	сұрақ қою, әріптестердің түсініктемелерін түсіну, ойларын дұрыс айту, бір-біріне қолдау көрсету мүмкіндігі	олардың қызметінің күшті және әлсіз жақтарын көрсетіп, олардың әрекеттерінің себептерін анықтау	қызметтегі табыстар мен сәтсіздіктердің себептерін көрсету; проблемаларды шешуде кездесетін қиындықтарды және болашақта оларды болдырмау /болдырмау жолдарын білу; өз мотивтерін талдау және шешім қабылдаудағы сыртқы жағдай

Мұражайға немесе тарихи орындарға онлайн-экскурсия (5-9-сыныптар).

Іс-шараның бұл түрін жүргізу жалпы білім беретін мектептердің барлық деңгейлері үшін тиімді болып табылады. Бастауыш сыныптарда саяхат сабақтар, 5-9-сыныптарда онлайн-саяхаттар, экскурсиялар, жоғары сыныптарда семинар-экскурсиялар, пікірталастар өткізуге болады.

Мақсаты: киелі орындарға сырттай саяхат жасау барысында еліміздің тарихымен таныстыру арқылы білім алушылардың тарихты білуге, оқуға деген қызығушылықтарын қалыптастыру және ұлтжанды азамат тәрбиелеу.

Қазақстанның жалпыұлттық киелі орындары шеңберінде тәрбие жұмысын жүргізу бойынша онлайн-саяхаттар ұйымдастырудың бірнеше бағытын, қасиетті жерлер туралы қысқаша мәліметтер және материалдарды алуға болатын сайттар мен әдебиеттер тізімін ұсынамыз. Алдын-ала әзірленген слайдтарды, Қазақстанның картасын қолдану арқылы киелі жерлермен таныстыруға қажетті қысқаша мәліметтерді ұсынуға болады (14-қосымша).

Кітап оқу арқылы білім алушыларды әлеуметтендірудің келесі бір жолы балалармен әңгімелесу сағаттарын ұйымдастыру, әңгімелесу сағаттарының тақырыптары келесідей болуы мүмкін (8-кесте).

8-кесте – Білім алушыларға арналған әңгімелесу сағаттары тақырыптарының үлгісі

Мерзімі	Бастауыш білім беру деңгейі	Негізгі орта білім беру деңгейі	Жалпы орта білім беру деңгейі
1-тоқсан	Оқырман болу дегеніміз не?	Ертегілер: оларды қай уақытқа дейін оқыған ұят емес...	Қазіргі кезде қандай кітап оқыған сәнді?
2-тоқсан	Ең жақсы сыйлық – бұл кітап	Сүйікті кітап күні	Қазіргі әдебиеттің және өмірдің кейіпкері – ол кім?
3-тоқсан	Көп қызықты кітапты жылдам оқуға қалай үйренуге болады?	Ақпараттық әдебиет: Интернет пе әлде энциклопедия ма?	Классика қазіргі кезде сәнді ме? (пікірталас)
4-тоқсан	«Менің досым – кітап» атты оқырман күнделігінің презентациясы	Ақпараттық әлемдегі кітаптың рөлі	Кітап оқитын адам – қазіргі қоғамның көшбасшысы?!

«Сабақтан тыс іс-шараларда білім беру нәтижелеріне қол жеткізудің тиімді нысандары» әдіснамалық конструкторы (9-кесте) сабақтан тыс іс-шаралардың нәтижелері мен нысандарының өзара байланысын ескере отырып құрастырылады.

Мұғалімдер өздерінің қарамағындағы ресурстарды, қажетті нәтижелерді, оқу орнының ерекшеліктерін ескере отырып, мектептен тыс іс-шараларды өткізу үшін факультатив сабақтарының, үйірме жұмыстарының білім беру бағдарламаларын әзірлеу үшін пайдалана алады.

9-кесте – Сабақтан тыс іс-шараларда білім беру нәтижелеріне қол жеткізудің тиімді нысандары

	Сабақтан тыс іс-шаралардың түрлері	Білім алушының жаңа әлеуметтік білім алуы
1	Танымдық	- факультатив сабақтардың, элективті курстардың, үйірме жұмыстарының және т.б. танымдық сабақтары, балалардың (әлеуметтік нормалар мен құндылықтар туралы, қоғам құрылымы және негізгі әлеуметтік-адамгершілік проблемалар туралы, әлемдік және ұлттық мәдениет туралы, ата-бабаларымыз бен замандастарымыз жарқын тұлғалары туралы, әлеуметтік бекітілген және

		<p>мақұлданбаған мінез-құлық формалары және т.б. туралы білім беру ақпаратын игеруіне бағытталған;</p> <ul style="list-style-type: none"> - балаларға арналған мұғалім ұйымдастырған тәрбиелік іс-әрекеттер (олимпиадалар, марафондар, конференциялар, викториналар, экскурсиялар...); - балалардың ғылыми-зерттеу жобалары әлеуметтік-адамгершілік проблемалар туралы, әлемдік және ұлттық мәдениет туралы, ата-бабаларымыз бен замандастарымыз жарқын тұлғалары туралы, әлеуметтік бекітілген және мақұлданбаған мінез-құлық формалары және т.б. туралы білім беру ақпаратын игеруіне бағытталған; - балаларға арналған мұғалім ұйымдастырған тәрбиелік іс-әрекеттер (олимпиадалар, марафондар, конференциялар, викториналар, экскурсиялар...); - балалардың ғылыми-зерттеу жобалары
2	Ойын	<ul style="list-style-type: none"> - әр түрлі ойындар. <p>Ойынның әлеуметтік мағынасында болып жатқан оқиғаларға маңызды символикалық түсінік ашылады, іс-әрекеттің мағынасы түсініледі, онда дұрыс шешім іздеу бар, ол мақсатқа жету жолын тандағанда іс-әрекетке күш пен сенімділік береді. Осы сәттерде әлеуметтендіру орын алады [46].</p> <ul style="list-style-type: none"> - интеллектуалдық ойындар; - рөлдік ойындар; - іскерлік ойындар; - әлеуметтік модельдеуіш ойындар
3	Еңбек (өндірістік) белсенділік	<ul style="list-style-type: none"> - үйірме, студиялық, факультативтік, клубтық және басқа жұмыстар. Құрастыру, техникалық шығармашылық, қолөнер, т.б. мамандықтар бойынша арнайы дағдыларды дамыту сабақтары; - мұғалім ұйымдастырған еңбек әрекеттері, еңбек десанттары; - ұжымдық шығармашылық істер түрінде оқушылар мен мұғалім бірлесіп ұйымдастырған еңбек акциялары, еңбек десанттары; - сюжеттік-рөлдік өнімді ойындар («Пошта», «Шеберлер қаласы», «Фабрика», «Балалар темір жолы» және т.б.); - ересектердің басшылығымен ұйымдастырылған балалар өндірістік ұжымы
4	Демалыс және ойын-сауық іс-	<ul style="list-style-type: none"> - киноға, театрларға, концерт залдарына, көрмелерге және т.б. мәдени сапарлар;

	шараларын өткізу	<ul style="list-style-type: none"> - мұғалім ұйымдастырған бос уақыт және ойын-сауық іс-әрекеттері (тақырыптық кештер, би кештері және т.б.); - мектепті қоршаған қоғамда оқушылар мен мұғалім бірлесіп ұйымдастырған бос уақыт пен ойын-сауық іс-әрекеттері
5	Спорттық-сауықтыру шаралары іс-	<ul style="list-style-type: none"> - салауатты өмір салты туралы әңгімелер; - сауықтыру шаралары; - дене шынықтыру және спорттық сабақтар; - мектеп мұғалімдерінің ұйымдастыруымен спорттық және денсаулық сақтау саласындағы акциялар (жарыстар, турнирлер, көрсету қойылымдары, шеберлік сыныптары, денсаулық күндері және т.б.); - мектепті қоршаған әлеуметтік ортада білім алушылар мен мұғалімдер бірлесіп ұйымдастыратын спорттық-сауықтыру іс-шаралары (жарыстар, турнирлер, демонстрациялар, шеберлік сыныптары, сауықтыру күндері және т.б.)
6	Туристік және өлкетану саласындағы қызмет	<ul style="list-style-type: none"> - үйірме, факультативтік, секциялық, клубтық және т.б. Ерекше дағдыларды дамытуға арналған сабақтар; - өлкетану экскурсиялары; - туристік сапарлар; - демалыс күнгі жорықтар; - туристік көп күндік жорықтар; - спорттық жорықтар; - ізденіс және өлкетану экспедициялары; - табиғатты қорғау және табиғатты қалпына келтіру экспедициялары
7	Көркем шығармашылық	<ul style="list-style-type: none"> - үйірме, факультативтік, секциялық, клубтық және т.б. Ерекше дағдыларды дамытуға арналған сабақтар; - мұғалімнің ұйымдастыруымен шығармашылық акциялар (концерттер, спектакльдер, фестивальдар, шығармашылық кештер, көрмелер және т.б.); - мектепті қоршаған әлеуметтік ортада оқушылар мен мұғалім бірлесіп ұйымдастырған көркемдік іс-шаралар (концерттер, спектакльдер, фестивальдар, шығармашылық кештер, көрмелер және т.б.)
8	Әлеуметтік шығармашылық (әлеуметтік қайта	<ul style="list-style-type: none"> - әлеуметтік сынақтар (баланың ұйымдастырылған жеке әлеуметтік іс-әрекеттерге бастамашыл қатысуы);

	күрушылық белсенділік	- әлеуметтік жобалар; - еріктілік (баланың жеке тұлғалардың және жалпы қоғамның игілігі үшін іс-шараларға тұрақты қатысуы)
9	Проблемалық құндылықты (мәнді) байланыс	- қоғам, мәдениет, адамгершілік, мінез-құлық, адамгершілік, құқықтық нормалар, т.б. туралы жеке және топтық әңгімелер; - әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру бойынша тренингтер; - жеке өсу тренингтері; - адамдардың әлеуметтік, экономикалық, саяси және рухани өмірінің проблемалары бойынша пікірталастар; - адамдардың әлеуметтік, экономикалық, саяси және рухани өмірінің проблемалары бойынша еркін пікірталастар (проблемалық-құнды пікірталастар)

Дереккөз: http://enjoyenglish.ucoz.site/konstruktor_grigoreva.pdf

Мұндай топтарда мектеп оқушылары еркін өзін-өзі танытуды, ұйымдастырушылық дағдыларды, командалық жұмысты үйренеді. Мұндай үйірмелер жасөспірімдерге ересектермен қарым-қатынасты дұрыс орналастыруға, жанжал жағдайларына мән бермеуге, құрдас топта ұйымдасқан және белсенді түрде әрекет етуге көмектеседі. Мұндай ұйымдарда сабақтар лекциялар, тренингтер және психологиялық сипаттағы ойындар түрінде өткізіледі.

Мектептің міндетті оқу жоспарына кірмейтін бағыттар бойынша балалардың білімін арттыру үшін мұғалімдер үйірмелердің кез келген жұмысын жүргізеді. Бұл қосымша дағдыларға ие болуға мүмкіндік береді: мектеп оқушылары дұрыс қорытынды жасауды, өмірдегі болатын жағдайларды бағдарлауды үйренеді.

Бағытына қарамастан, үйірме балаларды ұжымдық жұмыстан қуаныш алуға, мақсатқа тікелей жетуге, еңбекке деген сүйіспеншілікті оятуға үйрете алады.

Кітап оқу мектеп жасындағы балалар үшін, олардың дамуы үшін маңызды процесс болып табылады. Сонымен қатар, оқу әлеуметтенудің белсенді қолданылатын және кең тараған құралы. Балалар кітап оқудың арқасында осы қоғамға, әлеуметтік қауымдастыққа, топқа, т.б. тән мәдениет нормаларын, көзқарастарын, мінез-құлық заңдылықтарын меңгереді.

Кітап оқу арқылы білім алушылар күнделікті өмірде қажет болатын келесі дағдыларды меңгереді:

- сөздердің дұрыс жазылу жолдарын білу;
- білім және тәжірибе;
- әлеуметтік рөлге, білімге, жақсы сөйлеуге, тәрбиеге негізделген қарым-қатынас тәжірибесі;

- оқу дұрыс ойлау қабілетін дамытады;
- кітап оқу арқылы көп білім алады және оқуға деген қызығушылық артады.

Кітап оқу – ақыл-ойды дамытып, табысты және білімді болу үшін қажет екені сөзсіз түсінікті. Бірақ, қазіргі кезде, барлығы дәлелдеме талап ететін жағдайда, мұндай тұжырым жеткіліксіз. Сондықтан, білім алушыларға пән сабақтарында және сынып сағаттарында, ата-аналарға ата-аналар жиналыстарында оқудың қажет екенін дәлелдейтін тұжырымдарды ұсынуға болады, олар:

оқу шығармашылық ойлауды дамытады. Әр түрлі кітаптарды оқи отырып, адам шығарманың сюжетімен және стилімен танысумен қатар, кейіпкерлердің мекендеген ерекше, өзіндік дара әлемін елестете алады.

Жазушы қаншалықты талантты болса да, ол басқа адамның қиялында өзі суреттеген пейзаждар, сәулет өнерінің туындылары немесе кітап кейіпкерлері туралы өз көзқарасын қалыптастыра алмайды. Кез келген адамның қиялы қаншалықты алысқа ұшатыны оның ақыл-ойының жаттығуларына, яғни сол адамның қаншалықты көп оқуына байланысты болады.

Ой өрісті кеңейтеді. Қарым-қатынас жасау қабілеті (тіпті қазіргі әлемде де) маңызды дағдылардың бірі болып қала береді. Себебі, қызықты әңгімелесуші болу – әртүрлі салалардан хабардар болу, өз пікірін дәлелдей білу, кітаптардан мысалдар келтіре білу дегенді білдіреді.

Зияткерлікті дамытады. Бұл оқудың не үшін қажет екенін айқындайтын басты себеп. Ақпаратты тек мектепке арналған оқулықтардан ғана оқымай, басқа да қосымша кітаптардан оқыған дұрыс, себебі оларда ақпарат неғұрлым қызықты және кең көлемде берілуі мүмкін.

Бос уақытты ұйымдастыруға көмектеседі. Бос уақытта немен айналысуға болады? Әрине кітап оқу керек, себебі бұл физикалық және рухани демалудың ең оңай және ең қызықты жолы. Сонымен қатар, ол үлкен қаржылық шығындарды, арнайы дайындықты немесе физикалық белсенділікті қажет етпейді. Оның барлық сүйкімділігі қарапайымдылығында.

Денсаулық жағдайының жақсаруына әсер етеді. Дәрігерлер кітап оқу жүрек соғысын бәсеңдетіп, бұлшықеттерді босаңсытатынын дәлелдеген.

Күйзелістің (стрестің) азаюына әсер етеді. Психологтар кітап оқу күйзеліс деңгейін 60% төмендетуге ықпал ететіндігі туралы айтады. Егер адам бұл әдісті басқалармен салыстырса, онда таңқаларлықтай нәтижелерді көреді.

Эмпатияны дамытады (грек тілінен *ἐν + πάθος* – «сезім» – өзге адамдардың жан дүниесін түсіну мен жай-күйін ұғыну қабілеттілігі). Басқаларға жанашырлық таныту, олардың көңіл-күйі мен эмоционалды жағдайын түсіну қабілеті көптеген адамдарға туғаннан бастап беріледі, ал кейбіреулер бұл қабілетті өз бетінше дамытулары керек. Осындай жағдайда кітап ең жақсы көмекшіге айналады. Өйткені, шығарманың беттерін аударатырып, оқырман кейіпкерлерге жанашырлық танытады, олардың сезімдері мен эмоцияларының әлеміне енеді.

Мансапта алға жылжуға әсер етеді. Кітапты көп оқыған және кітап оқығанды жақсы көретін қызметкерлер ғана болашақта көшбасшы бола алады деген пікір бар. Бұл мағынасыз айтылған сөз емес. Өйткені, әдебиет жеке тұлғаның қалыптасуына тікелей әсер етеді, көптеген мысалдарда оқиғалардың даму нұсқаларын көрсетеді. Егер өзінің өмірлік тәжірибесі жеткіліксіз болса, оны әдебиеттен алуына болады.

Сәнді болу ниеті қалыптасады Бүкіл әлемде кітап оқу сәнге айналуда. Мысалы, Канадада халықтың 61%-і белсенді оқырмандар болып табылады. Өзін-өзі дамытуға деген ұмтылыс пайда болады. Кітаптар бізді ынталандырады, өз-өзімізді жетілдіруге бағыттайды, біздің ішкі әлемімізді тереңірек білуге, белгісіз әлеуетті ашуға көмектеседі.

Сауаттылықты жетілдіруге әсер етеді. Мұнда бәрі анық: оқу адамның бойында саналы түрде кез келген сөздің қалай жазылатыны туралы ақпарат қалдырады. Кітап оқитын адам жазу кезінде, барлық ережелерді білетін, бірақ кітапты ішінара ғана оқитын адамға қарағанда қателерді аз жібереді.

Дикцияны жақсартады. Мәнерлеп дауыстап оқу сөздің соңын жұту, тез және шатастырып сөйлеу, сөзді анық айтпау, интонацияны шатастыру сияқты мәселелерден арылуға көмектеседі [47].

Кітап оқу – өскелең ұрпақтың бойында білім мен рухани құндылықтарды қалыптастырудың бір түрі, сонымен қатар тұлғаны тәрбиелеу, оның болашақ өмірде табысты болуына, бәсекеге қабілеттілігінің жалпы деңгейіне, әлеуметтенуіне әсер ететіні айқын. Осыған орай, білім беру ұйымдарында жүзеге асырылып жатқан «Оқуға құштар мектеп» жобасын қосымша білім берудің бір түрі ретінде айтуға болады.

«Кітап оқуға құштар мектеп» жобасының мақсаты: білім алушылардың кітап оқу мәдениетінің және кітап оқу белсенділігінің деңгейін арттыру, оқушылар, педагогтер және ата-аналар арасында кітап оқуды танымал етуге жағдай жасау.

Жобаның міндеттері:

- білім алушылардың оқу құзыреттілігін арттыру;
- білім алушылардың кітап оқу мәдениетінің және кітап оқу белсенділігінің деңгейін арттыру;
- білім алушылардың сабақ әрекетіндегі оқу проблемасына қызығушылығын қалыптастыру бойынша педагогикалық іс-әрекет жолдарын әзірлеу;
- мектеп оқушыларының оқырмандық белсенділігін ұйымдастыру және оқушылардың сабақтан тыс іс-әрекетіндегі оқырмандық қалауын ескере отырып, отбасылық оқуды насихаттау жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлеу;
- мәдениет мекемелерімен өзара іс-қимыл және әлеуметтік әріптестік арқылы оқушылардың оқу мәдениеті мен оқу белсенділігінің деңгейін арттыру;
- мектеп жобасын іске асыру үшін іс-шараларға ата-аналарды тарту;
- ата-аналарды бірыңғай кітап оқу қауымдастығын құру жобасын іске асыру жөніндегі іс-шараларға тарту;
- балаларды оқуға тарту бойынша әдістемелік материалдар банкіні құру.

- балалар мен жасөспірімдер арасында әдеби кітаптар оқуды насихаттау және тұрақты оқуға ынталандыру;

- оқылған кітапты, әдебиетті, мақаланы талқылауға тарту [48].

Жобаны іске асыру бойынша іс-шаралардың күнтізбелік жоспарының үлгісін ұсынамыз (15-қосымша).

Мектепте *жолда жүру ережелерінің* негізін қалыптастыру білім алушыларды әлеументтендірудің құралы ретінде қолдануды ұсынамыз. Жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету – қоғамның маңызды талаптарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы азаматтарының өмірін, денсаулығын және мүлкін сақтауға бағытталған жол қозғалысы қауіпсіздігін арттыру елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық мемлекеттік саясатының басым бағыттарының бірі, сонымен қатар демографиялық дамуды қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады.

Жол қозғалысы қауіпсіздігі – жол қозғалысына қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін орасан зор шаралар кешені. Кез келген ересек адам да, мектеп білім алушылары да, көлік жүргізушілері де, көлік құралындағы жолаушылар да, жаяу жүргіншілер де «жол жүрісіне қатысушылар» болып саналады.

Жол жүрісі қауіпсіздігі – қатысушыларының жол-көлік оқиғалары мен олардың зардаптарынан, сондай-ақ жол жүрісінің экологиялық жағдайға, халықтың денсаулығына теріс әсерінен қорғалу дәрежесін көрсететін жол жүрісінің жай-күйі [49].

Күн сайын біз жаяу жүргінші, жолаушы немесе жүргізуші ретінде әрекет ететін жол қозғалысының пайдаланушыларының қатарында болып отырмыз.

Жаяу жүргінші болу – жауапкершілігі жоғары рөл. Сондықтан, әр ересек адам да, бала да, көлік жүргізушісі де жолда жүрудің негізгі ережелерін сақтаулары тиіс. Жол-көліктік апаттарды азайтудың жолдары:

- жаяу жүргіншілер тротуармен немесе жаяу жүргіншілер жолымен, ал олар болмаған жағдайда жол жиектерімен жүрулері тиіс;

- тәуліктің қараңғы уақытында немесе көру/көріну/байқау нашар болған кезде (кешқұрым кезде) көлік жүретін жолдың жиегімен жүрген жағдайда жаяу жүргіншілерге жарық қайтарғыш элементтері бар заттар ұстау немесе киіміне жарық шағылыстыратын таспа жапсырып алу ұсынылады, бұл құралдардың жарқырауы көлік жүргізушілеріне жол жиегіндегі жаяу жүргінші туралы хабардар етеді;

- жаяу жүргіншілер жол қиылыстарын, көлік жүретін жолдарды жаяу жүргіншілер өткелдерінен, олар болмаған жағдайда тротуардың немесе жолдың жиек сызығы бойымен кесіп өтулері тиіс немесе жолда жүрудің келесі ережелерін сақтаулары тиіс.

Жолда жүру ережелері

Жаяу жүргінші:

- тротуарлармен және жол жиектерімен, жаяу жүргінші жолдарымен және жүруге жайластырылған және ыңғайластырылған басқа да жерлермен жүріп-тұруға;

- жолдың жүретін бөлігін жаяу жүргінші өткелдерімен, оның ішінде жерасты және жерүсті өткелдерімен, көрінетін жерде олар болмаған кезде – тротуарлардың немесе жол жиектерінің бойымен жол қиылыстарында, көрінетін аймақта өткел немесе жол қиылысы болмаған кезде жолдың жүретін бөлігінің шетіне тік бұрышпен кесіп өтуге;

- жаяу жүргінші өткелінен тыс жерде жолдың жүретін бөлігін кесіп өткен кезде көлік құралдарының жүрісіне кедергі келтірмеуге және жақындап қалған көлік құралдарының жоқ екендігіне көз жеткізбестен, маңайды шолуды шектейтін тоқтап тұрған көлік құралының тасасынан шықпауға;

- реттелмейтін жаяу жүргінші өткелдерінде жолдан өту өзі үшін қауіпсіз болатынына сенімді болғаннан кейін ғана жолдың жүретін бөлігіне шығуға;

- маршрутты көлік құралы мен таксиді – аялдама пункттерінде, ал олар болмаған кезде – тротуарда немесе жол жиегінде күтуге міндетті;

- автомагистральдарда тұруға тыйым салынады.

Мопед пен велосипед жүргізушілеріне:

- ең болмағанда бір қолымен рульден ұстамай жүргізуге;

- жолаушылар тасымалдауға;

- қатарында велосипед жолы болған кезде жолмен жүруге;

- жаяу жүргінші өткелімен жүруге тыйым салынады.

Дереккөз: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000194>

Сонымен қатар:

- жаяу жүргінші тротуары болмаған жағдайда, көлік жолының жиек сызығымен, көлік қозғалысына қарсы бағытта жүру қажет;

- бағдаршам бар жерде жолды бағдаршамның жасыл түсті сигналы жанған кезде қана кесіп өтуге болады;

- бағдаршамдары жоқ жерлерде жолды жер асты немесе жер үсті жаяу жүргіншілер өткелінде, ал олар болмаған кезде жаяу жүргіншіге арналған жолақтармен («зебра») өту қауіпсіз болып табылады;

- барлық көліктер тоқтағандығына және жаяу жүргіншілердің өтуіне мүмкіндік беретініне көз жеткізгеннен кейін ғана жолды кесіп өтуге болады;

- жол бойындағы қоршаулардан секіріп өтуге болмайды;

- егер жол кең болса, ал сіздің ол жолды толық өтуге уақытыңыз жетпей қалса, «қауіпсіздік аралында» күтуге болады;

- жолда және тротуарда ойын ойнау қауіпті;

- жүргізушінің сізді уақытында көруіне кедергі келтіретін ағаштардың, автомобильдердің және басқа да объектілердің артынан жолдың жүру бөлігіне жүгіріп шығуға қатаң тыйым салынады;

- тәуліктің қараңғы және кешқұрым уақытында киіміңізге жарық шағылыстырғыш жолақ жапсырып алыңыз;

- жолдың көлік жүретін бөлігінде тоқтап тұруға қатаң тыйым салынады;

- автобус аялдамасына түскеннен кейін, жолдың келесі бетіне өту керек болса, жол қиылысының арнайы жерінен ғана өтуге болады;

- автобус аялдамасына түскеннен кейін, жолдың келесі бетіне өту керек болса, автобус жүріп кеткеннен кейін автобустың артынан өтуге болады (жаяу жүргіншіге арналған жолақ болған жағдайда), яғни тоқтап тұрған автобустың алдынан жүруге болмайды;

- көлік аз жолдарда да, аулада да әрдайым ұқыпты болу керек, алдымен солға, соңынан оңға қарап отыруды ұмытпау керек, себебі кез келген уақытта көлік келіп қалуы мүмкін;

- үйдің тасасынан (бұрылысынан) жолға жүгіріп шығуға болмайды.

Сонымен, жол қозғалысы қауіпсіздігі ережелері – балалардың өмірі мен денсаулығын сақтаудың негізгі болып табылады. Еліміздің жолдары мен көшелерінде қозғалыс жылдамдығы мен автокөлік саны жылдан-жылға жоғары қарқынмен өсіп келеді және бұл процестің келешекте ілгерілеу жалғасады. Бұл жағдай жол қауіпсіздігі негіздеріне баса назар аударуды қажет етері сөзсіз.

Сондықтан білім алушылардың жас және психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып жолда жүру ережелерін оқытуды бастауыш сыныптардан бастау қажет. Балалардың көшедегі және жолдағы қауіпсіз мінез-құлқы дағдыларына үздіксіз оқыту жүйесі мектеп оқушыларының жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша және жол қозғалысы ережелерін зерделеу бойынша мектептен тыс және пән сабақтарына кіріктіру арқылы әртүрлі іс-шаралардың түрлерін жүргізу арқылы жүзеге асырылады [50].

Балаларды жолда жүрудің қауіпсіз мінез-құлқына үйрету өте маңызды мәселелер қатарына жатады. Қазіргі кезде жолдағы көлік қозғалысының өте тығыз болуына байланысты, жолда жүру ережелерін білу және оны мектепте де, үйде де үйретудің қажеттілігі артып отыр. Баланың өмірі мен денсаулығы, өзін көшеде қаншалықты дұрыс ұстанатындығына, жолда жүру ережелерін дұрыс орындағандығына байланысты болады.

Балалардың көшеде және жолда жүруінің қауіпсіз мінез-құлқы негіздерін қалыптастыру жұмысын пән сабақтарына кіріктіру арқылы жүзеге асыру келесі міндеттерді шешуді қарастырады:

- білім алушылардың жолда дұрыс әрі қауіпсіз бағдарлануына мүмкіндік беретін танымдық қабілеттерін дамыту;

- білім алшыларға көшедегі және жолдағы қауіпсіз мінез-құлық негіздері туралы білім беру, дағдылар мен қабілеттер қалыптастыру;

- жол қозғалысы ережелерін сақтай отырып, заңға бағынатын мінез-құлық тәрбиелеу [50].

Балалардың жол-көлік жарақаттарының алдын алу жөніндегі білім беру ұйымдарының жұмыс тәжірибесінде пән сабақтарында және сыныптан тыс уақытта әр түрлі жұмыс формаларын пайдаланылуы мүмкін. Олар жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету:

- пән сабақтарында, яғни оқу қызметінде есептер шығару, жаттығулар орындау, әңгімелер оқу;

- қала көшелері бойынша ауызша экскурсиялардың бағыттарын салу, фильмдер, бейне роликтер тамашалау, сынып сағаттарын өткізу, викториналар және басқа да жұмыстар ұйымдастыру, яғни сыныптан тыс іс-шаралар өткізу.

Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған «Дүниетану» пәнін оқытудың мақсаты: ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар тұрғысынан білім алушылардың бойында адам, табиғат және қоғамның өзара байланысуы және өзара тәуелділігі туралы білім жүйесін қалыптастыру [51].

«Дүниетану» оқу пәнінің қолданыстағы бағдарламасына жолда жүру ережелерін үйретуге бағытталған келесідей тақырыптарын кіріктіруді ұсынамыз:

- үйден мектепке дейінгі жол;
- үйден мектепке дейінгі жолмен танысу және осы жолдағы қауіпсіздік ережелері» атты экскурсия;
- ең маңызды жол белгілері, бағдарламалық сигналдары, көшені кесіп өту ережелері;
- сенің өміріңдегі велосипед;
- велосипедті қолданудағы қауіпсіздік ережелері;
- автокөліктің адам өміріндегі маңызы;
- поезд және темір жол;
- көлік түрлері: жер үсті көліктері, су көліктері, әуе көлігі, жер асты көлігі, жолаушы көліктері, жүк көлігі, арнайы көлік;
- қаланың жолаушылар көлігіндегі мінез-құлық ережелері;
- қаланың көшелеріндегі және жолдардағы қауіпсіздік ережелері;
- практикалық жұмыс: көшені кесіп өту ережелері (мектептің арнайы алаңында немесе мектепке жақын маңдағы жол қиылысында);
- қоғамдық орындардағы мінез-құлық мәдениеті (кино, көлік және т.б.);
- жол белгілері, олардың өмір қауіпсіздігін сақтаудағы рөлі және т.б. тақырыптар [48].

Ақмола облысы білім басқармасының Степногорск қаласы бойынша білім бөлімі Степногорск қаласының Қаныш Сәтпаев атындағы №9 жалпы орта білім беретін мектебінің бастауыш сыныптарының мұғалімі – Сүлейменова Қарлығаш Дулатовна әзірлеген «Дүниетану» пәнінде жолда жүру ережелерін оқыту бойынша сабақ барысында және сабақтан тыс іс-шараларда қолдануға болатын ойын түрлерін, жол қозғалысына байланысты жағдаяттарды шешуге арналған және «Жалғасын тап» атты тапсырмалардың нұсқаларын ұсынамыз (16-қосымша).

Қоғам дамуының қай кезеңінде болмасын мемлекеттің қоғамдық институттарына, соның бірі бұқаралық ақпарат құралдарына, саяси, тарихи мәдени міндеттер жүктеліп отырады. Демек, жаңа жағдайда өзіне қоғамдық пікір қалыптастырушы, елдің көптеген функциялары жүктеліп отырған бұқаралық ақпарат құралдарының атқаратын ауқымды істер аясы уақыт озған сайын ұлғаймаса тарылмақ емес. Бұл тұстағы негізгі анықталған мәселе, бұқаралық ақпарат құралдарының қоғам өміріндегі пайдаланылу аясы күннен-күнге артып, оның көлемінің артуына да себебін тигізуде. Осыған орай,

бұқаралық ақпарат құралдарының тұлға мен тұтынушылар тобына (бұқараға) ықпалын зерттеу әлеуметтану, психология және педагогика ғылымдары арқылы жүзеге асырылады. Мәселен, психология көбіне аудиторияға ықпалдың механизмдерін, ал педагогика – болжанған ықпалға жету жолдарын, соның ішінде: ақпараттық ықпалдың жолдарын, әдістері мен құралдарын, сондай-ақ түрлі бағдарламаларды қолданудың тиімділігін қамтитын жағдайларды зерттейді [52].

Бұқаралық ақпарат құралдары жеке тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандырады дегенді негізге алып, бұқаралық ақпарат құралдарының функцияларын жүйелеп, оның ішінде электрондық бұқаралық ақпарат құралдарының, яғни теледидардың:

- ақпараттық;
- мәдени-ағартушылық;
- интегративті;
- коммуникативті;
- әлеуметтік-педагогикалық;
- ұйымдастырушылық, білім-берушілік;
- рекреативті функциясын бөліп көрсетуге болады:

Тұлғаны әлеуметтендіру және өмірге бейімдеу тарапынан алғанда бұқаралық ақпарат құралдары мезофакторлардың қатарында екендігі мәлім. Әлеуметтендірудің мезофакторлары ретінде бұқаралық ақпарат құралдарының ақпараттары жеке тұлғаға ғана әсер етіп қоймай, үлкен әлеуметтік топтардың санасы мен мінез-құлқына яғни бұқара халықтың санасы мен мінез-құлқына әсер етуді көздейді, ондағы басты мақсат тұлғаның кейбір мәселелері бойынша өмірлік көзқарастарына әсер ете отырып, өмірге, қоғамға дұрыс әлеуметтенуін, бейімделуіне ықпал ету. Олай болса бұқаралық ақпарат құралдары оқушылардың да әлеуметтенуіне, дүниетанымын кеңейтуге өзіндік тұрғыда үлес қосады, сондай-ақ тұлғаның қосымша білім алуына көмектеседі.

Жас ұрпақтың денсаулығын сақтау мен нығайтудың стратегиялық маңызы зор, өйткені әңгіме ұлттың генофонды, демек, елдің болашағы туралы болып отыр. Елімізде жүргізіліп жатқан дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік саясат балалар мен жасөспірімдер спортының дамуындағы тоқыраудың аяқталуына ықпал етеді.

Мектеп және студенттік спортты дамыту мақсатында жастарды ақыл-ой және физикалық жетілдіру, қызығушылықтары мен қажеттіліктерін қанағаттандыру, әр түрлі спорт түрлерінен Қазақстан құрамалары үшін спорт резервін дайындау мақсатында жүзеге асырылатын дене шынықтыру-спорттық іс-шараларды ұйымдастырудың мемлекеттік және қоғамдық нысандарының жиынтығы болып табылатын 2019-2025 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында мектеп және оқушылар спортын дамыту тұжырымдамасы бекітілді [53].

Тұжырымдама мемлекеттік органдарға, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару ұйымдарына мектеп оқушылары мен студенттердің дене тәрбиесі

жүйесін дамытуға, салауатты өмір салтын қалыптастыруға байланысты мәселелерді шешуде басшылық болып табылады. Тұжырымдаманы іске асыру шеңберінде мектеп және оқушылар спортын дамытуға бағытталған бағдарламалық құжаттар құрылуы мүмкін.

Тұжырымдаманың міндеттері:

- барлық типтегі оқу орындарында дене тәрбиесі жүйесін жетілдіру арқылы физикалық және моральдық жағынан дамыған азаматты тәрбиелеу,

Қазақстан Республикасының жас ұрпағының денсаулығын нығайту;

- жас ұрпақтың денсаулығы мен физикалық дайындығын жақсарту үшін дене шынықтыру мен спортты тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін жағдайлар жасау, тиісті өмір салтын қалыптастыру;

- студент-спортшылардың Олимпиада ойындарында, Дүниежүзілік Универсиадада, Азия ойындарында, Әлем және Азия чемпионаттарында, ұлттық спорттық турнирлер мен чемпионаттарда сәтті өнер көрсетуі үшін спорттық резервті дайындау.

Мектеп спорты – бұл білім беру ұйымдарындағы оқушылардың дене тәрбиесі мен дене шынықтыруға, оларды дене шынықтыру және спорттық ішараларға қатысуға және қатысуға дайындауға бағытталған спорттың бір бөлігі. Барлық өркениетті елдерде бүкіл оқу кезеңінде мектептерде дене шынықтыру және спорт тәрбиесіне үлкен мән беріледі, көптеген спорттық жарыстар өткізіліп тұрады [54].

Мектеп спорты бұқаралық деңгейдегі спорттық нәтижелерге қол жеткізу арқылы жүзеге асырылатын негізгі дене дайындығын қалыптастыруға және жалпы дене қабілетін оңтайландыруға бағытталған. Білім беру жүйесінде спортты қолдану тәжірибесі ең алдымен жалпы педагогикалық қағидаларға бағынады және көп компонентті білім беру процесін ұйымдастырудың бірыңғай логикасы мен шарттарына сәйкес құрылады.

Мектептегі негізгі спорт түрлері баскетбол, волейбол, футбол, гимнастика, жеңіл атлетика, гандбол, жүзу, шаңғы тебу, конькимен сырғанау, ашық ойындар және ұлттық спорт түрлері болып табылады [54].

Спорттық-бұқаралық жұмыс барысында білім алушылардың жеке ресурстарын дамытуға, мінез-құлықтың жағымды стресстік формаларын, салауатты өмір салтына деген көзқарастарын қалыптастыруға, оларды ұйымдастырылған спорттық жұмысқа тартуға және әр түрлі деңгейдегі спорттық іс-шараларға қатысуға бағытталған әрекеттер жүйесі түсіндіріледі.

Басты мәселе – дене шынықтыру-сауықтыру іс-шаралары, ережеге сәйкес, әр мектептің барлық білім алушыларын қамтуы керек.

Мектептегі дене шынықтыру-сауықтыру және спорттық-бұқаралық жұмыстарды ұйымдастырудың міндеттері:

- балалар мен жасөспірімдердің өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігі, физикалық, ақыл-ой дамуы үшін кешенді қамқорлық;

- балалар мен жасөспірімдер, олардың ата-аналары, мектеп мұғалімдері арасында салауатты өмір салтын насихаттау және бекіту;

- балалар мен жасөспірімдердің мағыналы, танымдық және ойын-сауық бос уақытын ұйымдастыру;
- жасөспірімнің жеке қалыптасуының алғашқы кезеңінде оның әлеуметтенуіне жағдай жасау;
- балалар мен жасөспірімдердің денсаулығын бақылау және қызметтің тиімділігін бағалау [54].

Мектептегі дене шынықтыру-сауықтыру және спорт жұмысын ұйымдастыру түрлері:

- балалардың қазіргі заманғы ұрпағының физикалық даму жағдайын бақылау, бұл үрей туғызады және заң шығарушы және атқарушы биліктің барлық құрылымдарының белсенді әрекеттерін талап етеді;
- мектепке дейінгі, сыныптан тыс, бос уақытты, білім беру және ағарту жұмыстары арқылы салауатты өмір салтын насихаттау, мектепте дене шынықтыру-сауықтыру және спорттық-бұқаралық жұмыстарды ұйымдастыру;
- профилактикалық және білім беру бағдарламаларын, «Денсаулық» бағдарламасын, мектепті дамыту мен іске асыруға қатысу;
- мектеп базасында, мектептен тыс және мектептен тыс жұмыстарда спорттық-сауықтыру секцияларының желісін сақтау және дамыту арқылы оқушылардың бос уақыты үшін мүмкіндіктерді кеңейту;
- болашақ ата-аналарды тәрбиелеу және спорттық шараларға қатысу арқылы отбасылық бос уақытты өткізу саласындағы ересектерге психологиялық-педагогикалық білім беру;
- спорт түрлері арқылы балаларды тәрбиелеу туралы ата-аналардың жағымды пікірін қалыптастыру;
- отбасылық құндылық ретінде спорттық бос уақытты өткізу және өз денсаулығына көңіл бөлу әдетін қалыптастыру [55].

Әр мектепте белгілі бір спорт түрімен жүйелі түрде айналысқысы келетін білім алушылар үшін спорт секциялары құрылады. Спорт секциясын құрған кезде, ең алдымен, олардың табысты жұмысын қамтамасыз ететін жағдайлар ескеріледі – спорт базасының болуы, сабақ өткізе алатын адамдардың мамандандырылуы. Әр спорт секциясында оқушылар жас топтарына бөлінеді: кіші, орта, үлкен. Секциялар бойынша сабақтар аптасына 2-3 рет өткізіледі.

Секцияға жазылмас бұрын студенттер тұрғылықты жері бойынша мектеп дәрігерінің немесе емхананың медициналық тексеруден өтуі керек. Әр мектепте белгілі бір спорт түрімен жүйелі түрде айналысқысы келетін оқушылар үшін спорт секциялары құрылады. Спорт секциясын құрған кезде, ең алдымен, олардың табысты жұмысын қамтамасыз ететін жағдайлар ескеріледі – спорт базасының болуы, сабақ өткізе алатын адамдардың мамандандырылуы. Әр спорт секциясында білім алушылар жас бойынша топтарға бөлінеді: кіші, орта, ересек. Секциялар бойынша сабақтар аптасына 2-3 рет өткізіледі. Секцияға жазылмас бұрын білім алушылар тұрғылықты жері бойынша мектеп дәрігерінің немесе емхананың медициналық тексерістен өтуі керек [54].

Мақсаты мен міндеттеріне байланысты бұқаралық спорттық іс-шаралар қимыл-қозғалыс сапаларын дамытуға, жеңіске деген ерік-жігер, жарыстарға

қатысу кезінде іс-әрекетті жоспарлаудың реттеушілік қабілеті, коммуникативтік даму, өзара көмек сезімі, қайырымдылық сияқты әмбебап тәрбиелік әрекеттерді қалыптастыруға ықпал етеді.

Бұқаралық спорттық шаралардың мазмұны өмірлік, табиғат, адам, жақсылық, шындық, отбасы, еңбек пен шығармашылық, бостандық тәрізді құндылықтарды қамтиды.

Өмірлік құндылығы – бұл адам өмірін басқа адамдарға және табиғатқа деген ұқыпты қатынаста жүзеге асырылатын ең үлкен құндылық ретінде тану.

Табиғаттың құндылығы – өмірдің жалпы адамзаттық құндылығына, өзін табиғат әлемінің бөлігі ретінде тірі және жансыз табиғаттың бір бөлігі ретінде тануына негізделген. Табиғатқа деген сүйіспеншілік – бұл адамның тіршілік ету ортасы және тірі қалуы ретінде оған деген құрметпен қарау, сонымен қатар сұлулық, үйлесімділік сезімін сезіну, оның кемелділігі, байлығын сақтау және көбейту.

Адам құндылығы – жақсылық пен өзін-өзі жетілдіруге ұмтылатын парасатты тіршілік иесі, салауатты өмір салтын оның компоненттерінің физикалық, психикалық және әлеуметтік – адамгершілік салауаттылық бірлігінде сақтаудың маңыздылығы мен қажеттілігі.

Жақсылық құндылығы – адамның сүйіспеншіліктің ең жоғарғы қабілетінің көрінісі ретінде жанашырлық пен мейірімділік арқылы баланың өмірді дамытуға және сақтауға бағытталуы.

Шындық құндылығы – адамзаттың, ақылдың, болмыстың, ғаламның мәнін түсінудің мәдениетінің бөлігі ретіндегі ғылыми білімнің құндылығы.

Отбасы құндылығы – Қазақстан халықтарының мәдени дәстүрлерінің ұрпақтан ұрпаққа сабақтастығын және осылайша қоғамның өміршеңдігін қамтамасыз ететін баланың дамуы үшін алғашқы және маңызды әлеуметтік білім беру ортасы ретінде отбасының құндылығы.

Еңбек пен шығармашылық құндылығы – адам өмірінің табиғи шарты, адамның қалыпты өмір сүру жағдайы.

Бостандық құндылығы – бұл баланың өзінің өмір салтын таңдау жолындағы өз ойлары мен әрекеттерін таңдау еркіндігі, бірақ табиғи түрде қоғамның нормаларымен, ережелерімен, заңдарымен шектелген бостандық, ол бала әрқашан бүкіл әлеуметтік мәнің мүшесі болып табылады.

Сонымен, бұқаралық спорт – бұл үздіксіз әлеуметтік эксперимент, спортпен айналысу барысында кез келген білім алушы өз мүмкіндіктерін біледі, дене бітімін, денсаулығын нығайтады, жақсартады және жетілдіреді, өзінің әлеуметтік әлеуетін кеңейтеді.

Жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеуде спорттық ойындардың тиімділігі өте зор.

Спорттық ойындар жалпы білім беру ұйымдарындағы «Дене шынықтыру» оқу пәнінде және мектептің спорттық үйірме жұмыстарында кеңінен қолданылады. Оқу жұмысында бұл баскетбол, волейбол, футбол, гандбол; сыныптан тыс дене шынықтыру-спорттық және сауықтыру жұмыстарда, аталған спорттық ойындардан басқа үстел теннисі, бадминтон,

хоккей, теннис және т.б. спорттық ойындардың түрлері кеңінен қолданылады [56].

Спорттық ойындар дегеніміз – өте белсенді қимыл-әрекет жасау түрі, сайыс қорытындысы бойынша нәтижеге жетуге бағытталған дене жаттығулар кешені, сондықтан, ол білім алушылармен тәрбие және әлеуметтендіру жұмысында өте қажет.

Футболмен, волейболмен, баскетболмен айналысу баланың физикалық, рухани қабілеттерін ашуға және дамытуға, өзін-өзі анықтауына, яғни әлеуметтенуіне қажетті барынша қолайлы жағдайлар жасайды.

Бұқаралық спорт түрлері – баланың дамуына неғұрлым кешенді және жан-жақты әсер ететін командалық спорттық ойын. Қозғалмалы ойындардың түрлері қосымша бөлімінде ұсынылған (17-қосымша)

Қазақ халқының ұлттық ойындары – атадан балаға, үлкеннен кішіге мұра болып жалғасып келе жатқан асыл қазына. Ұлттық ойындар қазақ халқының ежелгі мәдениеті мен өнерінің ешкімнен кем болмағанын байқатады. Қазақтың ұлттық ойындарының қоғамдық және әлеуметтік маңызы аса зор. Ата-бабаларымыз ұлттық ойындар арқылы ұрпақтың мықты әрі жігерлі болып өсуіне ықпал етіп, олардың береке-бірлігі мен ынтымағын жарастырып отырған. Қазақтың ұлттық ойындарының түрі өте көп.

Қазақтың ұлттық ойындары: «Бәйге», «Көкпар», «Алтын сақа», «Хан талапай», «Қыз қуу», «Тоғызқұмалақ» және т.б. балалардың еңбекке деген қарым-қатынасы мен қабілеттерін арттырады.

Ойындар ол баланы зеректікке, білгірлікке баулиды. Бабаларымыздың асыл қазыналарына деген көзқарасын құрметтеуге сөз әсемдігін сезінуге үйретеді. Батылдыққа, өжеттікке тәрбиелейді [57].

Ойын – әлеуметтендіру құралы ретінде баланың қоғамдық қатынастар жүйесіне енуіне және мәдениет байлығын игеруге көмектеседі.

Ұлттық ойындар баланың еңбекке деген қарым-қатынасы мен ойлау қабілеттерін арттырады және баланы шымыр, епті, зерек, алғыр, тапқыр да парасатты болып өсуге тәрбиелейді. Ұлттық ойындардың үлгісін 18-қосымшада ұсынамыз.

Мұражайға немесе тарихи орындарға онлайн-экскурсия (5-9-сыныптар).

Іс-шараның бұл түрін жүргізу жалпы білім беретін мектептердің барлық деңгейлері үшін тиімді болып табылады. Бастауыш сыныптарда саяхат сабақтар, 5-9-сыныптарда онлайн-саяхаттар, экскурсиялар, жоғары сыныптарда семинар-экскурсиялар, пікірталастар өткізуге болады.

Мақсаты: киелі орындарға сырттай саяхат жасау барысында еліміздің тарихымен таныстыру арқылы білім алушылардың тарихты білуге, оқуға деген қызығушылықтарын қалыптастыру, ұлтжанды азамат тәрбиелеу және әлеуметтендіруге жағдай жасау.

Қазақстанның жалпыұлттық киелі орындары шеңберінде тәрбие жұмысын жүргізу бойынша онлайн-саяхаттар ұйымдастырудың бірнеше бағытын, қасиетті жерлер туралы қысқаша мәліметтер және материалдарды

алуға болатын сайттар мен әдебиеттер тізімін ұсыну арқылы білім алушылардың өздіктерінен ізденуіне жағдай жасау.

Мұражай – өткеннің естелігін бүгінге жеткізетін киелі орын. Онда құнды жәдігерлер өзіндік тарихымен кім-кімді болмасын қызықтырмай қоймайды. Өткеннің тарихын білу – әр ұрпаққа аманат етілген парыз. Ізденгенге ілімі мол, сұрағанға сырын шерткен дүние.

Мұражай кешенінде өткізуге болатын квест-ойынның үлгісін ұсынамыз (19-қосымша).

Квест (ағылшын тілінде quest) немесе оқиғалы ойын (ағылшын тілінде adventure game) – басты кейіпкермен интерактивті тарихты суреттейтін, компьютерлік ойын санатына жатады және ойынды дене (қозғалысымен) шынықтырумен де байланыстыруға, яғни ойынды компьютердің алдында отырмай ғимараттың ішінде ұйымдастыруға да болады. Өзіндік баяндау және әлемді зерттеу квест жанрындағы ойынның маңызды элементтері болып табылады, сонымен қатар ойын барысында қатысушыдан ақыл-ой күш-жігерін талап ететін түрлі ойжұмбақтар мен есептер шығару маңызды рөл атқарады.

Сондай-ақ ойыншы іс-әрекетін жоспарлауы, жылдам шешім қабылдауы және жауап беруі де тиіс. ойынның бірнеше түрі бар:

- мәтіндік оқиға;
- графикалық квестер;
- ойжұмбақ-квестер;
- визуалды романдар;
- жүру симуляторы (кез-келген процесті, көлікті немесе аппаратты басқару) [58].

«Ұлы дала тұлғалары» жобасын іске асыру барысында жүргізуге ұсынылатын іс-шараның келесі түрі «Жұлдызды сәт» ойыны.

Мақсаты: білім алушыларды ұлы тұлғалардың өмірімен, шығармашылығымен таныстыра отырып, бұрын алған білімдерін толықтыру, қорытындылау; сөйлеу тілін, өз ойларын жеткізе білу дағдыларын, әдебиетке қызығушылықтарын дамыту.

Ойынды қорытынды сабақ немесе сыныптан тыс іс-шара түрінде де өткізуге болады (20-қосымша).

Өскелең ұрпақтың тұлға ретінде қалыптасуы үшін тәрбиелеу қазіргі қоғамның басты міндеттерінің бірі.

Балалар қозғалысы – өзін-өзі ұйымдастыру, мемлекетке, қоғамға деген қарым-қатынасын ұйымдастыру, қоғамдағы өз статусын қалыптастыруға бағытталған түрлі ұйымдардың іс-әрекеті.

Балалар қозғалысы – ортақ мақсат пен құндылықтар негізінде, балалардан немесе балалар мен ересектерден құралған топтардың, бірлестіктердің жаңғыруы, қалыптасуы, таралуы.

Балалар қозғалысы баланың қабілеттерінің ашылуына, тұлғалық қасиеттерін жүзеге асыруына, өзінің ерік-жігерін еркін қолдануына жайлы жағдай жасайды.

Балалар қозғалысы қоғамның демократиялық мәдениетін қалыптастыру негіздерінің бірі. Бұл тұрғыда, негізгі элементтері адамдар, олардың қарым-қатынастары мен байланыстары, бірлестіктері болатын әлеуметтік жүйе.

Балалар қозғалысының мақсатын екі аспектіде қарастыруға болады. Бір жағынан, бұл балалардың өздеріне қойған мақсаты және оны қызықты өмірдің болашағы ретінде анықтауға болады. Екінші жағынан, балалар ұйымын құрған ересектердің алдына қойған тәрбиелік мақсаты. Ол балалардың бойында белгілі бір әлеуметтік тәжірибені байытуға, бейімділігін қалыптастыруға балалардың бір-бірімен, отбасымен, ересектермен, қоғамның басқа топтарымен, ең алдымен мектеп, табиғатпен, мемлекетпен нақты қарым-қатынасын пайдаланудан тұрады. Бала әрекеттерінің басында әрдайым ойын тұрады. Өйткені, балалар ұйымын басқалардан ерекшелендіретін де осы.

Балалар қозғалысын дамытудың мақсаты – баланы шынайы, әлеуметтік маңызы бар шығармашылық жұмысқа тарту, сөйтіп оның есейіп, жалпы адамзаттық құндылықтарға қосылуына, әлеуметтенуіне ықпал ету [59].

Балалар ұйымының ерекше маңыздылығы қатысушылардың әрқайсысына өзін тұлға ретінде сезінуге көмектесуімен анықталады. Қарым-қатынас – мектепте мұғалім мен оқушы, отбасында ата-аналар мен балалар, яғни басшы мен басқарылушы рөлдерде болады. Балалар ұйымында бала тең адамдар арасында тең дәрежеде әрекет етеді. Мұнда ол өзі сияқты бір іске құмар, қызығушылық танытатын құрбыларын табады. Бұл олардың өз қасиеттеріне, қабілеттеріне, өзінің әлеуметтік маңызы туралы объективті түсініктерінің қалыптасуына ықпал етеді. Осындай ұйымдық жұмыстардың негізінде жатқан тәрбие – «әлеуметтену мен даралану бірлігі» [60].

Бірыңғай мектепшілік балалар қозғалысы мақсаты мен міндеттері

Білім беру процесінің тиімділігін арттыру үшін (бірыңғай мектеп оқушылары қозғалысы) ұсынуға болады, өйткені бұл оқу іс-әрекеті субъектілерінің күш-жігерін біріктіруге ықпал ететін жүйелі тәсіл. Білім алушы тұлғасының жан-жақты дамуын тек біртұтас, кешенді жұмыспен қамтамасыз етуге болады.

Мақсаты: Бірыңғай мектепшілік балалар қозғалысын құру

Міндеттері :

- білім беру процесінің барлық субъектілерінің бірлігі мен өзара әрекетін қалыптастыру;

- азаматтық деңгейі жоғары білім алушылардың жеке тұлғасының өзін-өзі дамытуға жағдай жасау;

- мектеп өмірінің демократиялық жолын құру.

Өзектілігі:

Мектептің біртұтас тәрбие жүйесін құру білім беру жүйесінде ұлттық дәстүрлерді жаңғыртуға, өскелең ұрпақтың азаматтық-патриоттық сезімдерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Болжамы:

Оқу процесінің тиімділігін айтарлықтай арттыруға болады, егер:

- мектептің біртұтас оқу жүйесі құрылса;
- балалар ұйымын құрылса;
- барлық жұмыс жүйесінің өз отанының патриотын, жанашырын

қалыптастыру және түпкілікті нәтижеге бағытталуы қамтамасыз етілсе.

Бірыңғай мектепшілік балалар қозғалысы кезеңдері

Мектепшілік бірыңғай балалар қозғалысы 3 негізгі кезеңді қамтиды. Осы қадамдарды қарастыра отырып, әр қадамның түлектерінің тұлғалық үлгілерін шамамен сипаттауға болады.

Бірінші кезең – бастауыш сынып түлегі тұлғасының моделі:

- бала физикалық және рухани тұрғыда сау, табиғатты, өз ауылын, аймағын, Отанын, елін сүйеді;
- тапсырылған жұмысқа, өз іс-әрекетіне жауапкершілікті сезінеді;
- ұжымда өмір сүруге дағдыланған, үнемшіл, ұқыпты, ұйымшыл, еңбекқор, дербес, көпшіл бала.

Екінші кезең – негізгі орта білім берудегі 5-9 сынып түлектерінің тұлғалық моделі:

- өмірлік мақсат-мүддесін сезінетін жасөспірім;
- өзін-өзі жүзеге асыруға, өзін-өзі тәрбиелеуге тұрақты қажеттілігі бар жасөспірім;
- әдептілік, адалдық, жанашырлық және төзімділік сияқты рухани-адамгершілік қасиеттер қоры бар жасөспірім.

Үшінші кезең – жалпы орта білім берудегі 10-11 сынып түлегі тұлғасының моделі:

- еркін тұлға, өзін-өзі тану және өзін-өзі құрметтеу деңгейі жоғары;
- салауатты өмір салтына тұрақты қажеттілігі бар физикалық және психикалық салауатты тұлға;
- өз тегін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын жақсы білетін, өз Отанын сүйетін тұлға [60].

1-кезең. 1-4 сынып білім алушылары

«Мейрімді көше» төрағалық мен оның көмекшілерінің жұмысына;

«Мейрімді» қала» әкімі мен оның министрліктері көмектеседі.

Мейрімді көшеге қосылу үшін ант береді, әні, ұраны айтылады.

2-кезең. 5-9 сынып білім алушылары

«Мейрімді» қалаға қосылу үшін ант береді, әні, ұраны айтылады.

«Мейрімді қаланың тұрғындар»

«Мейрімді» қаладағы жұмысқа «Мейрімділік» планетасының президенті мен оның министрліктері көмектеседі.

3-кезең. 10-11 сынып білім алушылары

«Мейрімді» планетаға қосылу үшін ант береді, әні, ұраны айтылады.

«Мейрімді» планета басшылығының жұмысына мұғалімдер көмектеседі және бағыттайды:

Ішкі істер министрлігіне – Директор орынбасары

Мәдениет министрлігіне – музыкалық үйірмелердің, театр және би үйірмелерінің жетекшілері

Өлкетанушыларға – тарих пәнінің мұғалімі Экологтарға – биология пәнінің мұғалімі.

БАҚ – әдебиет және орыс тілі мұғалімдері, информатика пәні мұғалімдері көмектеседі.

Білім алушылардың әлеуметтенуіне жағдай жасау үшін бағыттар бойынша келесідей іс-шаралар жоспарының үлгісін ұсынамыз.

1. «Зерде» бағыты бойынша жүргізілетін іс-шаралар

№	Іс-шаралар атауы	Өтілу мерзімі	Жауаптылар
1	«Оқуға құштар мектеп» оқырмандармен интеллектуалды сұхбат		Сынып жетекшісі, кітапханашы
2	Білім алушылардың ұлттық шығармашылық жұмыстарының көрме-конкурсы (қабырға газеттері, кроссвордтар, ребустар, буклеттер, планшеттер).		Сынып жетекшісі
3	«Білімділер» сайысы		Директордың тәрбие ісі жөніндегі орындасары, сынып жетекшілері
4	«Айтыс өнері» байқауы		Директордың тәрбие ісі жөніндегі орындасары, сынып жетекшісілері
4	«Ізденіс» білім алушылардың ғылыми зерттеу жұмыстарынан конференция		Директордың оқу жөніндегі орындасары, сынып жетекшілері
5	«Менің әлемім» тәрбие сағаты		Сынып жетекшісі

2. «Руханият» бағыты бойынша жүргізілетін іс-шаралар

№	Іс-шаралар атауы	Өтілу мерзімі	жауаптылар
1	«Атам мен әжемнің даналығы» Сырсандық интеллектуалды ойыны		Сынып жетекшісі
2	«Жеті ата – отбасылық шежіре»		Сынып жетекшісі

	тәрбие сағаты		
3	«Қазақ халқының отбасы тәрбиесіне қатысты нанымдары мен тыйымдары» тәрбие сағаты		Сынып жетекшісі
4	«Ар. Намыс. Ұят» ашық әңгіме		Сынып жетекшісі
5	«Ата-ананы қадірлеу – парыз» сахналық қойылым		Сынып жетекшісі, үйірме жетекшілері
6	«Абай әлемі» танымдық сабақ		Сынып жетекшісі

3. «Отан» бағыты бойынша жүргізілетін іс-шаралар

№	Іс-шаралар атауы	Өтілу мерзімі	Жауаптылар
1	«Ел болам десең бесігінді түзе» тәрбие сағаты		Сынып жетекшісі
2	«Қазақтың ұлттық дәстүрлері» семинар		Директордың тәрбие ісі жөніндегі орындасары, сынып жетекшілері
3	«Менің отбасымның шежіресі» зерттеу жұмысы		Сынып жетекшісі
4	«Ұлттық құндылықтар» тәрбие сағаты		Сынып жетекшісі
5	«Батырлар жыры» сайыс		Сынып жетекшісі
6	«Мұражай тарихы» саяхат		Сынып жетекшісі

4. «Салауат» бағыты бойынша жүргізілетін іс-шаралар

№	Іс-шаралар атауы	Өту мерзімі	жауаптылар
1	«Садақ тарту», «Белдесу» «Асық» ұлттық ойындарының тәрбиелік мәні». Ашық әңгіме		Сынып жетекшісі
2	«Тоғызқұмалақ» интеллектуалдық ойыны		Сынып жетекшісі
3	«Спорттық туризм» экскурсия		Директордың тәрбие ісі жөніндегі орындасары, Сынып жетекшісі
4	Ат спортын дамыту мақсатында «Атқа міну мәдениеті» ат әбзелдерімен танысу, атқа отыру» атбегі алаңдарына саяхат		Директордың тәрбие ісі жөніндегі орындасары, Сынып жетекшісі
5	«Денсаулық күні» спорттық және		Директордың тәрбие

	эстафеталық ойындардан жарыс		ісі жөніндегі орындасары, сынып жетекшісі, дене тәрбиесі пәнінің мұғалімдері
6	«Дені саудың жаны сау» тәрбие сағаты		Сынып жетекшісі

5. «Еңбек» бағыты бойынша жүргізілетін іс-шаралар

№	Іс-шаралар атауы	Өту мерзімі	Жауаптылар
1	«Еңбек түбі береке» тәрбие сағаты		Сынып жетекшісі
2	«Еңбектің жемісі» диспут;		Сынып жетекшісі
3	«Еңбекке қабілеттілік – кәсіпке апарар жол» пікір-талас		Сынып жетекшісі, әлеуметтік педагог
4	«Ата-баба дәстүрін жандандыру» шеберлік сынып		Сынып жетекшісі
5	«Тазалық күні» мектеп ауласына тазалық жүргізу		Сынып жетекшісі
6	«Қарттарым – қазынам» қарттарға көмек беру» акциясы (қар күреу, аула тазалау, үй шаруасы т.б.)		Сынып жетекшісі

6. «Жеті жарғы» бағыты бойынша жүргізілетін іс-шаралар

№	Іс-шаралар атауы	Өту мерзімі	Жауаптылар
1	«Сіздің құқықтарыңыз бен міндеттеріңіз!» Жарғымен таныстыру		Сынып жетекшісі
2	Құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша плакаттар мен суреттер көрмесі		Сынып жетекшісі
3	«Бақытты балалық шақ» сыныптан тыс іс-шара		Сынып жетекшісі
4	«Сенің құқығың» презентациясын жариялау		Сынып жетекшісі
5	«Қазақтың батыр аналары» тәрбие сағаты		Сынып жетекшісі
6	«Қазақ хандары» интеллектуалдық сайыс		Сынып жетекшісі

7. «Экоәлем» бағыты бойынша жүргізілетін іс-шаралар

№	Іс-шаралар атауы	Өту мерзімі	Жауаптылар
1	«Киелі орындарға саяхат» елімізде ата-аналар мен балалар туризмін дамыту мақсатында еліміздің түрлі киелі орындарына экскурсиялық саяхат жасау		Директордың тәрбие ісі жөніндегі орындасары, сынып жетекшісі, дене шынықтыру пәні мұғалімдері
2	«Экософия немесе киелі табиғат» жоба		Директордың тәрбие ісі жөніндегі орындасары, сынып жетекшісі, биология пәнінің мұғалімі
3	Орман репортаждары (конкурс, ақпараттық-таныстырылым)		Сынып жетекшісі
4	Көше атауларындағы жазушылардың есімдері (зерттеушілік интернет-жоба)		Сынып жетекшісі
5	«Табиғатпен адамның тіл табысу» табиғат аясына саяхат		Сынып жетекшісі
6	«Жасыл аймақ» көгалдандыру жұмыстарын ұйымдастыру		Сынып жетекшісі, әлеуметтік педагог

Білім беру ұйымдарында балалар қозғалысын ұйымдастыру бойынша «Эко- достық» балалар қозғалысын ұйымдастыру үлгісі

«Эко-достық» балалар қоғамдық ұйымы

Балалар мен жастар қоғамдық бірлестігі – қоғамдық бірлестіктердің теңдік, жариялылық заңдылығы және мүшелік қағидаттарына негізделген ерікті өзін-өзі басқаратын «Эко-достық» экологиялық проблемалар мен табиғатты қорғау қызметін шешу үшін азаматтарды біріктіру мақсатында балалар қоғамдық ұйымын құруға болады.

Ұйымды құрудың негізгі мақсаты – экологиялық проблемаларды шешуге және табиғатты қорғау қызметіне қатысатын, сондай-ақ елдің тұрақты дамуына белсенді қатысатын, экологиялық білім берумен, ағартумен және тәрбиемен айналысатын мамандар өскелең ұрпақты табиғат қорғау қызметіне тарту арқылы салауатты өмір салтын, экологиялық мәдениетті қалыптастыру.

«Эко-достық» ұйымының міндеттері:

- жергілікті деңгейлердегі экологиялық мәселелерді шешуде олардың бірігуіне ықпал ету мақсатында балалармен және жасөспірімдермен жұмыс істейтін ұйымдардың өзара әрекеттесуін үйлестіру;

- экологиялық міндеттерде балалардың экологиялық қозғалысына ықпал ету үшін заң шығарушы және атқарушы билікпен өзара әрекеттесу;

- балалар мен жасөспірімдерге экологиялық тәрбие беруді жандандыру және дамыту үшін нысандар мен әдістерді іздеу мақсатында мемлекеттік, ғылыми және ғылыми-танымдық өзара іс-қимылды қоғамдық құрылымдарды ұйымдастыру;

- олардың қызметін насихаттау мақсатында экологиялық проблемаларды шешу кезінде балалардың экологиялық қозғалысы қол жеткізген нәтижелер туралы бұқаралық ақпарат құралдары арқылы кеңінен жариялауды ұйымдастыру;

- халықаралық байланыстарды дамытуға ынталандыру;

- жаһандық экологиялық проблемалардың шешімдерін зерттеу және іздеу үшін балалар мен жастарды біріктіру мақсатында олар жүзеге асыратын экологиялық қызмет шеңберіндегі халықаралық балалар ынтымақтастығын құру;

- балалар конкурстарын, конференцияларын және т.б. ұйымдастыру;

- «Киелі табиғат» аң-құс пен өсімдіктердің ерекшеліктерін аңыз, қиса түрінде баяндап, талдауға үйрету;

- экология саласындағы әртүрлі қызмет түрлерімен айналысатын белсенді және талантты балаларды қолдау;

- экологиялық этикет қалыптастыру;

- ақпараттық және коммуникативтік қажеттіліктермен қанағаттандыру үшін жағдай жасауға көмектесу.

Балалар экологиялық бірлестіктері қызметінің бағыты:

- табиғатпен байланыс. Бұл жолда жас экологтарға табиғаттың сырын түсіне білуге үйрету; Бұл түсінік: маусымдық өмірді бақылау, табиғатты зерттеу, табиғатты қорғау шараларынан, этнография немесе стихиялық кескіндеме т.б. қамтиды;

- табиғатта не болып жатқанын бақылау. Мұндай бақылаулар: тұрып жатқан аймақта қандай өсімдіктер мен жануарлар бар?

- қоршаған ортаның жай-күйін бақылау – экологиялық мониторинг.

Егер қоршаған ортамен, өсімдіктермен және жануарлармен танысу жас экологты натуралистік база ретінде дайындауда болса, экологиялық мониторинг – бұл жасөспірімнің алғашқы экологиялық қызметі. Экологиялық мониторинг – бұл қоршаған ортада не болып жатқанын, оның өмір сүру сапасын бақылау, бағалау;

- экологиялық ойындар. Экологиялық ойындар балаларға экологиялық байланыстарды, заңдарды, мәселелерді қол жетімді етуге мүмкіндік береді;

- экологиялық акциялар. Бұл экологиялық жағдайды жақсартуға бағытталған практикалық істер;

- экологиялық рәсімдер;

- экологиялық этика.

Тұрғылықты жері бойынша балалар клубтарында тәрбие бағдарламаларын іске асыру

1. «Жас ұлан» балалардың өзін-өзі басқару клубы «Мен – Қазақстан азаматымын» бағдарламасын жүзеге асырады. Бағдарлама клубтағы азаматтық-патриоттық тәрбиенің мазмұнын, негізгі даму жолдарын анықтайды және балалар мен жасөспірімдердің патриотизмін, азаматтығын тәрбиелеуге бағытталған.

Бағдарламаның мақсаты: рухани және физикалық сау, өз тағдырын туған өлке мен елдің болашағымен тығыз байланыстыра алатын тұлға қалыптастыру.

Оған келесі міндеттерді шешу арқылы қол жеткізуге болады:

- тарихи құндылықтар негізінде Отанға, оның өткеніне бүгінгіне және болашағына саналы көзқарасты қалыптастыру;
- әрбір тәрбиеленушінің өзін-өзі басқару органдарының қызметі арқылы өзінің азаматтық ұстанымын іске асыруы үшін жағдай жасау;
- туған өлкенің тарихы мен мәдениеті туралы білімді дамыту және тереңдету.

2. «Киелі табиғат» балалардың өзін-өзі басқару клубы экологиялық бағдарламасы жүзеге асырылуда. Бағдарлама балалар мен жасөспірімдерде интеллектуалды, эмоционалды-сезімтал және белсенді салалардың жиынтығы болып табылатын экологиялық мәдениетті тәрбиелеуге ықпал етеді, адамның қоршаған әлеуметтік және табиғи ортамен, басқа адамдармен қарым – қатынасына, сондай-ақ өзіне деген көзқарасына қолданылады.

Бағдарламаның мақсаты: балалардың экологиялық мәдениетін, экологиялық санасын, қоршаған ортаның жай-күйі үшін азаматтық жауапкершілігін қалыптастыру

Міндеттері:

- қоғамның материалдық және рухани дамуының қайнар көзі ретінде табиғаттың көпжақты құндылығын түсіну;
- табиғаттағы болжау, құрметтеу дағдыларын дамыту;
- табиғаттағы қатынастар туралы түсінік қалыптастыру;
- табиғатпен қарым-қатынас жасаудың рухани қажеттілігін дамыту, адамдардың өміріне әсерін түсіну, моральдық сипаттағы тәжірибелермен қоршаған табиғатты білуге ұмтылу;
- табиғи ортаны жақсарту және сақтау, табиғатты қорғау білімін насихаттау бойынша белсенді қызметке ұмтылысты қалыптастыру.

3. «Дені саудың жаны сау» балалардың өзін-өзі басқару клубы тәрбиеленушілердің зияткерлік және рухани әлеуетін ашу үшін қолайлы жағдайлар жасауға жәрдемдесуге арналған. Салауатты өмір салтын насихаттауға және балалар мен жасөспірімдердің қауіпсіздігінің сенімді деңгейіне қол жеткізуге бағытталған.

Мақсаты – білім алушылардың салауатты өмір салтын ұстануға мотивациялық көзқарастары мен құндылық бағдарларын қалыптастыру.

Міндеттері:

- тәрбиеленушінің іс-әрекетін психологиялық-педагогикалық қолдау, психологиялық жағдайдың бұзылуының алдын алу;
- балалар мен жасөспірімдерде салауатты өмір салты құндылықтарын қалыптастыру;
- балалар клубы тәрбиеленушілерінің санасында салауатты өмір салтына деген ұмтылысты нығайту.

«Біз – Қазақстан азаматтарымыз» балалардың өзін-өзі басқару клубы моральдық-патриоттық бағыт бағдарламасы бойынша жұмыс істейді.

Бағдарламаның мақсаты: клубта балалар мен жасөспірімдердің патриотизм сезімін, өз Отанының өткені, бүгіні мен болашағы үшін мақтаныш сезімін тәрбиелеуге бағытталған жан-жақты іс-әрекетін ұйымдастыру.

Міндеттері:

- шығармашылық бірлестік сабақтарында туған елінің, жерінің, Отанының тарихының, мәдениетінің және халық шығармаларының құндылығын дәріптей отырып, қызығушылықты қалыптастыру;
- іс-шаралар (ауызша журналдар, әңгімелер, дөңгелек үстелдер, викториналар және т.б.) өткізу арқылы Отан мен туған өлкенің тарихы мен мәдениетін зерттеу;
- тұлғааралық қарым-қатынасқа ықпал ететін мейірімді атмосфераны құру.

«Руханият» балалардың өзін-өзі басқару клубы Қазақстан республикасының азаматтарын адамгершілікке тәрбиелеу және тәрбиеленушінің эстетикалық мәдениеті мен тұлғасын қалыптастыру. «Адамда бәрі жақсы болуы керек» моральдық-эстетикалық бағытында жүзеге асырылады. Бағдарлама балалар клубындағы адамгершілік-эстетикалық тәрбиенің мазмұнын, негізгі даму жолдарын анықтайды.

Мақсаты: балалар мен жасөспірімдердің адамгершілік-эстетикалық мәдениетінің негіздерін қалыптастыру.

Оған келесі міндеттерді шешу арқылы қол жеткізуге болады:

- мәдениет пен өнердің ұлттық дәстүрлерімен таныстыру арқылы тәрбиеленушілердің адамгершілік-эстетикалық сезімдерін қалыптастыру;
- дамыған, рухани бай тұлғаны қалыптастыру;
- мінез-құлық мәдениетінің негіздерін тәрбиелеу.

«Туған өлкем» балалардың өзін-өзі басқару клубы тұрғылықты жері бойынша клуб қызметінің басым бағыты – балалар мен жасөспірімдерді азаматтық-патриоттық тәрбиелеу, туған жеріне деген сүйіспеншіліктерін арттыру. Бұл бағдарлама білімді байытуға, туған жерінің тарихы, ондағы тұлғалардың ерлігі, өнері мен шығармашылығы балалардың ой-өрісін кеңейтуге, халықтың батылдығы, ерлігі мен даналығы үлгілерінде тәрбиелеуге, сондай-ақ балалардың зияткерлік қабілеттерін, ұжымшылдық сезімін дамытуға,

туған өлкесіне (ауылы, ауданы, қаласы) деген сүйіспеншілік пен құрметті жандандыруға арналған.

Бағдарламаның мақсаты: Өз туған өлкесінің тарихы мен дәстүрлерін зерделеу арқылы балалар мен жасөспірімдерге азаматтық-патриоттық тәрбие беру.

Міндеттері:

- Ұлттық мұра мен туған өлкеге патриоттық сезімдер мен ұқыпты қарауға тәрбиелеу;

- ұлттық дәстүрлерін зерттеу;

- туған өлкесінің тарихын зерттеу;

- білім алушының жан-жақты дамыған тұлғалық құндылықтарын қалыптастыру.

- туған өлкенің табиғатымен таныстыру;

- тәрбиеленушілердің практикалық қызметі арқылы қоршаған ортаға ұқыпты қарауды қалыптастыру;

- балалардың еңбекқорлығын тәрбиелеу.

«Денсаулық және спорт» балалардың өзін-өзі басқару клубы балалар клубының базасында балалар мен жасөспірімдердің дене шынықтыру және спорт құралдарымен салауатты өмір салтына деген қажеттілігін және саналы уәждемесін қалыптастыруға ықпал ететін спорттық-сауықтыру бағытындағы бағдарламасы

Мақсаты: білім алушылардың денсаулығын сақтау және нығайту, салауатты өмір салты дағдыларын қалыптастыру.

Міндеттері:

- өз денсаулығына ұқыпты қарауға тәрбиелеу;

- білім алушыларды салауатты өмір салты нормаларына үйрету,

- әр түрлі спорт түрлеріне бейімділік пен ептілікті дамыту;

- моториканы қалыптастыру және жетілдіру.

Қорытынды

Қазіргі заман ағымының қарқынды өзгеруіне байланысты кез-келген жағдайда жеке тұлғаның, яғни баланың өзін жақсы сезінуі, қоршаған ортаға бейімделе алуы өте маңызды. Осы орайда оқушыларды әлеуметтендіруде біздер, яғни ұстаздар қандай рөл атқарамыз? Бұл сауалға жауап бермес бұрын алдымен әлеуметтену процесі дегеніміз не, осыған тоқтала кетейік.

Әлеуметтену процесі дегеніміз (латынша «socialis» қоғамдық деген сөзінен шыққан) – адамның қоғамға қатыстырылу процесі, сол процестің нәтижесінде адамның әлеуметтік тұлғаға айналуы.

Әлеуметтену – адамның бүкіл өмірі бойында жалғасатын ұзақ процесс.

Адам туып – өсіп, әртүрлі сатыдан өтеді, бірақ кенеттен адам болып шыға келмейді, тұлға болып қалыптасу үшін әр адам қоғамның мүшесі ретінде өзінше пісіп-жетілуі керек, яғни адамзаттық қоғамда белгілі әлеуметтік функцияларды дербес атқаруға қабілетті болуы керек басқаша айтқанда, адам болу үшін сол адамзаттық қоғамға бірте-бірте кіріп араласып, тиісті әлеуметтік қасиеттерге ие болу, яғни әлеуметтенуі қажет. Онсыз адам әлеуметтенген тұлға бола алмайды.

Әлеуметтену процесі әртүрлі кезеңнен өтетін азаматтық кемелдену процесі деуге болады. Балалар бастапқы әлеуметтік ұғымдарды ата-аналарынан, туғандарының ортасынан алып, солардың көзқарастарына еліктейді. Кейін оқушылардың әлеуметтенуіне әсер ететін – қоршаған орта, мектеп және ата – ана тәрбиесі. Мектеп қабырғасынан шыққаннан соң тұлға саяси өмірге толық мағыналы түрде қатысады.

«Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашылған саналы ақыл көзімен қарай білсе, міне білімдендірудің көздейтін түпкі мақсаты осы. Мектеп осы бағытта баланың келешекте жетілуіне мықты негіз салу керек»,- деген екен. Олай болса, оқушылардың ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізінің бірден-бірі мектепшілік жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар. Адамның бойына жақсы адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуы, өнер білімді игеруі – тәрбиеге, өскен ортаға, үлгі- өнеге берер ұстазға байланысты. Осыны жақсы түсінген халқымыз «Ұстазы жақсының ұстамы жақсы», «Тәрбие басы – тал бесік» деп ұлағатты ұстаздың еңбегін өте жоғары бағалаған.

Түбегейлі өзгерістерге бет бұрған жаңа қоғамда тек білімді болу жеткіліксіз, сондықтан әрбір жеке тұлғаның бойында әр ұстаз адамгершілік, ізгілік, кішіпейілділік, қарапайымдылық, отансүйгіштік қасиеттерін тәрбиелейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. <https://externat.foxford.ru/polezno-znat/osnovy-processa-socializacii-shkolnikov>
2. <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/280161-socializaciya-lichnosti-sredstvami-dopolnitel>
3. <file:///C:/Users/%D0%9D%D0%90%D0%9E45/Downloads/dopolnitelnoe-obrazovanie-detey-sovremennye-zarubezhnye-trendy.pdf>
4. Международная стандартная классификация образования. МСКО 2011. Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. Институт Статистики ЮНЕСКО. <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/isced-2011-ru.pdf>
5. <https://www.studylab.ru/digest/7-povodov-vybrati-top-shkolu-v-ssha>
6. Савина А. К. Социализация как социально-педагогическая категория в исследованиях ведущих зарубежных ученых // Ценности и смыслы. 2017. № 2. С. 114–130.
7. Демин П. Н. Особенности социализации молодежи во внеурочной деятельности за рубежом (на примере США и Финляндии) / П. Н. Демин // Наука и школа. – 2021. - № 1. – С. 65-74. <https://www.dissercat.com/content/sovremennye-metody-i-formy-sotsializatsii-podrostkov-i-molodezhi-za-rubezhom>
8. <https://pedsovet.org/article/dopolnitelnoe-obrazovanie-finskij-opyt#:~:text=%D0%94%>
9. http://univers-plus.ru/files/1/1/2/1125/Na%20peresech_2020_3/107_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf
10. C21 Canada (Canadians for 21st Century Learning and Innovation). (2016). Shifting minds: A 21st century vision of public education for Canada [Электронный ресурс]. URL: www.c21canada.org/wp-content/uploads/2012/11/Shifting-MindsRevised.pdf
11. https://burmak2.edu.yar.ru/docs/seminari/sotsializatsiya_lichnosti_podgotovka_90.html?with_template=blind
12. <https://zagran.guru/obrazovanie-za-granitsej/sistema-obrazovaniya-v-yaponii.html>
13. <https://culture.wikireading.ru/63>
14. https://edu.gov.ru/activity/main_activities/additional_edu_of_children/
15. 2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Нұр-Сұлтан: Ы. Қазақстан атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 440 б.
16. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік

жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы.

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031>

17. Балалардың каникул кезеңінде, оның ішінде онлайн форматта оқудан бос уақыттарын ұйымдастыру жөніндегі іс-шаралар кешені әдістемелік ұсынымдар. – Қазақстан: Ы. Қазақстан атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. – 96 б.

18. <https://ecampusontario.pressbooks.pub/robsonsoced/chapter/unknown-6/>

19. <https://prepod.nspu.ru/mod/page/view.php?id=35012>

20. <https://znanio.ru/media/dopolnitelnoe-obrazovanie---odin-iz-vazhnyh-faktorov-sotsializatsii-detej-i-molodezhi-2504001>

21. https://burmak2.edu.yar.ru/docs/seminari/sotsializatsiya_lichnosti_podgotovka_90.html?with_template=blind

22.

https://vuzlit.com/448051/spetsifika_sovremennogo_dopolnitelnogo_obrazovaniya_u_sloviya_razvitiya_lichnosti_shkolnika

23.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2>

24.

<https://www.google.com/search?q=%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%B%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B5+%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%8F&oq=%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B&aqs=chrome.4.69i57j35i39l2j69i59j0i51l6.7039j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

25. <https://filatovo.schools.by/pages/fakultativnye-zanjatija#:~:text=%D0%9E%D1%82%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%>

26. <https://pedsovet.su/publ/164-1-0-4254>

27. Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9-сыныптарына арналған «Биология» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі міндетін атқарушысының 2017 жылғы «25» қазандағы № 545 бұйрығына 15-қосымша <https://uba.edu.kz/qaz/metodology/4?page=2>

28. https://studme.org/342143/pedagogika/fakultativnye_zanyatiya_biologii

29. Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9-сыныптарына арналған «Физика» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 25 қазандағы № 545 бұйрығы.

30. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы.

31. <http://mtdi.kz/oku-adisteme/orys-auditoriasy/539-jobalau-adisin-koldanu>
32. Ғылыми жаратылыстану циклы пәндері бойынша жобалық тапсырмалар. – Қазақстан: Ы. Қазақстан атындағы ҰБА, 2015. – 80 б.
33. 7-9-сыныптарда «Биология», «Химия», «Физика» пәндерінен практикалық сабақтарды өткізу бойынша әдістемелік ұсыным. Әдістемелік ұсыным. – Нұр-Сұлтан: Ы. Қазақстан атындағы ҰБА, 2022. – 280 б.
34. Организация проектной деятельности в образовательном учреждении. /Сост. С.Г. Щербакова. – Волгоград: ИТД «Корифей», 2007 г. – 96 с.
35. Крылова О.В. Освоение Амазонии, или использование метода проектов в преподавании // Директор школы. 1999, № 2, - С. 71 – 77
36. <https://autogear.ru/article/276/087/krujok---eto-cto-krujok-kak-forma-dopolnitelnogo-obrazovaniya-shkolnikov/>
37. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру аясында жалпы білім беретін ұйымдарда өлкетанулық жұмыстарды жетілдіру бойынша әдістемелік ұсыныстар. – Қазақстан: Ы. Қазақстан атындағы ҰБА, 2017. – 35 б.
38. «Қазақстанның киелі орындары – Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы бойынша тәрбие жұмысының үлгілері». Әдістемелік ұсынымдар. – Нұр-Сұлтан: Ы. Қазақстан атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 258 б.
39. https://tourlib.net/books_tourism/ekskurs22.htm
40. https://studbooks.net/744130/turizm/komplektovanie_portfelya_ekskursovoda
41. 1-4 сыныптарда «Робототехника» курсы оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар. Әдістемелік ұсынымдар. – Нұр-Сұлтан: Ы. Қазақстан атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. – 139 б.
42. «Ұлттық қазына»: Мұражайлардағы «жанды» сабақтар әдістемелік ұсынымдамалары – Қазақстан: Ы. Қазақстан атындағы ҰБА, 2018. – 96 б
43. <https://melimde.com/aza-hali-pedagogikasindafi-estetikali-terbie.html?page=3>
44. Киселева М.А. Развитие устойчивого читательского интереса старшеклассников в условиях личностно ориентированного обучения (Общепедагогический аспект) : Дис. ... канд. Пед. Наук : 13.00.01 : Саратов, 2000 190 с. <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/razvitie-ustojchivogo-chitatelskogointeresa-starsheklassnikov-v-uslovijah-lichnostno.html>
45. Казахстанская карта детского чтения в аспекте формирования функциональной грамотности школьников. Методическое пособие. – Қазақстан: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2013. – 81 с
46. Гурьянов А. С., Лях А. В., Кузнецова П. В. Игра как фактор социализации личности // Современная наука: диалог естественно-научной и социально-гуманитарной субкультур : сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 12 октября 2020 г.: Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2020. URL: <https://apni.ru/article/1263-igra-kak-faktor-sotsializatsii-lichnosti>

47. <https://www.zavodila.com/otdyx/psychology/lichnost/chtenie-knig-v-sovremennom-mire-voprosy-i-otvety/>
48. Білім алушыларды тәрбиелеуде құндылыққа бағытталған тәсілді жүзеге асыру бағдарламасы. Бағдарлама. – Нұр-Сұлтан: Ы. Қазақстан атындағы Ұлттық білім академиясы, 2021. – 567 б.
49. Жол жүрісі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 17 сәуірдегі № 194-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000194>
50. Жол қозғалысының қауіпсіздік негіздерін оқыту бойынша бастауыш сынып мұғалімдеріне арналған әдістемелік ұсынымдар. Әдістемелік ұсынымдар. – Қазақстан: Ы. Қазақстан атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. – 42 б.
51. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы «10» мамырдағы № 199 бұйрығына 12-қосымша. Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). <https://uba.edu.kz/qaz/metodology/4?page=2>
52. http://www.rusnauka.com/14_NPE_2015/Pedagogica/6_193069.doc.htm
53. Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 11 қаңтардағы № 168 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000168>
54. Бұқаралық спорт түрлерінен (футбол, волейбол, баскетбол және т.б.) мектеп спорт лигасын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар. Әдістемелік ұсынымдар. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2020. – 182 б.
55. <http://kitazija.narod.ru/sport.html>
56. http://lib.tarsu.kz/rus/all.doc/Elektron_res/PPS/Alimbekova_Zheke_tulga.pdf
57. <https://stud.baribar.kz/1518/dene-tarbiesi-men-qazaqtynh-ulttyq-oyuy/>
- 58 «Қазақстанның киелі орындары – Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы бойынша тәрбие жұмысының үлгілері». Әдістемелік ұсынымдар. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 258 б.
59. История организации школьников: от скаутизма до пионеризма // менеджмент в образовании. – 2005. – № 2 (37). - С. 56-63
60. «Орта білім беру ұйымдарында «Балалар қозғалысы» («Мектептің өзін-өзі басқару» жобасы, «Жас қыран», «Жас ұлан») қызметін ұйымдастыру және үйлестіру» Әдістемелік ұсынымдар.– Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. – 80 бет

Қосымша

1-қосымша

Глоссарий

Әлеуметтендіру – жеке адамның әлеуметтік сипатының немесе мінез-құлқының дамуы, адамды әлеуметтік өмірге дайындау (Ф. Гиддингс).

Әлеуметтендіру – топтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын сезімдер мен қызығушылықтардың қалыптасуы (Е. А. Росс).

Әлеуметтендіру – қоғамдық, рухани құндылықтарды және басқа да мәдени элементтерді беру, тілді және салт-дәстүрлерді меңгеру процесі барысында субъект әлеуметтік рөлдерді атқару дағдыларына ие болады, оларды орындауға ұмтылады және мәдениетке қосылады (Т. Парсонс).

Әлеуметтендіру – географиялық және әлеуметтік ортаның өздігінен бақыланбайтын ықпалды жағдайында тұлғаның даму процесі. Ол адамның белгілі бер қоғам жағдайында бейімделуі мен оқшаулануының үйлесімі болып табылады (Л. И. Новикова).

Тәрбие – жеке тұлғаның дамуына, әлеуметтік-мәдени, рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде оқушылардың өзін-өзі анықтауы мен әлеуметтендіруіне жағдай жасауға бағытталған қызмет, сонымен қатар адамның, отбасының, қоғамның және мемлекеттің мүддесі үшін жалпы қабылданған мінез-құлық ережелері мен нормалары.

Ресми білім беру – жалпы танылған диплом немесе аттестат берумен аяқталған білім.

Бейресми білім беру – оқу орындарында немесе қоғамдық ұйымдарда, клубтар мен үйірмелерде, сондай-ақ тәлімгермен немесе жаттықтырушымен жеке сабақтар кезінде болатын құжат беруді көздемейтін білім.

Әлеуметтендіру әдістері – әлеуметтендіру және өзара іс-қимылды жүзеге асыру проблемаларын шешудің ең кең тараған тәсілдері болып табылады, оның барысында әлеуметтік тәжірибе мен мәдениеттің дамуы негізінде субъектінің өзгерісі байқалады.

Қосымша білім – баланың білімді, қызмет тәсілдерін, құндылық бағдарларын меңгеру үшін еркін таңдаған, жеке тұлғаның мүддесін, оның бейімділігін, қабілеттерін қанағаттандыруға бағытталған және оның өзін-өзі іске асыруына және мәдени бейімделуіне ықпал ететін құбылыс пен процесс. Қосымша білімнің мазмұны жалпы білім беру саласының аясын кеңейтеді әрі тереңдетеді.

Қосымша білім беру – адамның интеллектуалдық, рухани, адамгершілік, дене және кәсіби жетілудегі тәрбиелік қажеттіліктерін жан-жақты қанағаттандыруға бағытталған білім беру, сонымен қатар қосымша білім берудің мемлекеттік ұйымдары, сондай-ақ балалар мен ересектерге қосымша білім беру қызметін жүргізу құқығына лицензия алған ұйымдар көрсететін қызмет түрі болып табылады.

Клуб – бұл таңдау еркіндігін көздейтін қоғамдық ұйым, әртүрлі әлеуметтік пайдалы қызметтер түрлеріне қосылуға, өз күшін тексеруге, өзін-өзі растауға мүмкіндік береді. Бұл жерде тұлғаның маңызды моральдық қасиеттері қалыптасады: барлық ұжымның атынан жауап беруге, өзінің өмірлік позициясын жасауға.

Факультативті сабақтар – («facultas» - «мүмкіндік») мектепте білім алушының таңдауы бойынша оқылатын міндетті емес, қосымша оқу курсы. Факультатив сабақтар білім алушылардың білімін олардың қажеттіліктеріне, қабілеттеріне, сұраныстарына, қызығушылықтарына сәйкес белгілі бір оқу пәні бойынша тереңдету, дамыту мақсатында сабақтан тыс уақытта оқу сабағын ұйымдастыру формасы болып табылады.

Факультативтік курс немесе факультативтік пән (латын тіліндегі facultas «мүмкіндік») ұғымынан француз тілінде facultatif «option») – білім беру ұйымдарында оқушылардың таңдауы бойынша оқытылатын қосымша оқу курсы (немесе академиялық пән).

Элективті курстар – білім алушылардың таңдауы бойынша курс, білім алушылардың білім дайындығын кеңейтуге бағытталған оқу жоспарының вариативті компонентінің құрамдас бөлігі.

Жоба – пәнаралық және шығармашылықпен кіріктірілген бағдарлы жұмыс түрі. Қазіргі кезде мектеп тәжірибесінде қолданылып жүрген жобалау әдісі пәндік білімнің мақсат, міндеттеріне сәйкес табиғаттың, қоршаған ортаның, өмірдің заңдылықтарын зерделеуде мәселені өзінше жоба ретінде жоспарлап шешімін табу жолдарын іздестіреді.

Жобалау – «proicere» деген латын сөзі. Бұл сөз «жоспарлау, дайындау, әзірлеу» сияқты мағынаны немесе жоспардың жүзеге асырылуын білдіреді.

Жобалау әдісі – пәндік оқу үдерісін ерекшелендіретін кешенді оқыту тәсілдерінің жиынтығы. Бұл әдіс – оқушылардың әрекеттерін өз бетінше жоспарлауға, ұйымдастыруға және бақылауға мүмкіндік береді.

Мектеп үйірмелері мектептегі қосымша білім берудің маңызды элементі болып табылады. Олар оқушылардың белгілі бір бағыттағы қызметке деген қызығушылығын дамытуға, оқу процесінде алған білімдері мен дағдыларын кеңейтуге және тереңдетуге мүмкіндік береді.

Құзыреттілік – әртүрлі қызмет салаларында алынған білім мен өмірлік тәжірибиенің негізінде құндылықтар жүйесінің меңгеруіне сәйкес, іс жүзінде, күнделікті өмірде және нақты жағдайда туындайтын мәселелерді шешуге қабілеттілігін анықтайтын, тұлғаның интегральдық сипаттамасы. Осылайша, құзыреттілік, дағдыға қарағанда, іс-әрекет туралы хабардар болуымен байланысты, тек қана іс-әрекетте қалыптасады және көрініс табады.

Сын тұрғысынан ойлау – алынған ақпаратты логикалық және жеке психологиялық ерекшеліктері тұрғысынан стандартты және стандартты емес жағдаяттарды, сұрақтар мен мәселелерді шешу жолында қолдану, ерекше сұрақтар қою, әртүрлі аргументтерді ой елегінен өткізе отырып, дербес ойластырылған шешім қабылдау дағдысы.

Бастауыш сыныптарға арналған «Қызықты математика әлемінде» факультативтік курсының үлгі-бағдарламасы

Түсінік хат

«Қызықты математика әлемінде» факультативті курсының бағдарламасы жалпы орта білім беретін мектептің бастауыш сыныптарына арналған. Бағдарламада стандартты емес және қызықты есептерді шешу әдістеріне, логикалық ойлауға үйретуге жағдай жасайды.

Факультативтік сабақтар – танымдық қызығушылықты қалыптастыру құралдарының бірі болып табылады.

Қызығушылық, ойын элементтері балалардың бойында күтпегендік, таным процесіне қатты қызығушылық сезімдерін тудырады, оларға кез келген оқу материалын меңгеруге көмектеседі. Сабақ барысында оқушылар өздеріне таныс емес арифметикалық амалдарды орындауға, салыстыруға, ауызша санауға үйренуге, есептер шығаруға байланысты әр түрлі тапсырмаларды орындайды. Қызықты тапсырмалар балалардың алдына ізденіс шартын қояды, жеңіске жетуге деген қызығушылығын оятады, осыдан балалардың бойында – жылдам, жинақы, епті, тапқыш болу тәрізді қасиеттер қалыптасады.

Білімқұмар, әлемді жан-жақты тануға ұмтылатын белсенді оқушы тәрбиелеу, шығармашылық және іздестіру сипатындағы математикалық міндеттерді шешуге үйрету міндеттері сыныптан тыс жұмыспен толықтырылса неғұрлым табысты болады. Бұған білім алушылардың математикалық ой-өрісі мен эрудициясын кеңейтетін, танымдық қызығушылықтарының қалыптасуына ықпал ететін «Қызықты математика әлемінде» факультативтік курсы көмектесе алады.

Факультативтік курс сабақтарды ұйымдастырудың ұжымдық әдістерін және қазіргі заманғы оқыту құралдарын қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының математикалық қабілеттерін дамытуға, логикалық және алгоритмдік сауаттылық элементтерін, коммуникативтік дағдылар қалыптастыруға жағдай жасайды.

Сыныпта белсенді іздеу жағдайын, өзінің «ашуларын» жасауға, уәждеменің өзіндік тәсілдерімен танысуға, зерттеу қызметінің қарапайым дағдыларын меңгеру оқушыларға өз мүмкіндіктерін іске асыруға, өз қабілеттеріне сенім артуға мүмкіндік береді. «Қызықты математика әлемінде» факультативтік курсының мазмұны пәнге деген қызығушылықты тәрбиелеуге, бақылау, геометриялық қырағылықты дамытуға, білім беру проблемасын талдай білуге, жорамалдауға, дәлелдеуге, оқыту міндеттерін шығармашылық жолмен шешуге бағытталған. Курстың мазмұны білім алушыларға математика сабақтарында меңгерген білімдері мен дағдыларын қолдану мүмкіндіктерін көрсету үшін пайдаланылуы мүмкін.

Бағдарламаның мақсаты: баланың тұлғасын, танымдық және коммуникативтік қызметін қалыптастыру, білімді өз бетінше меңгеруге, еңбек

етуге, өз халқының мәдени-тарихи құндылықтарын құрметтеуге тәрбиелеу және математикалық ойлау қабілетін дамыту.

Бағдарламаның міндеттері:

- білім алушының күнделікті өмірінде қажет болатын білім- білік және дағдыларды қалыптастыру;

- оқушылардың қызығушылықтары мен бейімділігін ескере отырып, пән бойынша білімдерін кеңейту және тереңдету;

- оқушылардың математикалық түсініктерін, есептеу дағдыларын, әртүрлі типтегі есептерді шешу қабілетін қалыптастыру.

Оқу жүктемесі аптасына – 1 сағат, жылына – 36 сағат.

Курстың мазмұны

Сандар әлемінде. Сандардың атаулары және бірізділігі; дөңгелек сандар; жүздіктер. Римдік нөмірлеу. Математикада латын әліпбиі әріптерінің қолданылуы. Сиқырлы торларды (шаршыларды) толтыру. Сандары бар ребустар шешу.

Есептеу амалдары. Есептеу құралдарымен танысу: шот, абак, калькулятор. Ыңғайлы тәсілмен есептеу. Математикалық өрнектерді пайдаланып сөздердің мәнін ашу.

1-ден 100-ге дейінгі сандар. «Лото», «Қосу және азайту», «Сиқырлы таяқша», «Ең үздік қайықшы» атты математикалық ойындар.

Логикалық есептер. Суретті логикалық есептер; жұмбақ есептер құрастыру; тақпақ түрінде құрастырылған жұмбақ есептер шешу.

Санды және әріпті өрнектер. Теңдеулер шешу; әріптік өрнектер құрастыру және шешу; теңдіктер және теңсіздіктер

Геометриялық калейдоскоп. Көрсетілген элементтерден көпбұрыштар құрастыру; цифрлық танграмдар құрастыру; геометриялық пішіндер және олардың қасиеттері; симметрияны ескере отырып, геометриялық пішіндер құрастыру; қоршаған ортадағы геометриялық пішіндер

«Математикалық саяхат» ойыны. Ауызша есептеуге арналған ойын

Көлем және олардың өлшемдері. Метр, дециметр, сантиметр арасындағы арақатынас; масса бірлігі – грамм, килограмм, центнер, тонна; уақыт – секунд, минут, сағат, тәулік, апта және олардың ара қатынастары; литр ұғымы.

«Қызықты математика әлемінде» факультативті курсының күнтізбелік-тақырыптық жоспары

Р/с	Сабақтың тақырыбы	Сабақтағы іс-әрекеттер	Сағат саны	Уақыты
1	Кіріспе	Факультативтік сабақтың мақсатымен, міндеттерімен, жыл бойы орындалатын жұмыс түрлерімен таныстыру. Қызықты есептер шығару	1	

Сандар әлемінде – 5 сағат				
2	Сандар, дөңгелек сандар; жүздіктер	Сандарды, дөңгелек сандарды, жүздіктерді атау. «Алпауыт» сандар	1	
3	Римдік нөмірлеу	Текше карталарда бейнеленген майя үндістерінің, қытайлықтардың, арабтық (нақты отаны – Үндістан) және римдік нөмірлеумен (цифрлармен) таныстыру. Сандарды жазудың негізгі ережелерімен таныстыру	1	
4	Латын әліпбиі әріптері	Математикада латын әліпбиі әріптерінің қолданылуымен таныстыру. Математикада қолданылатын латын әріптерін оқу. Әріпті өрнектер шығару	1	
5	Сиқырлы торлар	Сиқырлы торларды (шаршыларды) толтыру арқылы есептер шығару туралы түсінік беру. Жеңілден қиынға қарай әдісін қолдану. Оқушылардың өздеріне сиқырлы торлар құрату	1	
6	Ребустар шешу	Сандары бар ребустар шешу жолдарымен таныстыру, ребустар шешу, оқушылардың өздеріне ребустар құрату	1	
Есептеу амалдары – 6 сағат				
7	Есептеу құралдары	Есептеу құралдарымен танысу. Суреттерін көрсете отырып есептеу құралдарымен таныстыру. Орыс шотын қолданып есептер шығару	1	
8	Ыңғайлы тәсілмен есептеу	Ыңғайлы тәсілмен есептеу әдістерін үйрену.		

		Оқушылардың өздеріне амалдар құрату және бір-бірімен алмасы арқылы ыңғайлы тәсілмен орындау	1		
9	Математикалық өрнектер	Математикалық өрнектерді пайдаланып сөздердің мәнін ашу	1		
10	1-ден 100-ге дейінгі сандар	1-ден 100-ге дейінгі сандар	1		
11, 12	Математикалық ойындар	«Лото», «Қосу және азайту», «Сиқырлы таяқша», «Ең үздік қайықшы» атты математикалық ойындарды ойнау жолдары түсіндіру және ойнау	2		
Логикалық есептер – 4 сағат					
13	Суретті логикалық есептер	Суреттер арқылы есептер құрастыру және шешу	1		
14, 15	Жұмбақ есептер	Жұмбақ есептер құрастыру; тақпақ түрінде құрастырылған жұмбақ есептер шешу	2		
16	Математикалық жұмбақтар	Математикалық жұмбақтар шешу, оқушылардың өздіктерінен математикалық жұмбақтар құрастыруы	1		
Санды және әріпті өрнектер – 2 сағат					
17, 18	Теңдеулер	Теңдеулер шешу; әріптік өрнектер құрастыру және шешу; теңдіктер және теңсіздіктер	17, 18		
Геометриялық калейдоскоп – 6 сағат					
19	Көпбұрыштар	Көпбұрыштар туралы түсінік беру. Көрсетілген элементтерден көпбұрыштар құрастыру	1		

20	Танграм	Танграм туралы түсінік беру. Танграмның тарихы. Цифрлық танграмдар құрастыру	1		
21	Геометриялық пішіндер	Геометриялық пішіндер және олардың қасиеттері. Күнделікті өмірде кездесін геометриялық фигуралардың қажеттіліктері	1		
22		Симметрияны ескере отырып геометриялық пішіндер құрастыру	1		
23		Қоршаған ортадағы геометриялық пішіндер, олардың адам өміріндегі қызметі	1		
24	Есептер шығару	Геометриялық мазмұнға қатысты есептер шығару	1		
Математикалық ойындар					
25, 26	«Математикалық саяхат» ойыны	«Математикалық саяхат» ойынын ойнау жолдарын түсіндіру. Ойын есептер құрастыру және шығару	2		
27, 28	Ауызша есептеулер	Ауызша есептеуге арналған ойын есептер құрастыру және шығару	2		
Көлем және олардың өлшемдері					
29	Көлем туралы түсінік	Көлем және олардың өлшемдері туралы түсінік беру.	1		
30	Ұзындық өлшемдері	Миллиметр, сантиметр, дециметр, метр, километр туралы түсінік беру. Ұзындық өлшем бірліктерінің арасындағы арақатынасты түсіну, есептер шығару	1		
31	Масса бірлігі	Грамм, килограмм, центнер, тонна – масса бірліктері туралы түсінік беру. Масса өлшем	1		

кестенің жалғасы

		бірліктерінің арасындағы арақатынасты түсіну, есептер шығару			
32	Уақыт бірлігі	Секунд, минут, сағат, тәулік, апта – уақыт бірліктері туралы түсінік беру. Уақыт өлшем бірліктерінің арасындағы арақатынасты түсіну, есептер шығару	1		
33	Литр ұғымы	Литр туралы түсінік беру. Литрге қатысты есептер шығару	1		
34	Қызықты математика	Қызықты ойын есептер құрастыру, шығару			
35	Қорытынды тест	Қорытынды тест тапсырмаларын орындау			
36	Қорытынды сабақ	Жыл бойы өтілген тақырыптарды қорытындылау			

Курстан күтілетін нәтижелер:

Білім алушылар:

- екі таңбалы сандардың ондық құрамын біледі;
- өзара кері амалдар арқылы қосуды азайтумен және азайтуды қосумен тексереді;
- өлшем бірліктерінің атауларын, олардың өлшем бірліктерін, өлшем бірліктерінің өзара арақатынасын біледі;
- ондықтар және жүздіктермен санайды;
- дұрыс сандық теңдік қасиеттеріне және қосу мен азайту әрекеттерінің өзара әсеріне негізделген теңдеулерді шешу әдістерін біледі;
- рим цифрларымен жазылған сандарды оқиды;
- көпбұрышты фигуралардың ауданын табады;
- қосудың ауыстырымдылық қасиетін біледі және қолданады;
- ұзындықтың, массаның, уақыттың, көлемнің зерттелген бірліктері арасындағы қатынастарды пайдаланады;
- геометриялық фигураларды сызбадан табады және суретін салады;
- есептер құрастырады және шығарады.

Солтүстік Қазақстан облысы Қазақстан қаласы Әлихан Бөкейхан атындағы № 25 жалпы білім беретін орта мектептің бастауыш сынып мұғалімі – Жукенова Жанар Тулегеновна.

«Математика» оқу пәні бойынша «Логикалық математика» факультативтік курсының бағдарламасы

Түсінік хат

Бастауыш сынып білім алушысының абстрактілі ойлау деңгейі – дәстүрден тыс және қызықты тапсырмаларды орындауға қажетті логикалық пайымдаулар құру, ой қорытуды жүргізе алу біліктерін қалыптастыру бойынша жұмыстар жүргізуге мүмкіндік береді. Сондықтан, бастауыш білім беру деңгейінің 2-сыныбына арналған «Логикалық математика» факультатив курсының бағдарламасы осы ерекшеліктерді есепке ала отырып құрылған.

Бүгінгі күні математиканың қолданылмайтын жері жоқ. Сондықтан әр оқушыны математикалық сауаттылықтың жоғары деңгейіне жеткізу міндеті тұр. «Логикалық математика» бағдарламасы арқылы оқушылардың бойында логикалық ойлау, жылдам есептеу дағдылары қалыптасады. Бұған қоса математикалық, логикалық, танымдық мағлұматтарды меңгереді, ақыл-ойы, ойлау қабілеті жетілдіріледі.

«Логикалық математика» бағдарламасы арқылы оқушылар қоршаған ортаны таниды, ұлттық мәдениетті, дүниетанымды сезіне бастайды, сөйлеуге дағдыландыруда оқушының өзіндік ерекшелігі айқындала түседі. Бұған қоса оқып-үйрену барысында оқушылар пәндік тіл туралы алғашқы мағлұматтарды меңгереді, ақыл-ойы, сөйлеу дағдылары жетілдіріледі.

Көңілді жаттығулар, викториналар, қызықты тапсырмалар құрастыру баланың ойын ұштай түсіп, ұстамдылыққа, еңбектену білуге тәрбиелейді. Оқушының қиялын дамытып, өз бетімен жұмыс істеуге икемдейді. Орындалатын жұмыстар мен тапсырмалар оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеріп, білімдерін жетілдіріп, дамытуға арналған.

«Логикалық математика» факультативтік курсы бағдарламасында тапсырмалардың келесі түрлері енгізілген:

- геометриялық мазмұндағы және кеңістік ұғымын дамытуға арналған тапсырмалар;
- математикалық басқатырғыштар;
- логикалық қортындылар;
- лабиринттер;
- көңілді жаттығулар;
- сөзжұмбақтар.

Курстың мақсаты – баланың тұлғалық қасиеттерін, ақыл-ойын, сезімдерін, танымдық және шығармашылық қабілеттерін, ойлау әрекеттерін дамыту, оқушыларға математикалық білім, білік, дағдыларын игерту;

шығармашылық қабілеттерін арттыру; зейінін, еске сақтау, байқағыштық, қиялдау, танымдық іс-әрекеттерімен өздігінен білім алуға, ізденуге бейімдеу.

Міндеті:

- оқушының тұлға ретінде қалыптасуына әсер ету;
- ақыл-ойын және ерік пен сезім белсенділігін арттыру;
- логикалық ойлау қабілеттерін арттыру;
- математикалық тілде сөйлеу машығын қалыптастыру;
- оқушылардың танымдық қабілетін дамытып, қызығушылығын арттыру.

Сонымен қатар, білім алушылардың:

- проблемалық және танымдық сипаттағы сан алуан міндеттерді орындау барысында білімге құштарлық және зеректік қабілеттерін дамыту;
- кез келген адамның өмірлік тәжірибесіне қажетті зейінділік, табандылық, қиындықтарды жеңе білу тәрізді маңызда қасиеттерді дамыту;
- әділдік пен жауапкершілік сезімін тәрбиелеу.

Оқу бағдарламасы аптасына – 1 сағат, оқу жылында – 36 сағатқа арналған.

Пәнді меңгеру деңгейіне қойылатын талаптар

Білімі мен білігі бойынша:

10-нан 100-ге дейінгі сандарды оқып және жаза білуі керек. Көбейту кестесін білуі керек.

Оқушы:

- кері есептер құрастыруды;
- жүздіктерді қосу мен азайтуды;
- екі таңбалы сандарды қосу, азайтуды;
- өрнектерді пайдаланып есеп құрастыру;
- геометриялық фигураларды ажыратуды, тік төртбұрыш, төртбұрыш, шаршы;
- шамалар мен ұзындық бірліктерін білуі керек.

Логикалық сауаттылықтың құрамдас бөлігі ретінде ойлау қабілетін қалыптастыру;

- пайымдаудың танымдық тәсілдерін меңгерту;
- шешу жолдарын таңдаумен, жағдаяттарды талдаумен, деректерді салыстырумен байланысты интеллектуалдық дағдыларды қалыптастыру;
- білім алушылардың танымдық белсенділіктері мен тәуелсіздігін дамыту;
- қарапайым заңдылықтарды байқау, салыстыру, қорыту, табу; жорамалдарды қолдану, қарапайым гипотезалар құру және тексеру қабілеттерін қалыптастыру;
- кеңістіктік көзқарастар мен кеңістіктік қиялдар қалыптастыру;
- сабақта барысында білім алушыларды өздері жинақтаған ақпаратпен бөлісуге, ойларын еркін жеткізуге тарту факультатив курсының *құндылықты бағдарының мазмұны* болып саналады.

Оқу курсының тақырыптарының мазмұны

I бөлім. «Математикалық ойындар» – 8 сағат.

Оқушылармен білімдерін саралау мақсатында деңгейлік тапсырмалар орындату. «Кел, ойнайық!», «Күпия сандар», «Салыстырудың күпиясы», «Кім жүйрік?», «Математикалық тізбектер», «Есептер еліне саяхат» және бөлімді қорытындылау ретінде өзіндік жұмыс алынады.

II бөлім. «Сандар сыры» – 9 сағат.

«Сандар сыры», «Математикалық тізбек» ойыны, «Әріпті өрнектер» еліне саяхат, «Кел, ойнайық!», «Ойлан тап», «Жас математиктер» турнирі, «Ондықтар еліне саяхат», бөлімді қорытындылау ретінде өзіндік жұмыс алынады.

Логикалық ойлау есептері, тестер арқылы оқушылардың ойлау қабілеттерін және математика пәніне деген қызығушылықтарын арттыру.

Қызықты математикалық есептер құрастыру, шешімдерін табу, бір-бірін тексеру және бағалай білуге баулу. Деңгейлік тапсырмалар орындау барысында білім деңгейлерін бақылау.

III бөлім. «Есептер еліне саяхат» – 10 сағат.

Эстафеталық ойлау есептерімен қызығушылықтарын туғызып, ойната отырып есептерді шығарту. «Есептер еліне саяхат», «Болды – өзгерді – қалды» сөздерін қолданып есептер құрастыру және шығару, суретке қарап есеп құрастыру және шешімін қысқаша жазу, математикалық диктант, логикалық есептер, «Ойлан, тап», артық – кем, қымбат – арзан, логикалық есептер, бөлімді қорытындылау ретінде бақылау жұмысын жаздыру.

IV бөлім. «Сиқырлы геометрия» – 9 сағат.

Геометрияның бастапқы негіздерін, геометриялық терминдерді, геометриялық фигуралардың қасиеттерін, геометриялық фигураларды тануды, периметр, аудан, көлемді табуды, геометриялық фигуралар құруды, геометриялық фигураларды белгілеу және оқуды үйренеді.

Күнтізбелік жоспар. 2-сынып

Аптасына 1 сағат, жылына 36 сағат

№	Тақырыптардың мазмұны	Сағат саны	Уақыты
I тоқсан. Математикалық ойындар			
1	Кел, ойнайық!	1	
2	Күпия сандар	1	
3	«Кім жылдам?», «Тез ойла» математикалық ойындар	1	
4	Теңдіктер мен теңсіздіктер	1	
5	Уақыт өлшемдері	1	
6	Көңілді есептер	1	
7	Логикалық есептер	1	
8	Тест	1	
II тоқсан. Сандар сыры			
9	Жасырылған сөз (кроссворд)	1	
10	Геометрия еліне саяхат	1	

кестенің жалғасы

11	Қызықты жаттығулар	1	
12	Сиқырлы шаршы	1	
13	Халық өлшемдері	1	
14	«Кім қырағы?» математикалық ойындар	1	
15	Сиқырлы үшбұрыштар	1	
16	Қорытынды тест	1	
III тоқсан. Есептер еліне саяхат			
17	Рим цифрларымен танысайық	1	
18	Шеңбер мен дөңгелек.	1	
19	Есептеудің оңай жолы	1	
20	Геометриялық фигураларды қолдану	1	
21	Ертегілер елінде	1	
22	Сурет бойынша есептер құрастыру	1	
23	Сандар қатарын құрастыру	1	
24	Қызықты есептер	1	
25	Математикалық диктант	1	
26	Математикалық ребустар	1	
27	Қорытынды тест	1	
IV тоқсан. Сиқырлы геометрия			
28	«Жас математиктер» турнирі	1	
29	Жұмбақ есептер	1	
30	Математикалық ребустар	1	
31	Математикалық әзіл, жұмбақ, өлең есептер	1	
32	Сиқырлы сандық	1	
33	Сиқырлы шаршылар	1	
34	Кім жүйрік?	1	
35	Қорытынды тест	1	
36	Өткенді қайталау	1	

Факультатив курсының бағдарламасын меңгеруден күтілетін нәтижелер:

- математиканың негізгі базалық білімін, оның негізгі ұғымдарын біледі;
- ғылыми-зерттеу қызметінің әдістерін меңгереді;
- шығармашылық ойлау қабілеттері қалыптасады;
- арифметикалық амалдардың қасиеттерін біледі;
- көп таңбалы сандардың разрядтық құрамын біледі;
- геометриялық пішіндердің атауларын атайды;
- көне өлшемдердің атауларын біледі;
- ой жұмбақтардың, жұмбақ сөздердің, ребустардың шешу алгоритмін біледі;
- ой жұмбақтар, жұмбақ сөздер, ребустар шешу және оларды талдай алады.

Жалпы білім беретін мектептердің 7-сыныптарына арналған
«Өсімдіктер экологиясы» факультативтік курсының бағдарламасы
Түсінік хат

Өсімдіктер экологиясын зерделеу барысында өсімдіктер дүниесі қоршаған ортаның басқа компоненттерімен бөлінбеген бірлікте қарастырылады, бұл негізгі орта білім беру деңгейінің білім алушыларына дүниенің тұтастығы туралы ой қалыптастыруға, табиғатта бар қатынастар мен олардың заңдылықтарын ашуға мүмкіндік береді.

Курстың мазмұны: табиғаттағы қарым-қатынасты, адамның қоршаған ортадағы орны мен рөлін түсіну, оқушылардың өз өңірінде, елде, бүкіл ғаламшарда табиғатты қорғау қажеттілігіне деген сенімін қалыптастыру тәрізді экологиялық мәдениетті тәрбиелеуге бағытталған.

«Өсімдіктер экологиясы» факультативтік сабақтарында білім алушыларға жаңа терминдер жазылған терминологиялық сөздік жүргізу ұсынылады. Терминологиялық сөздікпен жүргізілетін жұмысты тиімді әдіс ретінде қарастыру қажет, себебі ол ұғымның сипаттамаларындағы негізгі ерекшеліктерді бөліп көрсетуге үйретеді.

Бағдарламада өсімдіктер мен қоршаған ортаның өзара байланысы туралы білімді тереңдетуге мүмкіндік беретін зертханалық жұмыстар орындау, сызбалар, модельдер құрастыру қарастырылған. Сызбаларда табиғат нысандары сызықтармен, бағыттағыштармен жалғанады, бұл «көзге көрінбейтін байланыстарды» көруге мүмкіндік береді. Модельдеу оқушылардың табиғаттағы қарым-қатынастарды түсінуін жеңілдетеді, ал сызбалар олар туралы білімді есте сақтауға және көбейтуге қолдау көрсетеді.

Курстың мақсаты: білім алушылардың өсімдік әлемі туралы түсінігін кеңейту; өсімдіктер мен қоршаған ортаның өзара байланысын көрсету; табиғат байлықтарын ұтымды пайдалану туралы білім қалыптастыру.

Міндеттері –

Оқу жүктемесі аптасына – 1 сағат, жылына – 36 сағат.

Оқу бағдарламасының мазмұны

Кіріспе

Өсімдіктер экологиясы ғылым ретінде; курсының мақсаты және міндеттері. Тіршілік ету ортасы және өмір сүру жағдайлары.

Негізгі ұғымдар: тіршілік ортасы, өмір сүру жағдайы, қарым-қатынасы, өсімдіктер экологиясы, өсімдіктер қауымдастығы.

Жарықтың өсімдік тіршілігіндегі маңызы (7 сағат). Өсімдіктерге жарық не үшін қажет. Жарыққа қатысты өсімдіктердің экологиялық топтары. Жарық сүйгіш өсімдіктер. Көлеңкеге шыдамды және көлеңке сүйгіш өсімдіктер. Өсімдіктердің жарықтандырудың өзгермелі жағдайларына бейімделуі. Өсімдіктердің жарықтандыру жағдайларын қалай реттеуге болады?

Негізгі ұғымдар: жарық және фотосинтез, ұзақ күндік өсімдіктер, қысқа күндік өсімдіктер, тікелей күн сәулесі, шашыраңқы жарық, жарық сүйгіш өсімдіктер, көлеңкелі және көлеңке сүйгіш өсімдіктер.

Өсімдік өміріндегі жылу (3 сағат).

Өсімдіктерге жылу не үшін қажет? Өсімдіктердің жоғары және төмен температураларға бейімделуі.

Негізгі ұғымдар: жылу – тіршілікке қажетті шарт, жылу белдеулері, жылу сүйгіш өсімдіктер.

Өсімдік өміріндегі су (7 сағат).

Өсімдіктерге су не үшін қажет? Өсімдіктердің суға қатысты экологиялық топтары. Ылғал сүйгіш өсімдіктер. Ылғалды орташа қажет ететін өсімдіктер Құрғақшылыққа төзімді өсімдіктер.

Негізгі ұғымдар: ылғалдылық, су – тіршілікке қажетті жағдай, ылғал сүйгіш өсімдіктер, құрғақшылыққа төзімді өсімдіктер, суккуленттер, суару, құрғату.

Өсімдік өміріндегі ауа (5 сағат).

Өсімдік өміріндегі газдық құрам. Өсімдік үшін желдің маңызы. Өсімдіктердің жел арқылы тозаңдануға бейімделуі.

Негізгі ұғымдар: ауаның газдық құрамы, қышқыл жаңбыр, желге төзімді өсімдіктер.

Өсімдіктер өміріндегі топырақ (4 сағат).

Топырақ. Топырақтардың түрлі қасиеттеріне байланысты өсімдіктердің экологиялық топтары. Адамның топырақты құнарландыруы.

Негізгі ұғымдар: топырақтың минералдық және органикалық заттары, гумус, топырақтың қоректенуі, топырақ құнарлылығы, тұзға төзімді өсімдіктер, органикалық және минералды тыңайтқыштар, топырақ эрозиясы.

Өсімдіктердің маусымдық өзгеруі (сағат).

Өсімдіктердің маусымдық өзгеруі. Өсімдік өміріндегі көктем және жаз мезгілдері. Фенологиялық фазалар.

Негізгі ұғымдар: орман төсеніші, күзгі біржылдық, терең және мәжбүрлі тыныштық, көктемгі шырын қозғалысы, көктемгі бір жылдық өсімдіктер, фенология, фенологиялық фазалар.

Күнтізбелік-тақырыптық жоспар

Р/с	Сабақтың тақырыбы	Орындалатын жұмыстар	Сағат саны	Уақыты
1	Кіріспе	Экология ғылымы туралы түсінік беру; курстың мақсат-міндеттерімен таныстыру; жыл бойы орындалатын жұмыс түрлерін талқылау	1	
2	Экскурсия.	Тірі ағза, оның тіршілік ету ортасы мен тіршілік жағдайы. (Экскурсия кез келген өсімдік	1	

		ағзасымен және оның мекендейтін ортасымен танысуға болатын кез келген объектіге жүргізіледі: саябақ, орман, шалғын, тірі бұрыш.)		
Жарықтың өсімдік тіршілігіндегі маңызы				
3	Өсімдіктерге жарық не үшін қажет	Жарық және фотосинтез. Жарықтың өсімдіктердің өсуіне әсері. Ұзақ және қысқа күндердегі өсімдіктері.	1	
4	Жарыққа қатысты өсімдіктердің экологиялық топтары. Жарық сүйгіш өсімдіктер.	Жарық сүйгіш өсімдіктер. Жарық сүйгіш өсімдіктер өсетін жерде. Жарық сүйгіш өсімдіктер жапырағының жасушалық құрылымы	1	
5	Көлеңкеге шыдамды және көлеңке сүйгіш өсімдіктер.	Жапырақтық мозаика. Көлеңкеге төзімді өсімдіктерді жарықтандыру шарттары	1	
6	Практикалық жұмыс	Жергілікті жердің өсімдіктерінің жарық мөлшерінің қажеттілігін зерттеу	1	
7	Өсімдіктердің жарықтандырудың өзгермелі жағдайларына бейімделуі	Эфемероидтар. Жазғы жасыл өсімдіктер. Үй жағдайында тәжірибе жасау. Жарықтың өсімдіктердің өсуі мен дамуына әсері. Жұмыс барысында күн сәулесінің өсімдіктердің өсуі мен дамуына тікелей әсер ететінін дәлелдейді. Жарықта және қараңғыда өсірілген өсімдіктерді салыстырады.	1	
8	Өсімдіктердің жарықтандыру жағдайларын қалай реттеуге болады?	Өсімдіктердің жарықтандыру жағдайларын реттеу жолдары	1	
9	Зертханалық жұмыс	Жарық сүйгіш және көлеңке сүйгіш өсімдіктердің жапырақтарын микроскоппен зерделеу. (Шайшөп және	1	

		қазтамақ гүлдерінің жапырақтарын микроскоппен зерделеу. Жапырақтың құрылымы оның қызметімен және оның жарық сәулелерінің бағытына қатысты орналасуымен байланысты деген қорытынды жасау).		
Өсімдік тіршілігіндегі жылу				
10	Өсімдіктерге жылу не үшін қажет?	Жылу – тіршілікке қажетті шарт. Тұқымның температуралық жағдайы және тұқымның шығуы. Өсімдіктердің гүлдеуі үшін жылудың маңызы	1	
11	Өсімдіктердің жоғары және төмен температураларға бейімделуі	Ыстыққа төзімді өсімдіктер. Жоғары температура және тыныштық жағдайы. Өсімдіктердің төмен температураға бейімделуі	1	
12	Практикалық жұмыс	Анықтамалықтардың көмегімен жергілікті жерде өсіруге неғұрлым бейімделген ауыл шаруашылығы өсімдіктерін зерттеу	1	
Өсімдік тіршілігіндегі су				
13	Өсімдіктерге су не үшін қажет?	Өсімдіктердің құрамындағы су қоры. Вакуольдердегі судың маңызы	1	
14	Өсімдіктердің суға қатысты экологиялық топтары	Жүзбелі өсімдіктер. Толығымен суға батып өсімдіктер. Су өсімдіктерінің оттегінің жетіспеушілігіне бейімделуі	1	
15	Практикалық жұмыс	Жергілікті жерде өсетін кез келген өсімдіктің аймақтың ылғалдық жағдайына бейімделуін зерттеу	1	
16	Ылғал сүйгіш өсімдіктер	Ылғал сүйгіш өсімдіктердің бейімделуі. Жапырақ саңылауы. Үй жағдайында тәжірибе (өсімдіктердің өсуіне	1	

		ылғал мен жылудың әсерін бақылау).		
17	Ылғалды орташа қажет ететін өсімдіктер	Эфемерлер және эфемероидтар туралы түсінік беру	1	
18	Құрғақшылыққа төзімді өсімдіктер	Құрғақшылыққа төзімді өсімдіктердің тамыр жүйелерінің ерекшеліктері. Өсімдіктердің су тұтынуды төмендетуге бейімделуі	1	
19	Зертханалық жұмыс	Су, ылғал сүйгіш және құрғақшылыққа төзімді өсімдіктермен танысу. (Жұмыс гербарий немесе өсімдіктердің суреттері бойынша жүргізіледі, оның барысында өсімдіктердің ылғалға байланысты құрылымдық ерекшеліктері ашылады.)	1	
Өсімдік тіршілігіндегі ауа				
20	Өсімдік тіршілігіндегі газдық құрам	Ауаның құрамы. Азоттың маңызы. Оттегінің маңызы. Көмірқышқыл газының маңыздылығы	1	
21	Өсімдік үшін желдің маңызы	Желдің өсімдіктерге кері әсері. Дауылдың әсері	1	
22	Өсімдіктердің жел арқылы тозаңдануға бейімделуі	Өсімдіктердің жел арқылы тозаңдануға бейімделуі	1	
23	Өсімдіктердің желдің көмегімен таралуға бейімделуі	Споралардың таралуы. Тұқымдардың таралуы. Жемістердің таралуы. Қаңбақ (ебелек)	1	
24	Зертханалық жұмыс	Өсімдіктердің тозаңдануға және желдің әсерінен таралуға бейімделуін зерттеу. (Зерттеу үлкейткіш шынының көмегімен жемістер мен тұқымдардың жиынтығы бойынша жүргізеді). Үй өсімдіктерінің көмегімен ауаның шаңдану дәрежесін	1	

		анықтау. (ауаның тозданду дәрежесі жапсырғыш таспаның көмегімен анықталады)		
Өсімдіктер тіршілігіндегі топырақ				
25	Топырақ.	Топырақтың құрамы. Құмды топырақтар мен сазды топырақтардың айырмашылығы. Гумус.	1	
26	Топырақтардың түрлі қасиеттеріне байланысты өсімдіктердің экологиялық топтары	Топырақ байлығы. Азот сүйгіш өсімдіктер. Азот тапшылығы. Практикалық жұмыс: топырақтың механикалық құрамының тұқым өскініне, көшеттердің өсуіне және дамуына әсеріне үй жағдайында бақылау жүргізу. (Мысалы: бұршақ тұқымын бақшадан немесе даладан әкелінген құм, саз, топырақ түрлерінде отырғызу; жұмыс барысында тұқымның ұрықтану мерзімі және көшеттердің дамуы топырақ түріне байланысты екендігі дәлелденеді).	1	
27	Адамның топырақты құнарландыруы	Топырақтың құнарлылығы. Органикалық және минералды тыңайтқыштар	1	
28	Экскурсия	Адам және топырақ. (Экскурсия жылыжай шаруашылығында жүргізіледі., Жылыжай шаруашылығы болмаған жағдайда топырақты дайындау рәсімін жабық өсімдіктерді өсіру мысалында танысуға болады).	1	
Өсімдіктердің маусымдық өзгеруі				
29	Өсімдіктердің маусымдық өзгеруі.	Өсімдік өміріндегі жапырақтың түсуінің рөлі. Мәңгі жасыл өсімдіктердің	1	

		қыс мезгіліне дайындалуы		
--	--	--------------------------	--	--

кестенің жалғасы

30	Өсімдік тіршілігіндегі көктем және жаз мезгілдері	Көктемнің бірінші белгілері қашан байқалады? Өсімдік тіршілігіндегі көктемгі шырын қозғалысының рөлі	1	
31	Фенологиялық фазалар	Фенология. Фенологиялық фазалар. Әртүрлі өсімдіктердің фенологиялық фазалардың ерекшеліктері	1	
32, 33	Экскурсия	Өсімдіктердің жыл мезгілдеріне бейімделуі. (Жергілікті жерде экскурсия қыста да, көктемде де өтуі мүмкін. Экскурсия барысында өсімдіктер тіршілігінің маусымдық өзгерістерімен танысып, өсімдіктердің табиғаттағы қарым-қатынасын бақылауға үйрену, қоршаған орта жағдайларының тірі ағзаға әсері туралы дәлелдер табу қажет; әр түрлі өсімдіктердің қысқы жағдайларға қалай бейімделгенін; өсімдіктердің көктемгі оянуына қандай жағдайлар қолайлы екендігін атап көрсету).	2	
Өсімдік өсіру				
34	Өсімдіктерді жақсы көретіндерге арналған мамандықтар	Өсімдіктермен байланысты мамандық түрлерімен таныстыру	1	
35	Жоба құру және қорғау		1	
36	Жоба құру және қорғау		1	

Білім алушылардың білімі мен дағдыларына қойылатын талаптар

Білім алушылар:

- қоршаған орта факторлары мен тіршілік ортасының алуан түрлілігін;

- өсімдіктердің жарық, температура, су режимі, топырақ, рельеф тәрізді экологиялық факторларға бейімделуін;
- өсімдіктердің тіршілік формаларының алуан түрлілігін;
- өсімдік әлемін қорғау қажеттілігін;
- табиғаттағы мінез-құлықтың негізгі ережелерін біледі.
- өсімдіктердің қоршаған ортаның жай-күйімен қарым-қатынасы туралы дәлелді дәлелдер келтіреді;
- биологияның адамдардың практикалық қызметіндегі рөлін; өсімдіктердің адам өміріндегі рөлін түсіндіреді;
- биологиялық объектілер мен процестерді салыстыра біледі, салыстыру негізінде қорытындылар мен қорытындылар жасай біледі;
- өсірілетін өсімдіктердің мекендеу ортасына бейімделуін анықтайды;
- мектеп маңындағы өсімдіктерді олардың ерекше бейімделуіне байланысты күтеді;
- биологиялық объектілер мен процестерді бақылау және сипаттау; биологиялық тәжірибелерді баптау және олардың нәтижелерін түсіндіру тәрізді биологиялық ғылым әдістерін меңгереді;
- адамның табиғаттағы іс-әрекетінің салдарын талдайды және бағалайды.
- биологиялық аспаптармен және құралдармен (инелер, скальпельдер, үлкейткіш шынымен, микроскоппен) жұмыс істеу ережелерін біледі және сақтайды.
- мәдени өсімдіктерді өсіру, көбейту және күту жолдарын меңгереді;
- тірі табиғат нысандарын эстетикалық көзқарас тұрғысынан бағалау қабілетін меңгереді;
- мектеп алаңының гүлзарларын дайындайды, биологиялық білімді және оларды эстетикалық құрастыру ережелерін қолданады.

Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныптарына арналған «Биология» пәнінен «Гүлдер мен шөптердің емдік қасиеті» атты факультативтік курсының бағдарламасы

Түсінік хат

Факультативтік курстың бағдарламасы жалпы білім беретін мектептердің 9-сынып білім алушыларына арналған.

Курс білім алушылардың биология пәні бойынша меңгерген білімдері мен дағдыларына негізделіп әзірленді. Сабақ барысында оқушылар ұсынылған мәселелер бойынша ақпаратты өздіктерінен іздеп-табулары көзделген. Бағдарлама оқушылардың ой-өріс аясын кеңейту, дәрілік өсімдіктердің құндылығы туралы, өз өңіріндегі дәрілік өсімдіктерді қорғау қажеттігі туралы білімдерін толықтыруға бағытталған.

Дәрілік өсімдіктер туралы білімді тарату және танымал ету құнды өсімдік шикізатын жинауды дұрыс ұйымдастыруға көмектеседі.

Курс мазмұны білім алушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарын арттыруға, соның ішінде:

- әр түрлі ақпарат көздерін – танымал ғылыми әдебиетті, интернеттің ақпараттық ресурстарын пайдалана отырып ауызша есептер дайындауға;
- үлестірме материалдар – кестелер, иллюстрациялар және гербарий үлгілерін пайдалана отырып, практикалық жұмыстарды, жобалық жұмыстарды орындауға бағытталған.

Курстың мақсаттары:

- дәрілік өсімдіктердің құндылығы туралы білімді тереңдету және кеңейту; табиғатқа деген ұқыптылық пен сүйіспеншілікті қалыптастыру;
  - экологиялық мәдениет қалыптастыру;
  - табиғат ресурстарын тиімді пайдалану туралы ұғым қалыптастыру.
- Аталған мақсаттарды жүзеге асыру үшін келесі міндеттер қойылады:
- емдік қасиеттері бар өсімдіктердің биологиялық алуан түрлілігі туралы білім қалыптастыру;
  - дәрілік өсімдіктерді жинау және сақтау ережелерін меңгерту;
  - жергілікті жердің емдік қасиеті бар өсімдіктерімен және Қызыл кітапқа енгізілген өсімдіктерімен таныстыру;
  - білім алушылардың шығармашылық өзін-өзі іске асыруы және өзін-өзі дамытуы үшін жағдай жасау;
  - жобалық іс-шаралардың дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыру.
  - денсаулық және оны сақтау мәселелеріне қызығушылығын дамыту.

Бағдарламаның мазмұны

Кіріспе

Курстың мақсаттары мен міндеттері. Ғылымның даму тарихының қысқаша мазмұны. Дәрілік өсімдіктер туралы мағлұмат.

Дәрілік өсімдіктердің жүйесі

Дәрілік өсімдіктердің жіктелуі. Жергілікті жағдайды ескере отырып, өсімдіктердің морфологиялық және фармацевтикалық сипаттамалары. Дәрілік өсімдіктерді жинау, оларды кептіру және сақтау ережесі. Жергілікті жердің дәрілік өсімдіктерінің ресурстары. Оларды тиімді пайдалану және қорғау. Ең маңызды дәрілік өсімдіктер, оларды өсірудің биологиялық негізі. Дәріханалар тізбегі. Химия және фармацевтика өнеркәсібі.

Өсіп тұрған және кептірілген өсімдіктерді көрсету, интернет сайттарын пайдалану.

Зертханалық жұмыс. Сыртқы құрылысы бойынша дәрілік өсімдіктерді анықтау.

Экскурсия.

Қорғалған топырақта дәрілік өсімдіктер өсіру.

Зертханалық жұмыс. Жіргілікті жердің дәрілік қасиеттері бар өсімдіктерін жинау күнтізбесін жасау.

«Жасыл дәріхана» пресс-конференция.

Әр түрлі бейіндегі мамандардың қатысуы: бұл танымдық қызығушылықтың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді, оқушылардың қызығушылығы мен назарын сақтайды.

Қорытынды сабақ.

«Кесе шай – дәріхана» презентациясы. Әр топ өз шайларының рецептісін ұсынады. Жобалар көрмесі және қорғау. Курсты қорытындылау.

Курстың күнтізбелік-тақырыптық жоспары

№	Сабақтың тақырыбы	Сағат саны	Уақыты	Өткізілетін іс-әрекет түрлері
1	Кіріспе	1		Әңгімелесу элементтері бар дәріс. Фармакогнозия – дәрілер, дәрілік шикізаттар туралы ғылым. Ғылымның дамуының қысқаша тарихы. Отандық ғалымдардың қосқан үлесі
Дәрілік өсімдіктер жүйесі				
2, 3	Айқышгүлділер тұқымдастарының дәрілік өсімдіктері	2		Дидактикалық ойындарды қолдану арқылы эстетикалық әңгіме. Кесте құрастыру. Дидактикалық ойынның нәтижелері
4, 5	Айқышгүлділер тұқымдастарының	2		Зертханалық жұмыс. 1-қосымша

	дәрілік өсімдіктерін анықтау			
6, 7	Алқа тұқымдастарының дәрілік өсімдіктері	2		Интернет сайттарын пайдалану арқылы эвристикалық әңгіме. Кесте құрастыру. Тестілеудің нәтижесі
8, 9	Раушангүлділер тұқымдастарының дәрілік өсімдіктері	2		Бейнефильмдер, интернет сайттарын қолдану арқылы эвристикалық әңгіме. Кесте құрастыру. Тестілеудің нәтижесі
10, 11	Раушангүлділер тұқымдастарының дәрілік өсімдіктерін анықтау	2		Зертханалық жұмыс. Зертханалық жұмыстың қорытындысы
12, 13	Күрделігүлділер тұқымдастарының дәрілік өсімдіктері	2		Бейнефильмдер, интернет сайттарын, дидактикалық ойындарды қолдану арқылы эвристикалық әңгіме. Кесте құрастыру. Хабарлама әзірлеу
14, 15	Күрделігүлділер тұқымдастарының дәрілік өсімдіктерін анықтау	2		Зертханалық жұмыс. 2-қосымша
16, 17	Шатыршагүлділер тұқымдастарының дәрілік өсімдіктері	2		Бейнефильмдер, интернет сайттарын, дидактикалық ойындарды қолдану арқылы эвристикалық әңгіме. Кесте құрастыру. Хабарлама әзірлеу
18, 19	Шатыршагүлділер тұқымдастарының дәрілік өсімдіктерін анықтау	2		Зертханалық жұмыс. Зертханалық жұмыстың қорытындысы. Білім алушылардың есебі
20, 21	Жергілікті жердің дәрілік өсімдіктері	2		Бейнефильмдер, интернет сайттарын, дидактикалық ойындарды қолдану арқылы эвристикалық әңгіме. Кесте құрастыру. Хабарлама әзірлеу
22, 23	Жергілікті жердің қорғауға алынған өсімдіктері	2		Интернетті, қосымша әдебиеттерді қолдану арқылы жергілікті жердің қорғауға

				алынған өсімдіктері туралы ақпарат әзірлеу
24, 25	Жергілікті жердің өсімдіктерін қорғау	2		Жергілікті жердің өсімдіктерін қорғау бойынша жоба жасау, жобаларды қорғау
26-28	Өсімдіктер отырғызу және өсіру	3		Жергілікті жердің топырағын пайдалану арқылы өсімдіктер отырғызу және өсіру. Өсімдіктердің өсу процесін бақылау. Кесте толтыру (жыл бойы)
29-31	Жергілікті жердің дәрілік өсімдіктерін жинау күнтізбесін құрастыру	3		Практикалық сабақтар. Интернетті, қосымша әдебиеттерді қолдану арқылы жергілікті жердің дәрілік өсімдіктерін жинау күнтізбесін құрастыру. Күнтізбенің осылайша құрастырылуын дәлелдеу (топтық/жеке жұмыс болуы мүмкін). 2-қосымша
32, 33	«Жасыл дәріхана»	2		Пресс-конференция. 4-қосымша. Білім алушылардың өз жобаларын қорғауы.
34, 35	«Кесе шай – дәріхана» презентациясы.	2		Әр топ өз шайларының рецептісін ұсынады. Жобалар көрмесі және қорғау. «Сен бұл өсімдіктерді білесің бе?» викторина. 5-қосымша
36	Курсты қорытындылау.	1		

Күтілетін нәтиже. Білім алушылар:

- интернет желісін қолдануды;
- қосымша оқу және ғылыми әдебиеттермен;
- табиғи заттармен және гербарий материалдарымен жұмыс істейді;
- болжам жасайды;
- қорытынды жасайды;
- зерттеу жұмыстарының нәтижесін кесте, сызба, презентация түрінде ұсынады;
- реферат жұмыстарын және жоба жұмыстарын орындайды;

- курста меңгерген білімдерін күнделікті өмірде қолданады;
- «дәрілік өсімдіктер», «дәрумендер», «фитотерапия», «итонцидтер» ұғымдарын біледі;
- өсімдіктердің жіктелу ерекшеліктерін біледі;
- дәрілік өсімдіктерді жинау ережесін біледі;
- өсімдіктердің дәрілік қасиеттері туралы біледі;
- жергілікті жердің өсімдіктерін қорғау шараларын біледі.

Зертханалық және практикалық жұмыстарды өткізу бойынша әдістемелік ұсыныстар:

1-қосымша

Зертханалық жұмыстар жеке немесе топтық формада өткізіледі. Теориялық материалды меңгергеннен кейін жүргізген дұрыс.

Мақсаты – өсімдікті анықтау жолдары әдісін меңгеру. Дәрілік өсімдіктердің түр құрамын және олардың фармацевтикалық қасиеттерін зерттеу.

Жабдықтар: дәрілік өсімдіктердің анықтамалық кітаптары, гербарий материалы, өсімдіктердің фотосуреттері.

Нұсқаулық текшекартасы.

Дәрілік өсімдіктерді сыртқы түрі бойынша анықтау.

Тиісті тұқымдас өсімдіктерді анықтау сызбасын пайдалану арқылы, берілген өсімдіктерді анықтау.

Ол үшін: гүлді қарастырып, оның құрылымын зерттеу; нұсқаулықтағы оның сипаттамасымен салыстыру; гүл белгілері нұсқаулықтағы анықтамамен сәйкес келмесе, оларды басқа нұсқаулармен байланыстыру; келесі затты тауып, өсімдік ағзаларының құрылымын сипаттамамен, т.б. салыстыру.

Дәрілік өсімдіктер туралы анықтамалық кітапты пайдалана отырып, дәрілік өсімдіктердің осы түрлерінің фармакологиялық қасиеттері мен медицинада қолданылуын зерттеу.

Атқарылған жұмыс туралы қорытынды жазу: осы тұқымдас өсімдіктердің ортақ белгілері қандай, осы өсімдіктерді жинау және кептіру ережелері, медицинада пайдалану.

2-қосымша

«Жергілікті жердің дәрілік өсімдіктерін жинау күнтізбесін жасау» практикалық жұмысы.

Жұмыстың мақсаты: жергілікті жер аумағындағы дәрілік өсімдіктердің ресурстарын, оларды жинау, кептіру және пайдалану ережелерін зерделеу.

Жабдықтар: жергілікті жердің (ауданның, облыстың) картасы, дәрілік өсімдіктердің аудандары мен ресурстарының атласы, табиғи объектілер.

Жұмыстың барысы:

Оқушылардың әрбір тобы суреттеу үшін жергілікті жердің 10 дәрілік өсімдіктерін алады, олар өз зерттеулерін кестеге жазады.

Жергілікті жердің дәрілік өсімдіктерін жинаудың кесте-күнтізбесі.

№	Өсімдіктің атауы	Тіршілік ортасы	Жинау уақыты (мерзімі)	Өсімдіктің қолданылатын бөлігі	Қандай ауруларды емдеуге қолданылады

3-қосымша.

Өсімдіктер жүйелілігін бекіту және қайталау кезінде қолдануға болатын дидактикалық ойындардың үлгілері.

1-ойын.

Білім алушылар командаларға бөлінеді. Команда ойыншылары демонстрациялық үстелден үш қадам қашықтықта бір-бірден отырады, онда дәрілік өсімдіктердің аты аталмаған гербарийлері салынады (өсімдіктер балаларға жақсы таныс).

Ойыншылар үстелге бір-бірден келіп, гербарийді таңдайды, таңдалған өсімдікті атайды және оның дәрілік қасиеттері мен экологиясы туралы әңгімелейді.

Дұрыс аталған өсімдіктер үшін ойыншы, демек, команда бір ұпай алады, дұрыс әңгіме үшін тағы бір ұпай. Егер ол қателессе, команда ұпайларын жоғалтады (сәйкесінше бір-екі). Егер жауап беру қиынға соқса, ойыншы командадан көмек сұрай алады, бірақ бұл жағдайда дұрыс толықтырылған жауабымен команда жарты ұпай ала алады.

Жалпы қорытынды шығарылады.

2-ойын.

Ойынды әрқайсысы 5 адамнан тұратын 2-3 команда ойнай алады. Командалардың алдында үстелге гербарийлер немесе фотосуреттер (ойыншылар санына сәйкес) қойылады. Барлық командалар үшін гербарийлер бірдей болуы тиіс. Олардағы өсімдіктердің атаулары көрсетілмейді, бірақ оларды таңдағанда өсімдіктердің мектеп оқушыларына белгілі болуы керектігін ескеру керек.

Сигнал кезінде ойыншылар үстелге командадан бір өкіл келеді, әрқайсысы өз қатарынан кез келген гербарийді таңдайды, паракқа түр атауын, тұқымдасын жазып, жапырақты гербарийге қояды. Екінші ойыншылар одан кейін жүгіріп, т.б.

3-ойын.

Мұғалім оқушыларға жергілікті флора туралы қысқа әңгіме немесе өлең жолдайды және оларды жабайы табиғатта кездесетін немесе мектеп учаскелерінің егістіктері мен учаскелерінде өсірілетін өсімдіктерді есте сақтауға шақырады.

Сонда мен өсімдіктерді атаймын, ал мектеп оқушылары олардан өз ауылында немесе өлкесінде өсетіндерді ғана таңдайды.

/Мультимедиа қолданыла алады/

4-қосымша.

«Жасыл дәріхана» пресс-конференция өткізу бойынша әдістемедік ұсынымдар.

Баспасөз конференциялары. Әдетте, олар оқушылардың қызығушылығын тудырады. Алайда бұл мұқият дайындауды талап етеді.

Конференцияға дайындалуға кемінде бір ай уақыт кетеді. Осы уақыт ішінде оқушылар мұғаліммен бірге үлкен жұмыс атқарыды:

- экспонаттарды дайындау;
- сабақтың сценарийін әзірлеу;
- қажетті әдебиетпен танысу;

- материалдың көлемін және сөйлеген сөздердің шамамен мазмұнын анықтау;

- мамандармен кездесу (әр түрлі бейіндегі мамандардың қатысуы өте қалаулы: бұл танымның, ойын-сауықтың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді, оқушылардың қызығушылығы мен назарын сақтайды);

- сабақты ұйымдастыруға мектеп кітапханашысын тарту.

Мұғалім сабақтың мақсаттарын анықтайды: биология сабақтарында алынған дәрілік өсімдіктердің құндылығы туралы білімін тереңдетіп, кеңейту.

Қойылған мақсаттарға жету үшін мынадай міндеттер қойылады: емшілік қасиеті бар өсімдіктермен танысу; оларды жинау және сақтау ережелерін беру; дәрілік өсімдіктерді қолдануды кейбір медициналық ақпаратпен байланыстыру.

Сыныпты безендендіру.

«Дәрілік өсімдіктер» стенді (гербарий даналары, шөптер, гүлдер, жемістер, суреттер, ашықхаттар, дәрілік өсімдіктердің сирек кездесетін және қорғалатын түрлерінің фотосуреттері). Өсімдіктер мен кептірілген дәрілік шөптерден (тұнбалар, тамшылар, жақпа майлар) алынатын дәрі-дәрмектер көрмесі.

Кесте – күнтізбе: тіршілік ету ортасын көрсете отырып, өсімдіктердің қандай мүшелері жиналатынын, қандай ауруларға қолданылатынын көрсету, дәрілік өсімдіктердің коллекциясы.

Үстелдер:

- «Дәрумендер» – үстел үстінде құрамында витаминдер бар: сәбіз, шетен, қырыққабат, жасыл асбұршақ және т.б. өсімдіктер;

- «Фитоцидтер» – үстел үстінде пияз, сарымсақ, ақ шомыр және т.б., сонымен қатар бөлме өсімдіктері;

- «Өсімдіктерді білесің бе?» атты үстел. Үстел үстінде кептірілген және өсіп тұрған өсімдіктер.

Қабырға газеті: «Шөптермен емдеу» пайдалы кеңестер.

«Біздің өлкенің дәрілік өсімдіктері» атты жиналмалы стенд.

Қазақстан облысы Екібастұз қаласы «С.Торайғыров атындағы №22 гимназия-мектебі» КММ физика пәні мұғалімі – Канафина Анар Жаманкызының «Физика – болашақ мамандыққа» факультатив курсының бағдарламасы

Бағдарламаның мазмұны

1-бөлім. Физика – су көлігінде (4 сағат).

Денелердің жүзу шарттары. Архимед күші. Судың қасиеттері. Бернулли заңы. Толқындық қозғалыс. Ультрадыбыстар, инфрадыбыстар және олардың қолданылуы. Жаттығу есептерін шығару.

2-бөлім. Физика медицинада (3 сағат).

Қысым. Адамның қан қысымын өлшеуге арналаған құралдың құрылысы және жұмыс істеу принципі. Көздің құрылысы. Алыстан көргіштік және жақыннан көргіштік. Көзілдірік. Никотиннің көру қабілетіне әсері.

Зерттеу жұмысы. «Жүректің соғу периодын және жүректің атқаратын механикалық жұмысын, қуатын анықтау».

3-бөлім. Физика және метеорология (2 сағат).

Стратостат. Атмосфера құрылысы және ондағы жүретін процестер. Найзағай және оның түрлері. Магнит өрісі және қасиеттері.

Зерттеу жұмысы. «Атмосфералық қысымды, ауаның ылғалдылығын және температурасын өлшеу».

4-бөлім. Физика және конструктор-механик (2 сағат).

«Робот» макетін құрастырудың тиімді жолдары. Жаңа механизмдер моделін құрастыру.

5-бөлім. Физика архитектор мамандығында (3 сағат).

Құрылыс алаңдарын жоспарлауда физикалық заңдылықтарды қолдану аясы. Деформация. Үйкеліс күші. Ауырлық күші. Есептер шығару.

Тест «Мен және менің өмірлік жоспарларым».

6-бөлім. Физика және суретке түсіру қызметі (3 сағат).

Қарапайым фотоаппараттың құрылысы. Қазіргі заманғы фотоаппараттың физикалық негіздері. Фотосуретті үлкейту. Фотосуретке түсіру. Шығару.

Кванттық физика. Фотоэффект құбылысы. Фотоэффект құбылысын техникада пайдалану. Есептер шығару.

7-бөлім. Физика және өрт қауіпсіздік қызметі (2 сағат).

Электр құбылыстары. Электр өткізгіштердің қысқа тұйықталуы – өрт қауіпінің негізгі себебі.

Өздік жұмыс. Хабарлама дайындау: «Неге от өздігінен өшпейді?», «Неліктен су отты өшіреді?», «Отты өшіру тәсілдері».

8-бөлім. Физика және цирк (3 сағат).

Қисық сызықты қозғалыс. Материялық нүктенің шеңбер бойымен бірқалыпты қозғалысы. Сызықтық және бұрыштық жылдамдықтар. Центрге тартқыш үдеу. Есептер шығару.

9-бөлім. Биология мен жанартаудағы физика (2 сағат).

Табиғат және адам. Физика табиғат туралы ғылым. Табиғатты зерттеудің ғылыми әдістері.

Локакторлар. Ультродыбыстық локактордың жұмыс істеу принципі.

10 бөлім. Физика балалар ойыншығын жасау қызметінде (3 сағат).

Архимед заңдылығына негізделген ойыншықтар. Дыбыстық, инерциялық және бұрандалы ойыншықтар. Ньютонның заңдарына негізделген және электрленген, магниттік ойыншықтар.

Шығармашылық жұмыс. «Физикалық заңдылықпен байланысты ойыншық моделін құрастыру».

11-бөлім. Электр станциясы (3 сағат).

Жергілікті электр станциясына саяхат.

Жаттығу есептерін шығару. «Кулон заңы», «Электр өрісінің кернеулігі».

12-бөлім. Физика және техника (4 сағат).

Жылу машиналары. Жылу қозғалтқыштарының жұмыс істеу принципі. ПӘК-і. Техниканың дамуындағы жылу қозғалтқыштарының рөлі. Жылу машиналарын пайдаланудағы экологиялық мәселелер және қоршаған ортаны қорғау.

Есептер шығару. Қарапайым автомашинаның моделін құрастыру, жасау.

Оқушылардың мамандық таңдаудағы дайындығын анықтау сауалнамасы.

Қорытындылау

Аптасына – 1 сағат. Жылдық жүктеме – 36 сағат.

Р/с	Сабактың тақырыбы	Сағат саны	Уақыты
1-бөлім. Физика – су көлігінде (4 сағат)			
1	Денелердің жүзу шарттары. Ареометрлер. Су көлігі	1	
2	Архимед күші	1	
3	Судың қасиеттері. Бернулли заңы	1	
4	Толқындық қозғалыс. Ультрадыбыстар, инфрадыбыстар және олардың қолданылуы. Жаттығу есептері шығару	1	
2-бөлім. Физика медицинада (3 сағат)			
5, 6	Қысым. Адамның қан қысымын өлшеуге арналаған құралдың құрылысы және жұмыс істеу принципі. Көздің құрылысы. Алыстан көргіштік және жақыннан көргіштік. Көзілдірік. Никотиннің көру қабілетіне әсері	2	
7	Зерттеу жұмысы. «Жүректің соғу периодын және жүректің атқаратын механикалық жұмысын, қуатын анықтау»	1	
3-бөлім. Физика және метеорология (2 сағат)			
8	Стратостат. Атмосфера құрылысы және ондағы жүретін процестер. Найзағай және оның түрлері.	1	

	Магнит өрісі және қасиеттері		
--	------------------------------	--	--

Кестенің жалғасы

9	Зерттеу жұмысы. «Атмосфералық қысымды, ауаның ылғалдылығын және температурасын өлшеу»	1	
4-бөлім. Физика және конструктор-механик (2сағат)			
10	«Робот» макетін құрастырудың тиімді жолдары	1	
11	Жаңа механизмдер моделін құрастыру	1	
5-бөлім. Физика архитектор мамандығында (3 сағат)			
12	Құрылыс алаңдарын жоспарлаудағы физикалық заңдылықтарды қолдану аясы	1	
13	Деформация. Үйкеліс күші. Ауырлық күші. Есептер шығару	1	
14	Тест. «Мен және менің өмірлік жоспарларым»	1	
6-бөлім. Физика және суретке түсіру қызметі (3 сағат)			
15	Қарапайым фотоаппараттың құрылысы. Қазіргі заманғы фотоаппараттың физикалық негіздері. Фотосуретті үлкейту. Фотосуретке түсіру. Шығару	1	
16- 17	Кванттық физика. Фотоэффект құбылысы. Фотоэффект құбылысын техникада пайдалану. Есептер шығару	2	
7-бөлім. Физика және өрт қауіпсіздік қызметінде (2 сағат)			
18	Электр құбылыстары. Электр өткізгіштердің қысқа тұйықталуы – өрт қауіпінің негізгі себебі	1	
19	Өздік жұмыс. Хабарлама дайындау: «Неге от өздігінен өшпейді?», «Неліктен су отты өшіреді?», «Отты өшіру тәсілдері»	1	
8-бөлім. Физика және цирк (3 сағат)			
20	Қисық сызықты қозғалыс. Материялық нүктенің шеңбер бойымен бірқалыпты қозғалысы	1	
21- 22	Сызықтық және бұрыштық жылдамдықтар. Центрге тартқыш үдеу. Есептер шығару	2	
9-бөлім. Биология мен жанартанудағы физика (2 сағат)			
23	Табиғат және адам. Физика табиғат туралы ғылым. Табиғатты зерттеудің ғылыми әдістері	1	
24	Локаторлар. Ультродыбыстық локатордың жұмыс істеу принципі	1	
10-бөлім. Физика балалар ойыншығын жасау қызметінде (3 сағат)			
25- 26	Архимед заңдылығына негізделген ойыншықтар. Дыбыстық, инерциялық және бұрандалы ойыншықтар. Ньютонның заңдарына негізделген және электрленген, магниттік ойыншықтар	2	
27	Шығармашылық жұмыс. «Физикалық заңдылықпен байланысты ойыншық моделін құрастыру»	1	

11-бөлім. Электр станциясы (3 сағат)			

кестенің жалғасы

28-29	Жергілікті электр станциясына саяхат	2	
30	Жаттығу есептерін шығару. «Кулон заңы», «Электр өрісінің кернеулігі»	1	
12-бөлім. Физика және техника (4 сағат)			
31-32	Жылу машиналары. Жылу қозғалқыштарының жұмыс істеу принципі. ПӘК-і. Техниканың дамуындағы жылу қозғалтқыштарының ролі. Жылу машиналарын пайдаланудағы экологиялық мәселелер және қоршаған ортаны қорғау. Есептер шығару.	2	
33-34	Қарапайым автомашинаның моделін құрастыру, жасау. Оқушылардың мамандық таңдаудағы дайындығын анықтау сауалнамасы	2	
35-36	Қайталау	2	

Курстың соңында білім алушылар:

- физикалық құбылыс, физикалық шама, модель, гипотеза, теория ұғымдарының мағынасын;
- механикалық қозғалыс пен қозғалыстың басқа түрлерінің арасындағы айырмашылықтарды;
- түзу сызықты және қисық сызықты қозғалыстың арасындағы айырмашылықты;
- қозғалыс жылдамдығының, жолы мен уақытының формуласын;
- өзара әрекеттесу ұғымының мағынасын;
- денелердің жүзу жағдайларын;
- кинетикалық және потенциалды энергия ұғымдарын;
- заттың құрылымы туралы негізгі ережелерді;
- жылу беру түрлері, оларды молекулалық-кинетикалық теориядан түсіндіруді;
- электр зарядының дискреттілігін;
- электр тізбегінің негізгі элементтерінің символдарын;
- дыбыс көздерінің мысалдарын біледі.

Ақмола облысы Аршалы кентінің Жұмабек Тәшенов атындағы жалпы білім беретін орта мектебінің дене шынықтыру пәнінің мұғалімі Молдабай Амандық әзірлеген «Тоғызқұмалақ» үйірмесінің бағдарламасы

Соңғы деректерге қарағанда, оның шығу тарихы 4 мың жылдық кезеңді қамтиды. Ал кейбір мамандардың айтуынша, оның пайда болған кезі бұдан да көп уақыт болуы әбден мүмкін. Тоғыз-құмалақ өткен ғасырларда қазақ даласындағы ең кең тараған ойын болатын. Қазақи аңыздарға сенетін болсақ, тоғызқұмалақ ойынын қарапайым қойшылар ойлап тапқан. Тоғызқұмалақ тақтасы ретінде олар жерді қазып, арнайы шұңқырлар жасаған. Ал, құмалақтарды дайындау үшін қойлардың құмалағын кептіріп, дәл сондай 162-сін қолданған.

Дереккөз: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D2%93%D1%8B%D0%B7-%D2%9B%D2%B1%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D2%9B>

Тоғызқұмалақ – қазақта кең тараған, өте қызықты және адамның ойлау-есептеу қабілетін дамытатын ойын түрі. Бұл ойынды халқымыздың ұлттық «шахматы» деп те айтуға болады. Себебі, бұл ойынды ойнаудың әдіс-тәсілдері, тактикасы және ойлау барысы жағынан әлемге әйгілі шахмат ойынымен өте ұқсас болып келеді. Тоғызқұмалақ пен шахмат ойындарының айырмашылығы олардың фигуралары мен ойналу өзгешеліктерінде ғана, бірақ, екеуі де бір «шайқасты» бейнелейді. Әрине, бұл ойындардың әрқайсысына ғана тән өзіндік ерекшеліктері бар.

Қазақ халқы ойынның тәрбиелік мәні зор деп санаған. Себебі ойын – адамға сабырлылықты, шыдамдылықты, тәуекелшілдікті, әрқашан да дұрыс шешім қабылдауды, сондай-ақ алға мақсат қоя білуді және сол мақсатқа жетуді үйретеді.

«Тоғызқұмалақ» спорттық үйірмесі негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сынып білім алушыларына арналған.

Аптасына – 2 сағат. Жылдық жүктеме – 72 сағат.

Тоғызқұмалақ үйірмесінің мақсаты – білім алушылардың интеллектуалдық ойын, логикалық ойлау қабілеттерін дамыту, ұлттық ойын түрлерін насихаттау.

Міндеттері:

- тоғызқұмалақ ережелерін қолданудың бір ізділігін қамтамасыз ету;
- спорттық шеберлікті және зияткерлік қабілетті арттыру;
- ұлттық ойынды балалар арасында кеңінен насихаттау және ары қарай дамыту,
- «Тоғызқұмалақ» ойынын ойнау арқылы балалардың әлеуменуіне жағдай жасау.

«Тоғызқұмалақ» ойынының бағдарламалық мазмұны

«Тоғызқұмалақ» ойынының шығу тарихы. Тоғызқұмалақ ұлттық ойын түрі; тоғызқұмалақ ойынын ойнайтын елдер; Тоғызқұмалақ Федерациясының

құрылуы; Тоғызқұмалақтан өткен Әлем чемпионаттары туралы деректер; үйірменің мақсаты мен міндеттері.

Тоғызқұмалақ ойынының ережелері. Ойын партиясына қатысушы ойыншылар саны; «Тоғызқұмалақ тақтасы» ұғымы; ойыншының мақсаты; қазанға 81-ден көп құмалақ жинау; ойынның тең аяқталу жағдайы.

Тоғызқұмалақ ойынының сөздігі. «Тоғызқұмалақ тақтасы»; «Құмалақ»; «Отау»; «Қазан»; «Бастаушы»; «Қостаушы»; «Арт»; «Тектұрмас»; «Ат өтпес»; «Атсыратар»; «Бел»; «Белбасар»; «Қандықақпан»; «Көкмойын»; «Маңдай»; «Тұздық»; «Атсырау»; «Тақ сандар»; «Жүп сандар»; «Ашық отау»; «Жабық отау»; «Табысты жүріс»; «Табыссыз немесе кезекті жүріс»; «Диаграмма»; «Тур»; «Бланк»; «Блиц»; «Прогресс коэффициенті».

Ойынды жазу тәртібі. Жазу бланкалары; жазуда қолданылатын шартты белгілер; қысқа жазу үлгісі; толық жазу үлгісі.

Тоғызқұмалақ отаулары жайлы түсінік. Жүріс туралы түсінік.

«Тұздық» немесе «тұзды үй». «Тұздық» жариялау; «тұздықтың» алыну реті; «тұздық» алынбайтын жағдай.

«Ат және атсырау» жағдайы. «Атсырау» жағдайы; ұтып алған құмалақтар есебін шығару; жеңіске жету шарты; тең аяқталу шарты.

«Тоғызқұмалақ» ойынының күнтізбелік жоспары

Р/с	Сабақтың тақырыбы	Мақсаты	Сағат саны	Уақыты
1	Кіріспе. Үйірменің мақсаты және міндеттері. «Тоғызқұмалақ» ойынының тарихы шығу және шығу	Ойынның тарихымен арқылы, алушылардың деген қызығушылықтарын арттыру шығу таныстыру білім білуге	1	
2, 3	Тоғызқұмалақ ойынының ережелері	Ойынның ережелерімен таныстыру арқылы, ойын барысында ережені қатаң сақтауға үйрету, командада жұмыс істей білу дағдыларын қалыптастыру	2	
4, 5	Тоғызқұмалақ ойынының сөздігі	Ойын барысында қолданылатын терминдерді жазып алу және дұрыс қолдана білуге үйрету	2	
6, 7	Ойынды жазу тәртібі	Ойынды жазу тәртібін үйрету. Ұқыптылыққа	2	

		тәрбиелеу		
8, 9	Тоғызқұмалақ отаулары жайлы түсінік	Отаулардың атауларымен және осылайша аталу	2	

Кестенің жалғасы

		себептерімен таныстыру. Тоғызқұмалақ ойынында 18 отау бар. Бұл отаулар екі жаққа тоғыз-тоғыздан бөлінген. Ойыншының бірінің тоғыз отауына берілген атау екінші жақтың да отауларының аты болып табылады.		
10, 11	Тоғызқұмалақ әліппесі	Тоғызқұмалақ әліппесін халқымыздың көне өнерін жастарға үйретуге, ой-өрісін дамытуға, тез арада шешім қабылдауға, төзімділікке, адамгершілікке т.б. ұлттық әдет-ғұрыптарға тәрбиелеуге ықпалы мол. Есептеу жолдарымен таныстыру, жүріс жасау ерекшеліктерімен таныстыру	2	
12, 13	Жүріс туралы түсінік	Ойындағы жүріс түрлері туралы түсінік беру. Жүріс жасау ерекшеліктері. Жүріс ойыншылар тарапынан кезектесіп жүріледі. Жүрісті кімнің жасайтыны жеребемен немесе қарсыластардың келісімімен анықталады	2	
14, 15	Тұздық немесе тұзды үй	Тұздық алу ережесімен таныстыру. Тоғызқұмалақ ойынында құмалақтан басқа ойында бір рет қарсыластың отауын ұтып алуға да болады. Оны ежелде –	2	

		«тұзды үй», қазіргі тілде – «тұздық» деп атайды.		
--	--	--	--	--

кестенің жалғасы

16, 17	Екі жақты ойын	Екі жақты ойын туралы түсінік беру және екі жақты ойынды ойната отырып түсіндіру	2	
18, 19	Бай отаулар	Бай отаулар туралы түсінік беру	2	
20, 21	Ат және атсырау	«Атсырау» ережесімен таныстыру. Ойын аяқталуға жақындаған сайын әр ойыншының отауларындағы құмалақ таусыла бастайды. Әр құмалақ ұтып алынған сайын немесе тұздыққа түскен сайын қарсыластардың жүріс мөлшері кеми береді. Сондықтан ойын соңында қарсыластардың бірінің отауларында жүріс жасай алмайтын жағдай да кездесетіндігі туралы мағлұмат беру. Мысал негізінде көрсету	2	
22, 23	Жүрісті есептеу	Жүрісті есептеуге үйрету	2	
24, 25	Тоғызқұмалақ нотациясы мен партиялары	Тоғызқұмалақ нотациясы мен партиялары түсініктерін қалыптастыру	2	
26, 27	Жүрістерді талдау	Жүрістерге талдау жасауға үйрену	2	
28, 29	Ілгері және кері есеп	Ойынның басы, ойынның ортасы, ойынның соңы ұғымдарымен таныстыру	2	
30, 31	Қанды қақпан ойнау	Қанды қақпан ойынын ойнау тәртібімен таныстыру және ойынды ойнау	2	

32, 33	Бай отаулардың жүрістерін талдау	Бай отаулардың жүрістерін талдау жасауға дағдыландыру	2	
-----------	----------------------------------	---	---	--

кестенің жалғасы

34, 35	Екі жақты ойын	Екі жақты ойын ойнату	2	
36, 37	Ілгері және кері есеп	Ілгері және кері есеп шығаруға дағдыландыру	2	
38, 39	Отауларға тоқталу	Отаулардың атауларын қайталау, ерекшеліктерін айта отырып ойын ойнау	2	
40, 41	Ережемен ойнау	Ережелерді қайталау, еске түсіру	2	
42, 43	Тұздық немесе тұзды үй	Тұздық алу тәсілін қайталап еске түсіру және ойын барысында ережелерді қайталау	2	
44, 45	Бай отаулар	Бай отауларды есептеу жолдарын еске түсіру	2	
46, 47	Атсырау	Ойын барысында атсырау ережесін еске түсіру	2	
48, 49	Жүрісті есептеу	Жүрістерді есептеу жолдарын қайталай отырып ойын ойнау	2	
50, 51	Тоғызқұмалақ нотациясы мен партиялары	Тоғызқұмалақ нотациясы мен партиялары туралы түсінік қалыптастыру	2	
52, 53	Жүрістерді талдау	Ойын ойнау барысында әр ойыншы өзі жасаған жүрістерге немесе қарсыласы жасаған жүрістерге талдау жасау дағдысын қалыптастыру	2	
54, 55	Ілгері және кері есеп		2	
56, 57	Қанды қақпан ойнау	Ойын ойнау барысында жалпы қолданылатын ережелерді қайталау	2	
58, 59	Бай отаулардың жүрістерін талдау	Ойын барысында әр ойыншының бай отаулардың жүрістерін талдау дағдыларын қалыптастыру	2	

60, 61	Ілгері және кері есеп	Ілгері және кері есептеу дағдыларын тексеру	2	
-----------	-----------------------	---	---	--

кестенің жалғасы

62, 63	Отауларға тоқталу	Отаулардың атауларын, олардың ерекшеліктерін қайталау	2	
64, 65	Ат және атсырау	Ойын ойнау арқылы алған дағдыларын тексеру және қорытындылау	2	
66, 67	Жүрісті есептеу		2	
68, 69	Ережемен ойнау		2	
70, 71	Екі жақты ойын		2	
72	Қорытынды сабақ		1	

Тоғызқұмалақ сөздігі

- «Тоғызқұмалақ тақтасы» – тең екі бөлікке бөлінген 18 тік отаудан және 2 көлденең қазаннан тұратын арнаулы тақта;

- «Құмалақ» – ойында пайдаланылатын шар пішінді зат;

- «Отау» – тоғызқұмалақ тақтасындағы құмалақтар орналасатын арнайы ұяшық;

- «Қазан» – ұтып алынған құмалақтар салынатын көлденең отау;

- «Бастаушы» – ойында алғашқы жүріс жасайтын ойыншы;

- «Қостаушы» – бастаушыдан кейін жауап жүріс жасайтын ойыншы;

- «Арт» – бірінші отаудың атауы;

- «Тектұрмас» – екінші отаудың атауы;

- «Ат өтпес» – үшінші отаудың атауы;

- «Атсыратар» – төртінші отаудың атауы;

- «Бел» – бесінші отаудың атауы;

- «Белбасар» – алтыншы отаудың атауы;

- «Қандықақпан» – жетінші отаудың атауы;

- «Көкмойын» – сегізінші отаудың атауы;

- «Маңдай» – тоғызыншы отаудың атауы;

- «Тұздық» – қарсыластың жағынан ұтып алынған отау;

- «Атсырау» – ойын соңына қарай жүрістің таусылуы;

- «Тақ сандар» – екі санына қалдықпен бөлінетін сандар;

- «Жұп сандар» - екі санына қалдықсыз бөлінетін сандар;

- «Ашық отау» – тақ санды құмалақтар жатқан отау;

- «Жабық отау» – жұп санды құмалақтар жатқан отау;

- «Табысты жүріс» – ұтысқа ие болған жүріс;

- «Табыссыз немесе кезекті жүріс» – ұтысқа ие болмаған жүріс;

- «Диаграмма» – тоғызқұмалақ тақтасының қағазға немесе тақтаға түскен сұлбасы;

- «Тур» – ойынның реттілігі;

- «Бланк» – жазу қағазы;

- «Блиц» – шапшаң ойын;

- «Прогресс коэффициенті» – даму немесе өрлеу коэффициенті.

Дереккөз: <http://9kumalak.com/index.php/zhyldy-zhospar/509-to-yz-mala-a-idasy-men-erezhesi>

«Тоғызқұмалақ» ойынындағы отау аттары

Белгілі түркітанушы С. Аманжолов отау атаулары және олардың ойын барысындағы қызметі туралы мынадай деректер келтіреді:

1-отауды «Құйрық» я «Арт» дейді. Себебі, ондағы құмалақтар көпке дейін өзгермей, түгел қалып отырады.

2-отауды «Тектұрмас» дейді. Себебі жүріс көбінесе осы отаудан басталады.

3-отауды «Атөтпес» дейді. Оның себебі, қарсы жақтың аты бұған түспей кете алмайды.

4-отауды «Жаман үй» дейді. Себебі қарсы жақтың адамы бұл жерден үнемі жеп отырады.

5-отауды «Бел» дейді. Бұл екі орталық аса қауіпті емес.

6-отауды «Сары дала» дейді. Себебі бұл жүріске де, «тұздық» алуға да ыңғайлы жер.

7-отауды «Қосан жылаған» дейді. Оның себебі – бұрынғы заманда Қосан деген ойыншыны тағы бір ойыншы дәл осы 7-отауда әлденеше рет «тұздыққа» отырғызыпты, соған ыза болып жылапты-мыс.

8-отауды «Көкмойын» дейді. Себебі мұнда да көптен-көп «тұздық» алынатын көрінеді және бұл жерге көп құмалақ жиналып қала береді.

9-отауды «Аққасқа» дейді. Себебі, бұл шұңқырда құмалақ көп жатады. Ойыншы бұл отаудан өз құмалағын шығарса-ақ, қарсы жақтың отауына түседі, бірден оған аттап түсу ойыншыға пайдалы болмайды. Өзін жауып кетіп барып жүрсе, әрине, тиімді болады».

Дереккөз: <https://surak.baribar.kz/358693/>

Ақмола облысы Степногорск қаласы «Қаныш Сәтбаев атындағы №9 жалпы орта білім беретін мектебі» КММ қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі Сарбиева Жанаргүл Каллибековнаның әзірлеген

«Мектеп театры» үйірмесінің бағдарламасы

Мақсаты: оқушыларды эстетикалық адамгершілік пен рухани ізгілікке тәрбиелеу.

Міндеттері:

- сөз өнерінің қасиетін түсінуге ықпал ету;
- көркем әдеби шығармаларды оқуға қызығушылығын ояту;
- оқушылардың эмоциялық мәдениетін жетілдіру;
- дұрыс іс - әрекеттерге бағыттау;
- актерлік шеберліктерін шыңдау;
- шығармашылыққа баулу.

Жаңашылдығы:

Театрлық ойын әрекеттері жүйеленіп, мектеп жасындағы балалар шығармашылығының театр үйірмесіне негізделген.

Түсінік хат

Театр өнері адамзат әлемін эстетикалық адамгершілік пен рухани жан-дүниенің үйлесімді дамуына алып келеді.

Мектепте театр үйірмесін құру жауапты іс. Үйірмені жүргізудің мақсаты мен міндеттері айқын, жұмысы жүйелі, күтілетін нәтижелер қолжетімді болуы басты мәселе. Дұрыс ұйымдастырылған үйірме жұмысы оқушылардың тұлғалық қабілетінің жан-жақты дамуына әкеледі. Шығармашылық қыры дамиды. Көркемдікке деген ұмтылысы, эстетикалық талғамдары қалыптасады.

Қазіргі ғаламтор сананы жаулаған уақытта жасөспірімдердің өзін дұрыс бағытта дамытуы күрделі мәселенің бірі. Сондықтан мектепте театр үйірмесін ұйымдастыру арқылы оқушының таным – түсінігіне әсер етіп, эмоциясын дұрыс орынды білдіруге итермелеуге болады. Негізінде интеллектуалды есею жасөспірімдердің кез келген істі шынайы атқаруға тырысушылығынан көрінеді. Оқушы өзіне адамгершілікті үлгі болатын жағдаяттарды көргенде жақсы тәрбие алады. Оқиғаларды суреттеге қатысу арқылы олардың адамгершілік нормалары шынайы қалыптасады.

«Мектеп театры» жобасы «Оқуға құштар мектеп» жобасымен тығыз байланысты. Қойылымға мазмұны, жанры әрқилы шығарманы іріктеп алу-көркем шығармаларды оқуға әкеледі. Кітап оқу адамның рухани жан дүниесінің толығып, өмірге көзқарасын орнықтыруға ықпал ететіні сөзсіз. Оқушылардың оқырмандық сауаттылығы артады. «Жақсыдан үйреніп, жаманнан жиренуге» бет алады.

Мұғалім үшін оқушылардың ашылмаған таланты, белгісіз қырлары көрінеді. Олармен ұжымда жұмыс істеп, өмірлік мақсат-мұраттарының орындалуына жол ашады.

«Мектеп театры» жобасын енгізудегі мақсат – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы ұсынған «Балалар және мектеп» ағартушылық жобасын қолдау үшін мектептің тәрбие жұмысының жоспарына енді. Оқушылардың театр үйірмесіне деген қызығушылықтары жақсы. Олар дайындық кезінде рөлдерді сомдауға барын салады. Жауапкершілікті біледі, өздерін театр әртістері секілді сезініп кейіпкер образын ашуға тырысады. Театр жұмысының дұрыс жүргізілуі үшін театр жетекшісімен жоспар жасап, әрбір сахналық қойылымның сәтті шығуына барымызды саламыз. Театр үйірмесіндегі балалардың шығармашылығын дамыту, балалардың бойына рухани қазынаны сіңіру және елжандылыққа, адамгершілікке тәрбиелеуге жобаның қосатын үлесі зор.

Күнтізбелік тақырыптық жоспарлау оқушыларды театр туралы жалпы түсінікпен таныстырудан бастайды. Оқушыларды қызықтыру үшін танымал театр туындылары мен халық арасында белгілі театр актерлерімен таныстырудан басталады.

Келесі сағаттарда сахна әдебі мен мәдениеті туралы айту маңызды мәселенің бірі. Себебі оқушылар театр әлемінде де өзіндік әдеп ережелері бар екенін түсінуі тиіс. Әдеп ережесі көрермен алдында да, өзара жұмыс үстінде де назарда болатын басты ұғым.

Актерлік қабілетті меңгеруде дұрыс тыныс алу, дұрыс сөйлей білуді дамыту үшін теориялық білімдер беріледі және ойындар арқылы бекітіледі. Ойындар үнемі оқушылардың қызығушылығын туғызады. Оқушылар сөйлеуді түзеудің негізгі құралдарын, әр түрлі интонациямен бірдей фразаларды айтуды үйренеді.

Сахнаға бейімделу үшін қимыл қозғалыстың мәні зор. Кейіпкерді сомдауда бет-әлпет мимикасынан бастап әр қимылдың характерді ашуға қызмет қылатынын оқушы ұғынуы тиіс.

Теориялық білімдер үнемі практикамен ұштастырылып отырғаны дұрыс. Сондықтан жыл барысында сахналық көріністер қою үнемі теориямен қатар жүріп отырады. Бұл оқушылардың актерлік шеберліктерін шыңдайды. Кішігірім этюдтерден бастап, түрлі жанрдағы шығармалармен жұмыс істеу үшін практикалық сағаттар ескерілген.

Үйірме жұмысынан күтілетін нәтиже:

Оқу жылының аяғына қарай оқушы:

Біледі:

1. Театр деген не?
2. Театр басқа өнер түрлерінен несімен ерекшеленеді?
3. Театр неден пайда болды?
4. Театр қойылымдарын кімдер жасайды?
5. Өзінің өмірдегі құбылыстарға қатынасын сахнада көрсетуді
6. Бейнелі ойлауды
7. Назарын аудара білуді
8. Өзін сахна кеңістігінде сезінуді

Таланттарын үстемелейді:

1. Кейіпкермен сөйлесу
2. Қарапайым актер шеберлігі
3. Қоршаған әлемді бейнелі қабылдау
4. Сыртқы зиян келтірушілерге дәл, бейнелі әсер ету
5. Ұжыммен жұмыс

Сондай-ақ, артық ұялшақтықтан, қоғамнан қорқудан, «сыртқы көзқарастан» қысылудан арылады, тіл табысқыштық, ашықтық, қоршаған ортаға қамқорлық, ұжым алдындағы жауапкершілік қасиеттерін алады.

Күнтізбелік-тақырыптық жоспар

№	Сабақтың тақырыбы	Сағат саны
1	Кіріспе Үйірменің жоспары мен мақсатын таныстыру	1
2	Сөйлеу мәдениетінің маңызы мен техникасы туралы	1
3, 4	Түрлі шығармаларды дауысқа мән беріп оқыту	2
5	Сымбат әсемдігі Сахнада жүріп – тұру	1
6	Көрерменмен байланыс	1
7	Көрермендерге арнап әр түрлі жанрда шығармалар оқу	1
8	Театр құрылымы туралы түсінік	1
9	«Театр ілгіштен басталады»	1
10	Сахна әдебі мен мәдениеті	1
11	Жағымсыз іс – қимылдан сақтану	1
12	Тыныс алуды дамыту	1
13-15	Сөйлеу мүшелері мен тыныс алуға арналған ойындар	3
16	Қимыл- қозғалыстың икемділігі	1
17-19	Сахналық этюдтер	3
20	Суфлер деген кім?	1
21-22	Сахнада кейіпкер бейнесін сомдау	2
23-24	Бет-әлпет мимикасымен жұмыс	2
25	Сахнадағы әріптеспен байланыс	1
26	Байқағыштық қасиеттің маңызы	1
27-29	Ертегі, аңыз әңгімелер бойынша көрініске әзірлену	3
30-32	«Аққулар ұйықтағанда» поэмасын сахналау	3
33-34	Жан -жануар, аңдар, құстардың дыбысын салуға үйрену	2
35	«Біреудің мінін көргенше, жамандығын тергенше....»	1
36	Жылдық қорытынды жасау	1

2-сабақ. Сөйлеу мәдениетінің маңызы мен техникасы туралы

Сабақтың мақсаты: оқушыларға сөйлеу мәдениетінің мәнін ұғындыру және оның өзіне тән ережелері мен техникасын меңгерту

I. Ұйымдастыру:

Бүгінгі сабақта сөз сөйлеу, дұрыс сөйлеу және дұрыс сөйлеуді қалай үйренеміз деген тақырыпта сөйлесеміз.

«Интервью» әдісі – алдымен, сөз өнері туралы әңгімелесейік. Келесі сұрақтар төңірегінде ой пікірлерінді білгім келеді:

- Дұрыс сөйлеу мәдениетке жата ма ?

- Сөйлеу мәдениеті адамда туа пайда бола ма, әлде оны адам белгілі бір уақытта игере ме?

- Сөйлеу мәдениеті адам өмірінде сонша маңызды ма?

Оқушылар жауабы тыңдалады

II. Негізі бөлім

«Түсінік тақтасы»

Сөйлеу мәдениеті дегеніміз – қоғамдық даму үдерісінде қалыптасқан әдеби тілдің ауызша және жазбаша нормаларын меңгеріп, дидарласудың түрлі жағдайларында сөз қолданудың мақсаттары мен мазмұнын іріктей ала отырып, ойды тиянақты жеткізу ережелерінің жиынтығы.

Сөз мәдениеті (орыс. Культура речи, ағылш. Speech culture) — әдеби тілдің ауызша түрлеріне тән нормаларын игеру, тілдік амал-тәсілдерді айтылатын ойдың мақсатына сай орнымен қолдана білу, сөйлеуде мәдениеттілік, әдептілік таныту.

«Сөз мәдениеті» қазіргі әдеби тілдің жұртшылық таныған, үлгі тұтқан нормаларын жеке адамдардың сақтауын талап етеді. Сөйлеуде диалектизмдерді, қарапайым, дөрекі сөздерді, варваризмдерді қолдану, орынсыз көп сөйлеу, бір пікірді қайталай беру, өзіне өзі сілтеме жасау, асқақтап сөйлеу, дене қимылдарын араластыра беру «Сөз мәдениетіне» жатпайды. Кірме сөздерді орынсыз жұмсай беру, сіреспе құрылымдарды қолдану «Сөз мәдениетіне» нұқсан келтіреді. «Сөз мәдениеті» сөйлеу әдебі деген ұғыммен ұштасып жатыр. «Сөз мәдениеті» теориясының дамуында лексикография, әсіресе нормативті түсіндірме сөздіктер, орфоэпиялық, орфографиялық, синонимдік т. Б. Арнаулы сөздіктер маңызды орын алады. Қазақ тіліндегі «Сөз мәдениетінің» дамуына ауыз әдебиетінің өкілдері және Абай, М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов, т.б. шығармаларының ықпалы зор болды. Қазақ тіл білімінде Сөз мәдениетінің мәселелерін А. Байтұрсынұлы, М. Балақаев, Р. Сыздықова т. Б. Ғалымдар зерттеді.

Тапсырма: кестені толтырыңдар

Сөйлеу мәдениетін сақтау үшін	Болады	Болмайды
	<ul style="list-style-type: none"> • ана тілінде сөйлеу • басқа тілдің сөздерін орынсыз араластырмау • әдепті сөйлеу т.б. 	<ul style="list-style-type: none"> • диалектизмдерді, қарапайым, дөрекі сөздерді, варваризмдерді қолдану орынсыз көп сөйлеу; • бір пікірді қайталай беру; • өзіне-өзі сілтеме жасау; • асқақтап сөйлеу; • дене қимылдарын араластыра беру; • кірме сөздерді орынсыз қолдана беру;

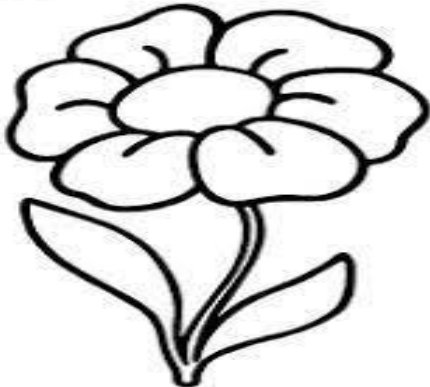
		<ul style="list-style-type: none"> сіреспе құрылымдарды қолдану және т.б.
--	--	--

Тапсырма: сөйлеу мәдениетін кімнен үйренуге болады, гүл жапырақтарын толтырайық

«Түсінік тақтасы»

Сөйлеу мәдениетімен қатар, сөйлеу техникасының да маңызы зор. Сөйлеу техникасы дегеніміз – әдемі үн, шыныққан дем, анық сөз.

Сөйлеу техникасын меңгеруде көркем шығармаларды оқудың маңызы зор. Соның бірі – өлең.

<ul style="list-style-type: none"> Ата-анамнан Құрбыларымнан Көркем әдеби шығармалардан Фильмдерден Арнайы курстардан т.б 	
--	---

Мәнерлеп оқуға ең қажеттісі дауыс техникасымен дұрыс жаттығу керек. Ол төмендегідей шығармашылыққа шындайды.

Шығармашылық диапазонын кеңейтеді;

Әрбір рөлді шебер етеді;

Іштей белсенділікке және жігерлілікке үйретеді;

Тіл мәдениетін толық меңгеруге мүмкіндік береді.

Дереккөз: <https://martebe.kz/s-jleu-tehnikasyn-me-gerudi-tiimdi-zholdary/>

Өлең – Абай айтқандай, «сөздің патшасы, сөз сарасы». Мына бір өлең жолдарын мәнерлеп оқиық:

Пайда ойлама, ар ойла,

Талап қыл артық білуге.

Артық ғылым кітапта,

Ерінбей оқып көруге.

Военный қызмет іздеме,

Оқалы киім киюге.

Бос мақтанға салынып,

Бекер көкірек керуге.

Қызмет қылма оязға,

Жанбай жатып сөнуге.

Қалай сабыр қыласың,
Жазықсыз күнде сөгуге?
Өнерсіздің қылығы –
Тура сөзін айта алмай,
Қит етуге бата алмай,
Қорлықпенен шіруге.
Аз ақшаға жалданып,
Өнбес іске алданып,
Жол таба алмай жүруге. Абай

Мәнерлеп оқуға ең қажеттісі дауыс техникасымен дұрыс жаттығу керек.
Ол төмендегідей шығармашылыққа шыңдайды.

- Шығармашылық диапазонын кеңейтеді;
- Әрбір рөлді шебер етеді;
- Іштей белсенділікке және жігерлілікке үйретеді;
- Тіл мәдениетін толық меңгеруге мүмкіндік береді.

Сөйлеу техникасын жете меңгерген адам драматург туындысының қасиетін, оның асыл құнарын тап басып жеткізуді қамтамасыз ете алады.

Дикция – тыныс, дауыс, орфоэпия, ауызекі сөздің логикалық интонациялық заңдылықтары. Міне, осының бәрі – сөйлеу шеберлігінің маңызды да қажетті қырлары. Сөйлеген кезде сөздің ішіндегі, сөздердің аралығындағы дыбыстар бірбіріне әсер етіп отырады. Яғни, бір-бірінің ыңғайына көніп, өзгеріп айтылуы да мүмкін. Сондықтан да, дыбыстар үндестігін сақтау сөйлеп тұрған адамның құлағына жұмсақ тиіп, сөзіне әуенді үн береді.

Проза – қазақ әдебиетінде кейінірек туған, бірақ, орасан зор шапшаңдықпен дамыған сала. Көркем әдебиет тілі екі түрлі екендігі белгілі:

Еркін құбылыстағы тіл, яғни, проза – тікелей, тура айтылған сөз;
Белгілі бір тәртіпке бағынған, тізбекке түскен тіл.

Орындаушы мен кейіпкердің арасындағы алшақтық жойылып, қимылдары, күлгені және жылауы секілді көңіл-күйді білдіретін сәттері шынайы шығуы тиіс. Көркем шығарма болсын, өлең шумақтары болсын, олардың мәтіндерімен нақты және толық жұмыс істеу қажет. Өйткені, сөздерді айтқанда әртүрлі себептерден болып жататын қателіктер, сондай-ақ жайсыздықтардың бірі – қазақ тілінің фонетикалық заңдылықтары тәртібінің бұзылуы болып табылады.

Ең қажеттісі – сөз техникасын меңгеру. Яғни, сөзбен жұмыс істеу. Дауысты және дауыссыз дыбыстармен жаттығулар жасау өте пайдалы. Мысалы, алдыңғы сөз дауысты дыбыспен аяқталатын болса, келесі сөздің басындағы дауыссыз дыбыстар ұяң дауыссыз дыбыстарға айналады. Мысалы: Ай қабақ – Айғабағ, Қазақстан қаласы – Алматығаласы.

Сөз басында келген дауысты дыбыстар алдындағы қатаң дауыссыз дыбыстарды ұяң дауыссыз дыбыстарға жұмсартады. Сөйтіп, қатаң дауыссыздар ұяң дауыссыз дыбыстар болып естіледі. Мысалы: Қожақұл – Қожағұл, Сексеуіл – Сегсеуіл.

Қазақ тіліндегі ұ, ү, о, ө еріндік дауысты дыбыстары сөз басында да, бірінші буында да, кейінгі буындарда да кездеседі. Олар ы, і, е езулік дауысты дыбыстары, ұ, ү, ө еріндік дауысты дыбыстарына жуықталып айтылады. Мысал келтіретін болсақ, өнер – өнөр, күшік – күшүт. Екі сөзде немесе сөз тіркесінде дауысты дыбыстар қатар келсе, онда соңғы дауысты дыбыс алдыңғы дауысты дыбысты жұтып қояды. Мысалы: Келе алмады – Келалмады,

Көре алмады – Көралмады.

«Түсінік тақтасы»

Сөз қолданыс — сөйлеу үстінде сөзді талғап-таңдап дұрыс қолдана білу дағдысы. Сөзді дұрыс қолдану сөз мағынасының дәлдігін, айқындығын сақтаудан, сөзді, оның тәсілдерін орнымен ұқыпты жұмсаудан көрінеді. Сөз қолданыста жалпы халықтық тіл үлгілеріне негізделген әдеби тіл нормаларын және тіл мәдениеті шарттарын сақтау талап етіледі.

III. Қорытынды

Сабағымызды БББ кестесімен түйіндейік

Білемін	Білдім	Білгім келеді

9-қосымша

Солтүстік Қазақстан облысы Қазақстан қаласы «Әл-Фараби» мектеп-лицейінің бастауыш сынып мұғалімі Темірболатова Гүлнар Салаутовна әзірлеген «Кәусар бұлақ» үйірмесінің бағдарламасы

Түсінік хат

Бастауыш сынып оқушыларының оқуға құштарлығын арттыру үшін олардың тілді қастерлеп, құрметтеу бағытында рухани дүниесін молайту мақсатында үйірме жүргізілу көзделді. Әр шығарма мен өлеңдерді терең түсініп оқу, танысу арқылы әдебиеттік оқудың маңызын өмірдегі қажеттілігін ұғындыру негізге алынды.

Үйірме жұмысын ұйымдастыру барысында оқытудың әртүрлі жолдары қарастырылып, бастауыш сынып білім алушыларының қызығушылықтарын оята отырып тәрбиелеу мақсаты қойылды. Бұл оқушылар өзінше ізденіп, оқуға дағдылануына негіз болады.

Бағдарламада ақындардың өлеңдері арқылы мәнерлеп оқу мен қатар әндерді үйрену міндеттеледі. Жас балғын жаттауға төселеді, сөйтіп есте сақтауды қалыптастырамыз. Әр тоқсанның соңында әдеби кештер ұйымдастырылып, балалардың сахнада өзін ұстауы, көркем сөйлеу шеберлігі айқындалады.

Көркем шығармаларды оқи отырып, еліміздің салт-дәстүрін, әдебиетін, мәдениетін терең меңгеріп, ұлттық құндылықтарымызды құрметтеуді қалыптастыру көзделген.

Бағдарламаның мақсаты:

- оқушыларға оқудың ерекшеліктерін, шығармадағы тілдің көркемдігін анықтай білуге үйрету;
- қазақтың ақын-жазушыларының өлеңдері мен әндерін мәнерлеп оқытуға төселдіру;
- оқушыларды шығармашылықпен ізденіп, өз бетінше жұмыс жасауға үйрету;
- түрлі әдіс-тәсілдерді қолдану барысында өлеңнің мағынасын талдау арқылы түсінуге, көркем шығарманы талдауға дағдыландыру:

Міндеттері:

- үйірме бағдарламасына іріктеп алынған ақын-жазушылардың өлеңдерін оқу арқылы, ақынның өмірімен танысу;
- білім алушылардың кітап оқуға деген құштарлықтарын және қызығушылықтарын ояту;
- көркем шығармаларды оқи отырып, тілдің құдіретін, сөздің қадірін ұғынып, дұрыс сөйлеуге тәрбиелеу;
- мәнерлеп оқудың заңдылықтарын сақтауға төселдіру.

Бағдарлама 4-сыныптарға арналған. Аптасына –1 сағат, жылдық жүктеме – 36 сағат.

Оқушыларға қойылатын талаптар:

- оқыған шығармалардағы кейіпкерлерді сипаттау, олардың іс-әрекеттеріне баға беру;
- мәнерлеп оқу арқылы көркем шығарманың кейіпкерінің іс-әрекеттері мен көңіл-күйін жеткізе білу;
- өлеңді мәнерлер, нақышына келтіріп оқу;
- көркем шығармалар халқымыздың рухани құндылығы екенін ұғыну;

Күтілетін нәтижелер:

- кез келген әдеби шығармаға жан-жақты талдау жасайды;
- көркем әдебиеттерді оқуға ынтасы артады;
- берілген мәтіннен тілдік-көркемдік ерекшеліктерді байқау қабілеті артады;
- өз ойын еркін жеткізуге жаттығады.

«Кәусар бұлақ» үйірмесі 4 бөлімнен тұрады. Олар:

1. «Кәусар бұлақ» бөлімі – 8 сағат.
2. «Батырлар жыры» бөлімі – 8 сағат.
3. «Туған жер» бөлімі – 10 сағат.
4. «Бақытты балалығым» бөлімі – 8 сағат.

«Кәусар бұлақ» үйірмесінің күнтізбелік-тақырыптық жоспары

Р/с	Сабақтың тақырыбы	Сағат саны	Мерзімі	Мақсаты	Қолданылған әдебиеттер
1	Кіріспе	1		Курстың мақсат-міндеттерімен таныстыру	

«Кәусар бұлақ» бөлімі (8 сағат)					
2	Мәнерлеп оқу ерекшеліктері Дикция. Екпін.	1		мәнерлеп оқу дағдысын қалыптастыру	Х. Қожахметова. «Мәнерлеп оқу». Қазақстан, 1982
3	Бұлақ көрсең көзін аш	1		Мәнерлеп оқуға төселдіру, жаттықтыру	Өлеңдер мен поэмалар жинағы
4	Туған тілдің құдіреті	1		Тілді қадірлеу, құрметтеуге баулу	Ақ шағала Қазақстан, 2001
5	Ұстазыма М. Әлімбаев	1		Ұстазды құрметтеуге тәрбиелеу	Балдәурен, балалық Қазақстан, 2007
6	Тарихпен тілдесу	1		Тарихты танып білу	Өлең өлкесі. Қазақстан, 2009
7	Мен – қазақпын Ж. Молдағалиев	1		Ұлттық рухты ояту	Өлеңдер мен поэмалар жинағы
8	Фариза қыз ән үйрену. Фариза-ақын.	1		Мәдени және рухани өсу, құрметтеуді үйрену	«Жайықтың ақ самалы» Қазақстан, 2001
9	Мен – табиғаттың бөбегі. Қ. Аманжолов Әдеби кеш	1		Мәнерлеп оқу кеші, Табиғатты қорғауға үйрету	Өлең өлкесі. Қазақстан, 2009
«Батырлар жыры» бөлімі (8 сағат)					
10	Ер Тарғын	1		Эпостық жыр дастандарды тыңдау, жырлау	Батырлар жыры Электронды кітапхана, Қазақстан, 2009
11	Қобыланды батыр	1		Эпостық жыр дастандарды тыңдау, жырлау мақамын естірту	Батырлар жыры Электронды кітапхана, Қазақстан, 2009
12	Қамбар батыр	1		Эпостық жыр дастандарды тыңдау, жырлау мақамын естірту	Батырлар жыры Электронды кітапхана, Қазақстан, 2009
13	Алпамыс батыр	1		Эпостық жыр дастандарды	Батырлар жыры Электронды

				тыңдау, жырлау мақамын естірту	кітапхана, Қазақстан, 2009
14	Алпамыс батыр жыры	1		Мәдени өсу, рухани өсу, әнді құрметтеуді үйрену	YouTube Наркенже Серікбаеваның орындауында
15	Батырлар жырынан үзінді жаттау	1		Есте сақтауды дамыту	
16	«Поэзия сағаты»	1		Көркем шығармалар данүзінді оқу шеберлігін дамыту	Батырлар жыры дастандары
17	«Поэзия сағаты» сынып оқушыларымен кеш	1		Көркем шығармалардан үзінді оқу шеберлігін дамыту	Батырлар жыры дастандары
«Туған жер» бөлімі (10 сағат)					
18	Мағжанның жырлары	1		Өлеңдерді оқып талдау.	Өлеңдер жинағы
19	Туған жер	1			
20	Қазақстан жалауы Ө. Ақыпбекұлы	1		Рәміздерді құрметтеу	Керек кітап Қазақстан, 2007
21	Менің Қазақстаным	1		Отанды сүйеге баулу	Мөлдір бұлақ 2014
22	Аққайындар өлкесі	1		Туған жерді қастерлеу	Өлеңдер жинағы
23	Тәуелсіздік толғауы	1		Егемен ел ұландарын тәрбиелеу	Балдырған, 2015
24	Мұзафар Әлімбаевтың өлеңдері	1		Отанын, туған жерді дәріптеу	Балдәурен балалық, Қазақстан, 2007
25	«Бүркіт пен жапалақ»	1		Әдептілік туралы	Балдәурен балалық,

	М. Әлімбаев			ұғындыру	Қазақстан, 2007
26	Қызылжарым Б. Бекмағамбетов	1		Ән үйрену	
27	«Туған жердің көктемi» әдеби музыкалық кеш	1		Рухани өсу, туған жерді қастерлеу	
«Бақытты балалығым» бөлімі (8 сағат)					
28	Достық өлкесінің заңы М. Шаханов	1		Достықты бағалау, адам- гершілдікті нығайту	Әдебиеттік оқу оқулығы 4 сынып
29	«Дос болайық бәріміз» әні И. Нүсіпбаев Сөзі Х. Талғаров	1		Бірлік, достықты нығайту	YouTube тыңдау
30	«Қарға мен түлкі» А. Байтұрсынов	1		Мақтаншақ-тық зиянын ұғындыру	Қаз. бала-р эд.класс. үлг-і. Қазақстан, 2011
31	«Бұлбұл мен есек» А. Байтұрсынов	1		Жігерлі болуға тәрбиелеу	Қаз. Бала-р эд.класс. үлг-і. Қазақстан, 2011
32	«Өгіз бен бақа» А. Байтұрсынов	1		Жақсы мен жаманды ажырата білуге тәрбиелеу	Қаз. Балалар эд.класс. үлгісі Қазақстан, 2011
33	Бірлік пен ынтымақ күні	1		Халықтар арасындағы достықты нығайту	«Керек кітап» Қазақстан, 2007
34	Жеңіс күні	1		Ұлы Отан соғысы ардагерлерін құрметтеу	«Керек кітап» Қазақстан, 2007
35	«Мен бақытты баламын» өлең оқу сайысы	1		Жас ақындарды дайындау	«Керек кітап» Қазақстан, 2007
36	Қорытынды сабақ				

Ақмола облысы Ақкөл ауданы Амангелді негізгі мектебінің «География»
оқу пәнінің мұғалімі – Теменов Абылайхан Оралбайұлы әзірлеген
Ауылым – алтын бесігім
(туристік-өлкетанулық бағыттағы үйірме)

Өлкетану – белгілі бір жердің, қаланың, елді мекеннің бір бөлігін оқып білу. Мұндай жұмыспен жергілікті тұрғындар айналысады, себебі бұл аймақ білім алушылар мен мамандар үшін (тарихшылар, биологтар, геологтар, архитекторлар, этнографтар, экологтар) туған өлке болып саналады. Өлкетану жұмыстарында оқушылар бұл жерлер қандай тарихи оқиғамен, қандай салт-дәстүрмен, қай кезеңмен байланысты екенін оқушылардың білуі маңызды шаруа. Өз өлкесінің бұрынғы және қазіргі өмірін білу, өлкенің жаңаруына тікелей ат салысуымыз үшін қажет, өйткені туған өлке – шегі жоқ әлемнің бір бөлігі. Өлкетану отансүйгіштік сезімді – Отанға деген терең махаббатты тудырады. Бұл оқушының өзінің бір нақты Қазақстандық ұлт өкілінің қатарына жататындығын түсінуіне және ол үшін мақтаныш сезімінің туындануына көмектеседі.

Туған өлке әрбір адамға ыстық өлке болуымен қатар, халқымыздың басынан кешкен сан ғасырлық тарихтан сыр шертетін асыл мұра. Кең байтақ қазақ жерінде қаншама аңыз-әңгімелер, оқиғалар жатыр десеңізші. Әрбір қарапайым адамның өмірінен тамаша туынды жазуға болатын болса, ел маңдайына біткен ерекше тұлғалар, ел бастаған, қол бастаған қанша азаматтар туралы ақиқат, сыр кең дала қойнауында. Міне сондықтан, туған жердің тарихын, мәдени ескерткіштерін, табиғи ерекшеліктерін білуге деген қызығушылығы артуда, сол себепті мектепте туған өлке жайлы терең білім беру және туған өлкеге деген сүйіспеншілікке тәрбиелеудің маңызы аса зор.

Өлкетану бағытындағы үйірме жұмысының бағдарламасы:

- «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» (бұдан әрі – МЖМБС) (Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы (ҚР Оқу-ағарту министрінің 23.09.2022ж. № 406 бұйрығымен енгізілген өзгерістерімен);

- «Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндер, таңдау курстары мен факультативтер бойынша үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы» (ҚР Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйегіндегі №399 бұйрығы) (ҚР Оқу-ағарту министрінің 21.11.2022ж. № 467 бұйрығымен енгізілген өзгерістерімен);

- Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 12 маусымдағы № 248 бұйрығымен бекітілген «Қазақстан Республикасында өлкетануды дамытудың тұжырымдамалық негіздеріне» негізделіп әзірленді.

«Ауылым – алтын бесігім» атты туристік-өлкетану бағытындағы үйірме жұмысы негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сынып білім алушыларына арналған.

Аптасына – 1 сағат. Жылдық жүктеме – 36 сағат.

Үйірме бағдарламасының мақсаты – білім алушыларды туған өлкенің тарихымен, табиғат ресурстарымен, танымал ақын-жазушыларымен таныстыру арқылы, туған өлкеге деген сүйіспеншіліктерін, мақтаныш сезімдерін арттыру.

Міндеттері:

- өлкетану туралы қоғамның тарихи және мәдени даму субъектісі ретінде идеялар қалыптастыру;

- туған жердің табиғаты, халқының тарихы, мәдениеті, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрі туралы білімдерін тереңдету;

- кіші Отанға құрметпен қарау және патриотизм сезімдерін дамыту;

- өз өлкесінің тарихи мұрасына, тарихына, мәдениетіне, табиғатына құрметпен және ұқыпты қарау сезімдерін қалыптастыру;

- балалардың бойында бақылау, тәуелсіздік және бастамашылдықты дамыту;

- өлкетану арқылы білім алушылардың әлеуметтенуіне жағдай жасау.

Бағдарламаның негізіне алынған негізгі принциптер:

• әр баланың жеке ерекшеліктерін ескеретін және олардың дамуына қолайлы жағдай жасайтын қол жетімділік қағидаты;

• мұғалім мен білім алушының ынтымақтастығын білдіретін демократиялық принципі;

• тәжірибемен дәлелденген ғылыми дереккөздерден материалдарды іріктеуді көздейтін ғылымилық принципі;

• бағдарламада белгілі бір жүйеде берілген білімді жинақтау, оны күнделікті өмірде қолдана білу қарастыратын жүйелілік және дәйектілік принципі.

Үйірме жұмысының барысында қолданылатын әдіс-тәсілдер

Әдіс-тәсілдер	Мүмкіндіктер
Ауызша	Әңгіме, хабарламалар жасау – бұл әдістер балалардың теориялық білімін байытуға септігін тигізеді, жаңа ақпарат көзі болып табылады
Көрнекілік	Суреттерді, плакаттарды, макеттерді, схемаларды, коллекцияларды, иллюстрацияларды көрсету. Нысандарды неғұрлым жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді, ауызша әдістерді толықтырады, балалардың ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді
Практикалық	Сызбалар, плакаттар, схемалар, практикалық жұмыстар әзірлеу. Теориялық білімді тәжірибеге аударуға, балалардың дағдылары мен қабілеттерін дамытуға ықпал етуге мүмкіндік береді

Бағдарлама балалардың жасы мен психологиялық ерекшеліктерін, үйірме курсының ерекшелігін ескере отырып, зерттеу, экскурсия, топтық жұмыс,

пікірталастар, саяхаттар, әңгімелер, викториналар, қызықты адамдармен кездесу, конкурстар, көрмелер, жорықтар сияқты сабақтар өткізуді қарастырады. Жұмыстың бұл түрлері балалардың халықтың мәдени мұрасына, оның құндылықтарына қатысын сезінуіне мүмкіндік береді.

«Ауылым – алтын бесігім» үйірме жұмысы бағдарламасының мазмұны.

Табиғат ресурстары. Өлкеде өсетін ағаш түрлері; шөптесін өсімдіктер; өсімдіктердің қолданылуы.

Су ресурстары. Өзен-көлдерге, томарлар; тіршілік иелері; саяхатқа қажетті құрал-жабдықтар.

Ауылдың пайда болу тарихы. 20-шы ғасырдағы ауыл; «тың» игеру кезіндегі ауыл; ауылдың қазіргі жағдайы; ауылда өмір сүретін ұлт өкілдері.

Көп ұлтты ауылым. Ұлт өкілдері; салт-дәстүрлері; белгілі адамдардың өмір жолы.

Топонимдер. Жер-су атауларының шығу тарихы; «Аққуатқан», «Шоқтас», «Өкіншік», «Жыланды» және т.б.; суретті кітапшалар.

Киелі орындар тарихы. Киелі жерлер санатындағы жерлер; «Қазы батыр»; «Ханым сүйегі» атауларының тарихы.

Р/с	Сабақтың тақырыбы	Жұмыс түрлері	Сағат саны	Уақыты
1	Кіріспе. Өлкетану – туған өлке туралы ғылым	Үйірме жұмысының мақсатымен және міндеттерімен таныстыру. Жыл бойы орындалатын жұмыс түрлері туралы ақпарат беру	1	
2, 3	Табиғат ресурстары	Саяхатқа шығу арқылы ауыл маңында өсетін өсімдіктер әлемімен танысу (қарағай, шырша, қайың, көктерек, бұталар). Шөптесін өсімдіктермен танысу. Олардың қолданылу аясы туралы білу	2	
4, 5	Су ресурстары	Ауыл маңындағы өзен көлдерге саяхат жасау. Өзен-көлдердегі тіршілік иелері туралы ақпарат беру Саяхатқа баруға қажетті құрал-жабдықтарды жинау әдісі		
6	Қазақстан ауылының пайда болу тарихы	Туған ауылымыздың пайда болу тарихымен танысу. 20-	1	

		-ғасырдағы ауылдың тұрмыс-тіршілігімен танысу.	1	
7		Ауылдың қазіргі жағдайы туралы әңгімелеу. Ауылдың әр кездердегі фото-суреттерін жинау	1	
8, 9	Көп ұлтты ауылым	Ауылда өмір сүретін ұлт өкілдерінің салт-дәстүрлерімен танысу. Танымал адамдардың өмір жолымен танысу. Кездесулер ұйымдастыру	2	
10, 11	Қол өнер, ұлттық киімдер	Ауылда өмір сүретін ұлт өкілдерінің қол өнерімен, ұлттық тағамдарымен, ұлттық киімдерімен таныстыру		
12, 13	Топонимдер сөйлейді	Ауыл маңайындағы жер-су атауларының шығу тарихы туралы аңыз-әңгімелер жинау. Суреттерімен кітапшалар әзірлеу. «Аққуатқан», «Шоқтас», «Өкіншік», «Жыланды», «Майлы кепе», «Жантық», «Үстіген» т.б.	2	
14, 15	Киелі орындар тарихы	Туған өлкедегі киелі жерлер санатына қосылған жерлер туралы деректермен танысу. «Қазы батыр», «Ханым сүйегі» атауының пайда болу тарихымен танысу	2	
16, 17	Өлкенің танымал ақын-жазушылары	Өлкенің танымал ақын-жазушыларының шығармашылығымен танысу. Ауыл өмірі туралы жарық көрген туындылармен танысу	2	
18, 19	Баспа бетіне үңілсек	Басылым беттерінде ауылымыз туралы жарық	2	

		көрген әңгімелерді іздестіру. Ауыл тарихына арналған кітаптар оқу	2	
20, 21	Өлкенің табиғат ресурстары	Өлкенің табиғат ресурстарымен танысу. Ресурстардың қолданылу аясын анықтау. Ресурстарды тиімді пайдалану жолдарын ұсыну	2	
22, 23	Өлкенің ауыл шаруашылығы	Өлкенің ауыл шаруашылығымен танысу. Ауыл шаруашылығы өнімдерін тиімді пайдалану жолдарын ұсыну	2	
24, 25	Саяхатқа қажетті заттар	Жазғы уақытта саяхатқа шығу үшін дайындық жұмыстары. Саяхатқа шығарда қажетті заттар тізімін анықтау. Заттарды рюкзакты дұрыс салып үйрену	2	
26, 27	Шатыр орнату	Шатыр орнату шарттары. Шатыр орнатуды және жинауды үйрену	2	
28-30	Су қоймасына саяхат	Ауылға жақын орналасқан су қоймасына (Майлы кепе) саяхат жасау. Су қоймасының қоректену көзін анықтау. Маңайындағы өсімдіктердің түрлерін анықтау	2	
31-32	Көлге саяхат	Ауылға жақын орналасқан көлге (Ақкуатқан) саяхат жасау. Көлдің атауының шығу тарихын еске түсіру. Көлдің қоректену көзін анықтау. Көлдегі тіршілік иелерімен танысу. Маңайындағы өсімдіктердің түрлерін анықтау	2	
33-34	Табиғат аясына саяхат	Ауыл маңындағы орман алқабына саяхат жасау	2	

		барысында аясындағы ережелерін Жергілікті өсімдіктерімен танысу.	табиғат мінез-құлық қайталау. жердің		
35-36	Қайталау			2	

Күтілетін нәтиже:

- өз Отанын, туған өлкесін сүйетін, оның тарихын, тілін, әдет-ғұрпын құрметтейтін тұлға тәрбиеленеді;
- оқушылардың туған өлкеге деген қадір-құрметін оята отырып, сол арқылы туып-өскен өлкеге, Отанға деген сүйіспеншілік қалыптастырады;
- оқушылар мүмкін болғанша зерттеу жұмыстарына қатысады;
- бірегей тұлғаларды үлгі – өнеге тұтуы;
- бірегей сәулет өнерін қастерлей білуі;
- туған жерге перзенттік парызды түсінуі;
- тарихи-өлкетану жұмыстарының мақсаттарымен таныс болуы;
- оқушыларда қоршаған ортаны бақылай алу білігі қалыптасады, олардың күнделікті қажетті істерге қатысу қабілеті дамиды;
- алынған материалдың осы өлке тарихына ортақ, аса маңызды және де оқушылардың бүкіл еліміз тарихымен қоса түсінуі;
- оқушылар зерттеушілік жұмыстарға қатысып тәжірибе жинақтап оны меңгеруі;
- жерлес ақын-жазушылар, суретшілер туралы нақты материалдар жинақтап, арнайы альбом әзірлеу, мұражайдың танымал жерлестерге арналған бөлімін толықтыру қажет.

«Туризм мектебі» үйірмесінің үлгі бағдарламасы

Түсінік хат

Туризм – ең тиімді, қызықты, пайдалы спорт түрлерінің бірі болып табылады. Қозғалыс, таза ауа, дене жүктемесі, өзара қарым-қатынас – бұл дені сау бала тұлғасын қалыптастыру және нығайту үшін өте қажет.

Балалық шақ ерекшелікке, әр түрлі оқиғаларға және қиял әлеміне ұмтылумен сипатталады. Туризм – балалардың қажеттіліктерін табиғи түрде қанағаттандыруға бағытталған тәсіл түрі. Жорық барысында балалар мектептегіден мүлде басқа жақтарынан ашылады. Осыған байланысты жорық мұғалім үшін аса құнды, өйткені ол балалардың әрқайсысының табиғатын жақсы түсініп, балаға ықпал ететін жолды табуына мүмкіндік береді. Шынайы өзара түсіністікке және балалар арасында өзара қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді. Табиғатта өткізген бірнеше күн балаларға қарым-қатынас саласында мектеп қабырғасында өткізген бір жылдан гөрі көп нәрсе берері сөзсіз.

Мектептегі оқу-тәрбие жұмысының туристік-өлкетанулық бағыты бала өмірінің эмоционалды жарқын және өте мағыналы жағы болып табылады. Жұмыстың бұл түрі: өскелең ұрпақтың денсаулығын нығайтуға, жан-жақты тәрбиелеуге, азаматтық мен патриоттық сезімін қалыптастыруға ықпал етеді.

Әсіресе, қазіргі уақытта оқушылардың денсаулығын нығайту үшін дене белсенділігін мөлшерлеу, еліміздің ең әдемі жерлерімен, бай табиғатымен таныстыру және табиғатпен тікелей байланыс жасау өзекті болып отыр.

Бағдарламаның теориялық маңызы мектеп туризмін ұйымдастыруға бағытталған негізгі теориялық принциптердің болуынан туындады. Бағдарламаның практикалық маңызы ұйымдастырудың әрбір қағидаты нақты практикалық ұсынымдармен сүйемелденуі және әлеуметтік өмірдің қазіргі заманғы ерекшеліктеріне лайықты мектеп туризмін ұйымдастыру арқылы іске асырылуы мүмкін болып табылады.

Бағдарламаның жаңашылдығы – мазмұны экологиялық және туристік дағдыларды қалыптастыруды ұсынады (рекреациялық табиғатты басқару нормалары мен ережелері), негізгі білім негізінде жас туристер арасында экологиялық білімді қалыптастыру болжанады.

Бағдарламаның мақсаты:

Дене белсенділігі – туризм балалар мен жасөспірімдерді туристік қызметке тартуға, оларға тұрақты жаттығулардың пайдалы екендігін түсінуге мүмкіндік береді.

Денсаулықты сақтау – спортпен шұғылданатын барлық ұйымдардың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл балаларды өз денсаулығын сақтау мақсатында туризммен айналысуға ынталандырады.

Қоғамдық белсенділік – спорттық тәсіл бағдарламасын іске асыру барысында команда құру және қоғамдық белсенділік. Бұл бағдарлама

команданың әр мүшесі үлкен мәнге ие екендігін көрсетеді. Туризмді командалық спорт ретінде насихаттау балаларды бірлесіп жұмыс істеуге және ынтымақтастықтың маңыздылығын түсінуге ынталандырады. Туризм білім беру мүмкіндіктерін арттырады.

Бағдарламаның тәрбиелік міндеттері:

- қоршаған ортаны құрметтеу және табиғатқа деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу;

- таза ауадағы спорттық ойындар арқылы организмді шынықтыру, жорық барысында кездесетін экстремалды жағдайларды жеңе білу, салауатты өмір салтын қалыптастыру.

Білімдік міндеттер:

- туристік тәсілдер мен дағдыларды меңгерту;

- ғылыми-зерттеу ізденіс жұмыстарына тарту;

- күнделікті өмірде экологиялық білімді қолдана білу дағдыларын қалыптастыру;

- өмір қауіпсіздік ережелерін практикалық қолдану;

- өлкетану саласындағы білімді қолдану.

Бағдарламаның негізгі принциптері:

1. «Қауіпсіздік» – балалар табиғат аясында болған уақытта өздерін үнемі қауіпсіз сезінулері тиіс. Жаттығу алаңы жолдармен, қоршаумен және т.б. шектелуі тиіс, картада соқпақ жолдар мен жолдардың дамыған желісі белгіленуі тиіс; арақашықтық негізінен сызықтық және қысқа болуы тиіс.

2. «Бірізділік немесе біртіндеп» – компаспен және картамен жүгіруге қажетті кез келген шеберлікті меңгеру үшін балаларға ұзақ уақыт қажет. Сондықтан асықпау қажет. Қажетті білім мен дағдылар:

- бағдардың мәні туралы түсінік (көне заманнан бүгінгі күнге дейін);

- спорттық бағдарлау;

- спорттық карта;

- масштаб;

- спорттық картаның шартты белгілері;

- көкжиек жақтары;

- компас;

- компастың көмегімен бағытты анықтау;

- картадағы қозғалыс және т.б.

Бағдарламаны жүзеге асыруға қажетті құралдар:

Саяхаттар туралы әдебиетті іріктеу және оқу. Турист күнделігін жүргізу. Саяхат туралы теледидар бағдарламаларын көру. Балаларды ойын идеясын әзірлеуге тарту. Ертегілер мен көркем әдебиет элементтерін оқуға енгізу. Балалардың саяхат тәжірибесін қорыту және сөйлесулер мен ойын тапсырмаларын орындау кезінде олардың қызығушылықтарын анықтау. Туристік жорыққа шығуға дайындық және оны өткізу бойынша тапсырмалар.

Оқу және жаттығу бағдарламалары. Балалардың физикалық дайындықтарын тексеру. Дамыту жаттығулары кешендері. Оқу материалын түсінуіне бағытталған міндеттер. Кедергілер алабы.

Денсаулықты сақтау және нығайту туралы әңгімелер. Балалардың отбасындағы денсаулығын талқылау және түзету жөніндегі тапсырмалар. Дене қасиеттерін дамыту. Туристік жорық барысында болуы мүмкін жарақаттар мен аурулардың алдын алу жөніндегі шараларды талқылау. Алғашқы медициналық көмек көрсетудің қарапайым әдістерін меңгеру тапсырмалары.

Оқу жүктемесі аптасына – 1 сағат, жылына – 36 сағат.

Бағдарламаның күнтізбелік-тақырыптық жоспары

Р/с	Сабақтың тақырыбы	Сағат саны	Уақыты	Сабақ барысында орындалатын жұмыстар
Кіріспе (2 сағат)				
1	Туризм және денсаулық	1		Туризм және үйірме жұмысы, адам үшін туризмнің маңыздылығы туралы әңгімелесу. Туризм түрлері, жорықтың ерекшеліктері.
2	Туризм және денсаулық	1		Қызықты жорықтар мен саяхаттар туралы әңгімелер («Туризм» тақырыбындағы презентация). Туристер заңдары.
Топограф әліппесі (4 сағат)				
3	Топограф әліппесі. Компас.	1		Компасты қолдану жолдарымен таныстыру. Компастың құрылысымен танысу. Компастың көмегімен көкжиек тұстарын анықтау
4	Көкжиек тұстары	1		Күннің көзінің, жұлдыздардың және жергілікті басқа да белгілер арқылы көкжиек тұстарын анықтауды үйрену
5-6	Топографиялық карта	2		Топографиялық картамен танысу. Топографиялық белгілердің көмегімен картаны оқу. Топографиялық картаның көмегімен қашықтықты өлшеуді үйрену
Спорттық-туристік эстафета (2 сағат)				
7-8	«Күзгі марафон»	2		Аталған іс-шараның

	спорттық-туристік эстафетасы			мақсаты балалардың қозғалыс белсенділігіне, қозғалыс пен қарым-қатынастың құндылығы мен қуанышына деген ұмтылысын ынталандыру, сондай-ақ оқушылардың мектептің спорттық және туристік өміріне қатысы бар сезімін қалыптастыру болып табылады.
Турист гигиенасы және дәрігерлік көмек (4 сағат)				
9-10	Турист гигиенасы	2		Туристің жеке гигиенасы. Жорық кезінде турист кию тиіс аяқ киім түрлері. Аяқ және аяқ киім күтімі. Туристің киімдеріне, төсектеріне, тағамдарына қойылатын гигиеналық талаптар.
11-12	Дәрігерлік көмек	2		Алғашқы медициналық көмек көрсету негіздері. Жорық барысында суға түсу. Қысқы жорықта салқындау мен үсіктің, жазғы жорықтарда суықтың алдын алу. Зардап шегушіге алғашқы көмек және алғашқы медициналық көмек қобдишасын ұстау. Әр түрлі жарақаттар кезінде алғашқы медициналық көмек көрсету. Зардап шегушіні тасымалдау жолдары.
13-14	Практикалық жұмыс	2		Бұрын алған білімін бекіту. Бұрын зерттелген тақырыптар бойынша практикада білімді тестілеу
15-16	Шаңғымен жүру	2		Жергілікті жерде шаңғымен жүру, Жалпы шыдамдылықтың, негізгі

				физикалық қасиеттердің дамуы; командалық, өзара көмек сезімін тәрбиелеу.
Туристік жабдықтар (4 сағат)				
17-18	Туристік жабдықтар	2		Туристердің топтық, жеке және арнайы құрал-жарақтары туралы түсінік беру. Жабдықтардың заттарына қойылатын негізгі талаптар: жарықтық, беріктік, пайдалану және тасымалдау ыңғайлылығымен таныстыру. Жаяу жүргінші туристің жеке және топтық жабдықтарының негізгі заттарының тізбесі, әрбір затқа қойылатын талаптармен таныстыру
19-20	Рюкзак жинау	2		Рюкзакты дұрыс жинау жолдарымен таныстыру. Саяхатқа қажетті заттарды дұрыс іріктеу жолдарымен таныстыру. Практикалық жұмыс: рюкзак жинау
Туристік бивак (2 сағат)				
21	Туристік бивак	1		Туристік бивак ұғымы. Туристік аялдама және бивак дегеніміз не? Туристік аялдама және туристік бивак орындарына қойылатын негізгі талаптар
Туристік бивак – адамдардың табиғи ортада демалуына арналып жабдықталған орын. Бивакты ұйымдастыру табиғи ортада ұзақ уақыт болу қажеттілігіне, табиғи кедергілерді еңсеруге байланысты спорттың қажетті және міндетті элементі болып табылады				
22	Аялдаманы, бивакты жоспарлау	1		Бивактағы тұрмыстық жұмыстардың түрлері мен өндірісі (бивакты бүктеу және жаю). Бивак бойынша кезекшілік кестесін жасау

Жаяу саяхат (2 сағат)				
23-24	Жергілікті жерде жаяу саяхат	2		Білім алушыларды жергілікті жердің ерекшеліктерімен таныстыру
Шатыр орнату (3 сағат)				
25	Шатыр орнату	1		Шатыр орнату ережелерімен таныстыру
26-27	Шатыр орнату (практикалық жұмыс)	2		Шатыр орнатылатын орынды таңдау. Шатырды жылыту жолдарын көрсету. Жаңбыр болған жағдайда шатырды орнату және жаңбыр суының шатырдың ішіне түспеу жолдарын көрсету
От жағу (3 сағат)				
28	От жағу ережелері	1		От жағу ережелерімен таныстыру
29-30	От жағу (практикалық жұмыс)	2		От жағу ережелерін қайталау. От жағуға қолайлы орынды таңдау әдісі. Отты дұрыс сөндіру тәртібі. Алау түрлері және олардың мақсаты. Кемпірқосақ жабдықтары. Отынды іріктеу және жинау. Аяқ киім мен киімді кептіру. Өрттің алдын алу жөніндегі іс-шаралар
Тағамдар (2 сағат)				
31-32	Саяхатқа қажетті тағамдар	2		Туристік саяхат барысында қажет болатын тағам түрлерімен және олардың пайдасымен таныстыру. Жорықта тамақтану. Жорыққа шығуға арналған азық-түлік тауарларының шамамен алынған жиынтығы. Бұйымдарды буып-түю, орау және тасымалдау. Мәзір дегеніміз

				не, ол қалай құрастырылады. Суды таңдау және залалсыздандыру
Туристік саяхат (4 сағат)				
33-36	Туристік саяхатқа шығу	4		Жорықтық сапарларды ұйымдастыру және өткізу қағидалары. Білім алушылармен жорықтық сапарлар мен экскурсияларды ұйымдастыру және өткізу жөніндегі нұсқаулық өткізу. Топ құрастыру. Мақсат-міндеттері. Топтағы міндеттерді бөлу. Туристік топ командирінің, шаруашылық жетекшісінің, өлкетанушының, аға экскурсоводтың және басқа да жауапты адамдардың міндеттері. туристік саяхат барысында бұрын алынған білімдерді тексеру

12-қосымша

«Бастапқы техникалық модельдеу» үйірмесінің үлгі бағдарламасы
Түсінік хат

«Бастапқы техникалық модельдеу» үйірмесінің бағдарламасы бастауыш білім беру деңгейінің 4-сыныптарына және негізгі орта білім беру деңгейінің 5-6-сыныптарына арналған.

Бастапқы техникалық модельдеу үйірмесі арнайы жабдықталған жеке кабинет немесе күрделі технологиялық жабдықтарды қажет етпейді, сабақтар мектептің сыныптарында, шеберханасында өткізілуі мүмкін.

Бастапқы техникалық модельдеу – балалардың техникалық шығармашылығындағы алғашқы қадам болып табылады. Балалар үшін ең қолжетімді бола тұра, бастапқы техникалық модельдеу қажетті эмоцияға, тартымдылыққа ие.

Оқу-тәрбие процесі балалардың жасына және психологиялық мүмкіндіктері мен ерекшеліктеріне сәйкес құрылады, бұл сабақтың уақыты мен режимін сақтауды қарастырады.

Бағдарлама жеке шығармашылық қабілеттерді дамытуға, әртүрлі күрделіліктегі модельдерді жасау процесінде тәжірибе жинақтауға, алынған білімді және алған еңбек дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқушылар мектепте оқытылатын пәндер туралы қосымша ақпарат алады.

Үйірмеге отбасында, мектептегі еңбек сабақтарында белгілі бір дағдыларды меңгерген балалар қатыса алады. Сонымен қатар, үйірме әр түрлі жастағы балалардың ұжымда өзара әрекеттесуі арқылы әлеуметтенуіне жағдай жасайды. Күнделікті өмірге қажетті білім алуға және дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік туғызады.

Бағдарламаның мақсаты – бала тұлғасын еңбекке оқыту және тәрбие беру арқылы үйлесімді дамыту; патриоттық және эстетикалық тәрбие беру; ойлау мен шығармашылық әлеуетін дамыту.

Бағдарламаның міндеттері:

- балалардың бойында техникалық шығармашылыққа деген қабілеттерді дамыту;
- қағаз, картон және басқа материалдармен жұмыс істеудің практикалық дағдыларын үйренуге жағдай жасау;
- шығармашылық белсенділікті дамыту;
- балаларды сайыстық және ойын іс-шараларына тарту;
- күрделі композициялар жасауға үйрету арқылы балалардың топтық ынтымақтастығын дамыту;
- балалардың дизайндық қабілеттерін, шығармашылық және техникалық ойлау қабілетін дамыту;
- өзін-өзі анықтауға, әлеуметтік бейімделуге жәрдемдесу;
- тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру;
- әлеуметтік құнды мінез-құлық, қарым-қатынас дағдыларын дамыту.

Бағдарламаның мазмұны

Кіріспе сабақ (1 сағат).

Үйірменің міндеттері мен үлгілік жұмыс жоспары. Қауіпсіздік шаралары және үйірмедегі мінез-құлық ережелері туралы әңгімелесу. Қолданылатын құрал-жабдықтар, олардың қолданылу аясы. Қауіпсіз жұмыс тәсілдері.

Қарапайым модельдер (16 сағат).

Тегіс бөлшектерден макеттер, модельдер мен ойықтар жасау. Жиһаз. Қолөнер бұйымдарымен ойындар мен жарыстар өткізу.

Оқушыларды түрлі үлгілермен таныстыру, олармен әр түрлі қолөнер үлгілерін жасауға болады. Үлгілерді пайдалана отырып, маркілеу түрлері мен тәсілдері. Қағаздан жасалған бұйымдар мен жекелеген бөлшектерді бір қабат етіп өндіру және екі есеге бүктеу. Желімнің көмегімен, «құлыптағы» саңылау тәрізді буындардың көмегімен жалпақ бөлшектерді бір-бірімен қосу (құрастыру). Қайшымен қауіпсіз жұмыс істеу ережесі.

Практикалық жұмыс.

Жиһаз модельдерін құрастыру.

Жасалған модельдерді көрсету және өз жобасын қорғау.

Қарапайым үш өлшемді макеттер мен ойыншықтар әзірлеу. Ойындар мен жарыстар (13 сағат).

Практикалық жұмыс. Ең қарапайым батпырауықтың құрастыру. Қорап тәріздес (ромб тәріздес) батпырауық әзірлеу. Әзірленген батпырауықтарды ұшыру.

Дайын бөлшектер жиынтығымен жұмыс істеу. Техникалық ойындар мен жарыстар (6 сағат).

Конструктор жиынтықтарынан модельдер әзірлеу. Жинау технологиясы. Сызбаларды қолдану арқылы жинау. Жиналған модельдерді көрсету және қорғау.

«Бастапқы техникалық модельдеу» бағдарламасын игеру нәтижесінде оқушылар:

- түрлі құрал-жабдықтармен жұмыс істеу барысындағы техника қауіпсіздігі ережелерін;

- сызбалармен және үлгілермен жұмыс істеу кезінде қолданылатын кесу сызығы, оймалау, бүктеу, бекіту, желім жағу тәрізді шартты белгілерді;

- ағаш ұстасының арнайы құралдарының атаулары мен қосымшаларды;

- техниканың әр түрлі түрлері, көлік туралы жұмбақтарды;

- кейбір қарапайым техникалық объектілерді пайдалану және жайластыру принциптерін;

- ұжымдық еңбектің маңызы, адамдардың өндірістегі қарым-қатынасы туралы біледі;

- қағаз бен картонды өңдеудің, макеттерді желімдеу арқылы құрастырудың әдістері мен тәсілдерін;

- қағаз бен картонды өңдеуге арналған қол құралдарының атаулары мен мақсаты және оларды қауіпсіз пайдалану және әр түрлі материалдарды өңдеу кезінде жеке гигиена ережелерін;

- адамның іс-әрекеті мен өз іс-әрекетінің салдарын дұрыс бағалауды меңгереді;

- сұлба, нұсқа макет, үлгі, сурет туралы түсінік қалыптасады;

- жауаптылық, достық, көмекке ұмтылу, өзін-өзі және басқаларды бағалау сияқты қасиеттер қалыптасады.

13-қосымша

Ақмола облысы Степногорск қаласы білім бөлімі бойынша «Қаныш Сәтбаев атындағы №9 жалпы орта білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің информатика пәні мұғалімі Қайролла Жазира

Асылбекқызы әзірлеген жаратылыстану және технологиялық бағыттағы орталықтың жабдықтарын пайдалана отырып, «Python тілінде бағдарламалау негіздері» сабақтан тыс іс-шаралар курсының жұмыс бағдарламасы.

Түсінік хат

Бағдарлама Д.П. Кириенко «Основы языка программирования Python», М.: Бином, 2014 г., курсы бойынша жасалған және youtube.com Үздік Білім каналының сабақтары қосылған. 8-9 сынып оқушыларына арналып жасалған курс.

Бұл бағдарлама оқушылардың логикалық ойлауына, болашақта ІТ мамандығына қызығушылық арттыруға, PYTHON бағдарламасын оқып үйреніп, есептерді шығаруға үйретеді

Бұл курстағы сабақтар студенттердің жалпы ғылыми дайындығына, олардың ойлауын, логикасын, математикалық қабілеттерін, зерттеушілік дағдыларын дамытуға арналған.

Курс Python тілінде бағдарламалау негіздерін үйренуге бағытталған. Курс шеңберінде студенттер физикалық, техникалық және математикалық ұғымдармен таныса алады. Алынған білім шығармашылық жобаларда қолданылады.

Курстың өзектілігі:

- тұлғаның, мемлекеттің, қоғамның дамуының аса маңызды стратегиялық ресурсы ретіндегі ақпарат туралы идеяларды дамыту арқылы ғылым мен әлеуметтік тәжірибенің қазіргі даму деңгейіне сәйкес келетін тұтас дүниетанымды қалыптастыру; қазіргі әлемдегі ақпараттық процестердің рөлін түсіну;

- информатика және АКТ саласындағы қызметтің жаңа білімдерін, дағдыларын және әдістерін меңгеру және жүйелеу және жалпылау процесінде ақпаратпен жұмыс істеудің жалпы білім беру және жалпы мәдени дағдыларын жетілдіру; мектеп оқушыларының өз бетінше оқу әрекеті дағдыларын дамыту (оқу жобалау, модельдеу, зерттеу әрекеті және т.б.);

- ақпаратты таратудың құқықтық және этикалық аспектілерін ескере отырып, ақпаратқа жауапты және таңдамалы қатынасты тәрбиелеу, АКТ құралдарын пайдалана отырып, білім мен шығармашылық қызметті жалғастыруға деген ұмтылысты тәрбиелеу.

Осы білім беру бағдарламасын жүзеге асыруда жабдығын пайдалану келесі жағдайларды жасауға мүмкіндік береді:

- информатика және технология бойынша мектептегі білім мазмұнын кеңейту;

- бағдарламалау саласында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру;

- информатика мен техниканы меңгеру процесінде баланың жеке тұлғасын, оның қабілеттерін дамыту, әлеуметтік маңызды қызығушылықтары мен қажеттіліктерін қалыптастыру және қанағаттандыру үшін;

- дарынды мектеп оқушыларымен жұмыс жасау, олардың оқу, шығармашылық қызметтің әртүрлі салаларында дамуын ұйымдастыру.

Бағдарламаның жалпы сипаттамасы

«Python бағдарламалау тілінің негіздері» пәні бойынша бағдарлама бағдарламалау курсының барлық негізгі бөлімдерін базалық деңгейде оқып үйренуге арналған.

Ұсынылып отырған курс аясында Python тілінде бағдарламалау негіздерін оқып-үйрену болашақ кәсіби қызметке дайындық құралы емес, керісінше жаңа жалпы интеллектуалдық дағдылар мен дағдыларды қалыптастыру болып табылады: мәселені шешу кезеңдерге бөлу, алгоритм құру және т.б. Мектеп оқушыларының ой-өрісін, ақыл-ой әрекетінің әдістерін қалыптастыруда, модельдер құра білуде, есептерді шешу алгоритмдерін өз бетінше табуда және құрастыруда, оқытудың кезеңдерін нақты және нақты жүзеге асыруда бағдарламалаудың рөлі ерекше.

Осы мүмкіндіктерді мектеп оқушыларының жалпы интеллектуалдық және жалпы білім беру дағдыларын қалыптастыру үшін пайдалану оқушылардың жеке және тұлғалық даму процесін белсендіреді. Шешім алгоритмдерін құру және бағдарламалау дағдылары ақпараттық құзыреттілік элементтері болып табылады – қазіргі мектептің негізгі құзыреттіліктерінің бірі. Шешім таба білу, шешім алгоритмін құрастыру және оны бағдарламалау тілдерінің көмегімен жүзеге асыру қазіргі мектеп оқушыларын дайындаудың қажетті шарты болып табылады.

Курсты оқып-білудің мақсаты:

Python тілін дамыту арқылы оқушылардың бағдарламалау негіздеріне байланысты мамандықтарды меңгеруге деген қызығушылығын қалыптастыру.

Тапсырмалар:

- негізгі алгоритмдік құрылымдарды меңгеру;
- алгоритмдеу және бағдарламалау негіздерін үйрену;
- жоғары деңгейлі Python бағдарламалау тілінде бастапқы бағдарламалау дағдыларын меңгеру;
- жобалау және шығармашылық қызметке тарту;
- адам қызметінің ақпараттық-коммуникациялық саласына қызығушылықты арттыру;
- ақпаратпен жұмыс істеудің этикалық және құқықтық нормаларын сақтау қажеттілігін тәрбиелеу;
- техникалық құрылғыларға ұқыпты қатынасты тәрбиелеу;
- оқушылардың шығармашылық қиялын, алгоритмдік ойлауын дамыту;
- жобаны жоспарлау дағдыларын, топпен жұмыс істей білуді дамыту;
- қоршаған дүниенің ақпарат ағынында бағдарлау және оқу міндеттерін шешуде және күнделікті өмірде нақты және түсінікті нұсқауларды қолдану дағдыларын дамыту.

Бағдарламаны жүзеге асырудың жоспарланған нәтижесі

Оқытудың негізгі нәтижесі – оқушылардың алгоритмдік ойлауын қалыптастыруға мән бере отырып, олардың даму векторын қалыптастыру.

Жеке нәтижелер:

- ғылым мен техниканың қазіргі даму деңгейіне сәйкес келетін дүниетанымын қалыптастыру;
- болашақ мамандығын саналы түрде таңдау және өзінің өмірлік жоспарларын жүзеге асыру мүмкіндіктері;
- бағдарламалаумен байланысты мамандықтар әлемі және бағдарламашы, жүйелік администратор сияқты танымал мамандықтарға қойылатын талаптар туралы түсініктерін қалыптастыру;
- білім беру, оқу және ғылыми-зерттеу, жобалық және басқа да қызметте ынтымақтастық дағдылары;
- өзара және өзін-өзі бағалау дағдылары, рефлексия дағдылары.

Мета-пәндік нәтижелер:

- танымдық, оқу-зерттеу және жобалық қызмет дағдыларын, проблемаларды шешу дағдыларын меңгеру;
- практикалық есептерді шешу әдістерін өз бетінше іздеуге, әртүрлі таным әдістерін қолдануға қабілеттілік пен дайындық.

Пәндік нәтижелер:

- алгоритмдік ойлау дағдылары және алгоритмдерді формальды сипаттау қажеттілігін түсіну;
- негізгі программалау құрылымдарын пайдалана отырып, стандартты есепті шешу үшін программа жазудың стандартты әдістерін білу және Python тілінде мұндай бағдарламаларды жөндеу;
- Python тілінде берілген бағдарламаның құрылымдық ерекшеліктерін білу,
- Python ортасына енгізілген модульдерді түсіну,
- дайын модульдерді қолдану мүмкіндіктері мен шектеулері,
- құндылық, оның белгілерін түсіну,
- операцияның, операндтың және олардың сипаттамаларының не екенін білу,
- құрылымдық және құрылымсыз құндылықтар арасындағы негізгі айырмашылықтарды білу;
- сан, мәтін, кортеж, тізім, сөздік сияқты деректер құрылымдарын түсіну,
- арифметикалық өрнектің құрамын түсіну;
- Python-ға кіретін математикалық функцияларды білу, логикалық өрнектер мен олардың операндтарын, операциялары мен функцияларын түсіну,
- оларға кіруі мүмкін барлық атрибуттардың арифметикалық және логикалық өрнектерінің мысалдарын жазу мүмкіндігі;
- Python тілінің негізгі операторларын, олардың синтаксисін білу,
- операторлардың әрқайсысының орындалу процесін түсіну,
- сандық және символдық ақпаратты өңдеуге арналған бағдарламаларды әзірлеу қабілеті;
- бағдарламаларды әзірлеу қабілеті (сызықтық, тармақталған және циклдармен),

- құрылымға бағытталған жоғары деңгейлі тіл үшін толыққанды процедуралар мен функциялардың мағынасын түсіну,
- Python-да функцияларды сипаттау және шақыруды құру ережелері,
- Формальды, жергілікті және ғаламдық айнымалылар арасындағы іргелі айырмашылықтар.

Бағдарламаны жүзеге асыру шарттары

Бағдарлама аптасына 1 сағат, оқу жылында 36 сағат.

Жұмыс түрі мен тәртібі

Оқушылардың оқу іс-әрекетінің негізгі түрлері компьютерлік шеберхана және ұсынылған оқу материалдары бойынша компьютерлік эксперимент болып табылады. Оқытудың негізгі түрі: компьютерде практикалық жұмыс.

Бағдарламаны іске асыру нәтижелерін қорытындылауға арналған нысандар.

«Python бағдарламалау негіздері» курсынағы диагностика және бақылау пәні студенттердің оқу өнімдері (құрылған блок-схемалар, бағдарламалар), сонымен қатар алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге қатысты жеке қасиеттері (игерілген іс-әрекет әдістері, білім, дағдылар) болып табылады. Әрине.

Білім беру өнімдерінің сапасы келесі параметрлер бойынша бағаланады:

- алгоритм орындалу жылдамдығы бойынша оңтайлы және бағдарламалау тілінде іске асыруға барынша қарапайым болуы керек;
- бағдарлама берілген тапсырмаларды орындауы керек;
- «кодтың оқылатындығы» дәрежесі бойынша (шегініс сақталуы керек, бағдарлама кодына ескертулердің міндетті түрде болуы және т.б.).

Оқушылардың қол жеткізген нәтижелерін тексеру келесі формада жүзеге асырылады:

- ағымдағы рефлексиялық интроспекция, орындаған тапсырмаларды студенттердің бақылауы және өзін-өзі бағалауы;

- мектеп оқушыларының іс-әрекетін мұғалімнің ағымдағы диагностикасы мен бағалауы;

- курсты меңгеру бойынша оның жеке білім беру бағдарламасына сәйкес студенттің іс-әрекеті мен оқу өнімдерін қорытынды бағалау.

Қорытынды бақылау курстың соңында тестілеу түрінде өткізіледі.

Бағдарлама мазмұны

Тақырып 1. Python тіліне кіріспе (2 сағат)

Python тілі туралы жалпы мәліметтер. Компьютерге Python орнату. Python жұмыс режимдері. Бағдарлама дегеніміз не. Бірінші бағдарлама. Python тіліндегі бағдарламалардың құрылымы. Пікірлер.

Тәжірибелік жұмыс:

1. Python бағдарламасын орнату.

2. Python көмегімен жұмыс режимдері.

Оқушылар білуі/түсінуі керек:

бағдарлама тұжырымдамасы; Python тіліндегі бағдарламаның құрылымы; Python-мен жұмыс істеу режимдері.

Оқушылар білуі керек: бағдарламаны орнату; Интерактивті ортада қарапайым бағдарламаны іске қосу, программаға түсініктеме жазу.

Тақырып 2. Айнымалылар мен өрнектер (6 сағат)

Деректер түрлері. Түрлендіру түрі. Айнымалылар. Тағайындау операторы. Айнымалы атаулар және түйінді сөздер. Өрнектер. Операциялар. Операциялардың орындалу реті. Математикалық функциялар. Құрамы. Енгізу және шығару. Пернетақтадан деректерді енгізу. Деректерді экранға шығару. Деректерді енгізу мен шығаруды пайдаланатын сценарийдің мысалы. Сандармен элементар әрекеттерге арналған тапсырмалар. Сандар арқылы элементар әрекеттерге есептер шығару.

Практикалық жұмыстар

1. Айнымалылар

2. Өрнек

3. Сандар арқылы элементар әрекеттерге арналған тапсырмалар

Өзіндік жұмыс 1 «Сандармен әрекеттерге есептер шығару».

Оқушылар білуі/түсінуі керек: бағдарламаның жалпы құрылымын; деректер түрлері; бүтін, нақты деректер типтері және олармен операциялар; тағайындау операторы; Енгізу/шығару операторлары.

Оқушылар білуі керек: Python бағдарламалау ортасының интерфейсін пайдалану; редактор командаларын пайдалану; мәліметтерді енгізу мен шығаруды ұйымдастыру; арифметикалық өрнектерді жазу.

Тақырып 3. Шартты оператор (8 сағат)

Логикалық деректер түрі. Логикалық өрнектер және операторлар. Күрделі шартты өрнектер (логикалық амалдар және, немесе, емес). Шартты оператор. Шартты оператормен есептерді шығару мысалдары. Көп тармақталу. Python тілінде тармақталуды жүзеге асыру.

Практикалық жұмыстар

1. Логикалық өрнектер

2. «Шартты оператор»

3. Көп тармақталу . Өзіндік жұмыс

«Шартты операторлар» тақырыбына есептер шығару.

Оқушылар білуі/түсінуі керек: шартты оператордың мақсатын; шартты операторды жазу тәсілі; логикалық деректер түрі; логикалық операторлар немесе, және, емес;

Оқушылар білуі керек: шартты операторды қолдану; логикалық операторларды пайдаланып күрделі шарттарды құру.

Тақырып 4. Циклдер (9 сағат)

Цикл туралы түсінік. Цикл денесі. Цикл денесін орындау шарттары. Шарты бар цикл операторы. While циклінің мәлімдемесі. Шексіз циклдар. While циклінің балама тармағы. Айнымалы жаңарту. Жаңарту жазбасының қысқаша түрі. Циклдерді қолдану мысалдары.

For параметрі бар цикл операторы. Циклді басқару операторлары. For циклін қолданатын тапсырманың мысалы. Кірістірілген ілмектер. Цикл ішіндегі циклдар. Кездейсоқ сандар. Ауқым функциясы. Кездейсоқ функция. Циклмен есептер шығару мысалдары.

Практикалық жұмыстар

1. «Фибоначчи сандары»
2. Есепті for циклімен шешу.
3. Циклдік алгоритмдерді жүзеге асыру
4. Кездейсоқ сандар
5. Цикл бойынша есептерді шығару.

Өзіндік жұмысы 3 тақырыбы бойынша «Циклдер»

Оқушылар білуі/түсінуі керек:

шартты циклдар және олардың түрлері; шарты бар циклдарды жазу ережесі; параметрі бар циклды пайдаланудың мақсаты мен ерекшеліктері; параметрі бар цикл жазба пішімі; әртүрлі типтегі циклдарды қолдану мысалдары.

Оқушылар білуі керек:

тапсырманы шешуге қолайлы цикл түрін анықтау; шарты бар циклды қолдану; қолданбаның сәйкестігін анықтау және мәселені шешу үшін параметрі бар циклды пайдалану;

Тақырып 5. Функция (5 сағат).

Функцияларды құру. Параметрлер және аргументтер. Жергілікті және ғаламдық айнымалылар. Орындау ағыны. Нәтижені қайтаратын функциялар. Анонимді функциялар, лямбда нұсқауы. Функцияларды пайдаланып есептерді шығару мысалдары. Рекурсивті функциялар. Факторлық есептеу. Фибоначчи сандары.

Практикалық жұмыстар

1. Функция құрастыру
2. Функцияларды пайдалана отырып есептер шығару
3. Рекурсивті функциялар.

Оқушылар білуі/түсінуі керек:

функция туралы түсінік; функцияны сипаттау тәсілдері; құрылымдық бағдарламалау принциптері; ішкі бағдарламалардың жергілікті айнымалылары туралы түсінік; ішкі программалардың формальды және нақты параметрлері туралы түсінік; параметрді беру әдісі.

Оқушылар білуі керек: функцияларды құру және пайдалану; мәндерді беру үшін параметр механизмін пайдаланыңыз.

Тақырып 6. Жолдар (4 сағат)

Құрама деректер түрі жол болып табылады. Индекс бойынша қол жеткізу. Жол ұзындығы және теріс индекстер. Түрлендіру түрі. Жолды айналып өту үшін циклды пайдалану.

Сызық тілімдері. Жолды салыстыру. Операторда. Жолдық модуль Тізбектердің барлық түрлеріне арналған операторлар (жолдар, тізімдер, кортеждер). Жолдармен есептер шығару мысалдары.

Практикалық жұмыстар

1. Жолдар

2. Жолдар арқылы есептер шығару. Оқушылар білуі/түсінуі керек: жолдық деректер түрінің мақсаты; жолдармен жұмыс істеу операторлары; жолдармен жұмыс істеу процедуралары мен функциялары; жолдық операциялар.

Оқушылар білуі керек:

сызықтарды сипаттау; сызықтарды қосу; жолдың ұзындығын табу; сызықтың бір бөлігін кесіңіз; жолдағы ішкі жолды табу; қатардағы сөздердің санын табыңыз.

Тақырып 7. Курс бойынша қорытынды тестілеу (2 сағат).

Күнтізбелік-тақырыптық жоспар

Р/с	Сабақтың тақырыбы	Сағат саны	Уақыты
Тақырып 1. Python тіліне кіріспе (2 сағат)			
1	Бағдарлама дегеніміз не? Ең қарапайым бағдарлама	1	
2	Python бағдарламалау тілімен танысу. Кіріс. Қорытынды. Тағайындау операторы. Математикалық амалдар	1	
Тақырып 2. Айнымалылар және өрнектер (6 сағат)			
3	Айнымалылар. Тәжірибелік жұмыс 1. Айнымалылар	1	
4	Өрнектер. Енгізу және шығару	1	
5	Тәжірибелік жұмыс 2. Өрнектер	1	
6	Сандармен қарапайым әрекеттерге арналған тапсырмалар сандармен әрекеттер	1	
7	Тәжірибелік жұмыс 3. Сандармен элементар әрекеттерге арналған тапсырмалар.	1	
8	Өзіндік жұмыс 1 «Сандармен әрекеттерге есептер шығару»	1	
Тақырып 3. Шартты операторлар (8 сағат)			
9, 10	Логикалық өрнектер және операторлар	2	
11	Тәжірибелік жұмыс 1. Логикалық өрнектер	1	
12, 13	Шартты оператор. Көп тармақталу	2	
14	Тәжірибелік жұмыс 2. «Шартты оператор»	1	
15	Тәжірибелік жұмыс 3. Көп тармақталу	1	
16	Өздік жұмыс 2. «Шартты операторлар» тақырыбына есептер шығару	1	

Тақырып 4. Циклдар (9 сағат)			
17	Шарты бар цикл операторы.	1	
18	Тәжірибелік жұмыс 1. «Фибоначчи сандары	1	
19	for циклі	1	
20	Тәжірибелік жұмыс2. Есепті for циклімен шешу.	1	
21	Кірістірілген ілмектер. Кездейсоқ сандар	1	
22	Тәжірибелік жұмыс 3. Циклдік алгоритмдерді жүзеге асыру	1	
23	Тәжірибелік жұмыс 4. Кездейсоқ сандар	1	
24	Тәжірибелік жұмыс 5. Цикл бойынша есептерді шығару	1	
25	«Циклдер» тақырыбы бойынша 3-өздік жұмыс.	1	
Тақырып 5. Функциялар (5 сағат)			
26	Функцияларды құру. Жергілікті айнымалылар	1	
27	Тәжірибелік жұмыс 1. Функцияларды құру	1	
28	Тәжірибелік жұмыс 2. Функцияларды пайдалана отырып есептер шығару	1	
29	Рекурсивті функциялар	1	
30	Тәжірибелік жұмыс 3. Рекурсивті функциялар	1	
Тақырып 6. Жолдар (4 сағат)			
31	Жолдар	1	
32	Тәжірибелік жұмыс 1. Жолдар	1	
33	Жол тілімдері	1	
34	Тәжірибелік жұмыс 2. Жолдар арқылы есептер шығару	1	
Тақырып 7. Курс бойынша қорытынды (2 сағат)			
35	«Python бағдарламалау тілінің негіздері» курсы бойынша қорытынды тест	1	
36	Қорытынды сабақ		

14-қосымша

Мұражайдағы іс-шара

Бүгінгі таңда мұражай қызметкерлері отбасымен өзара әрекеттесу үшін әдеттегі оқыту форматтарын өзгертетін жаңа білім беру бағдарламаларын

ұсынады. Балалар мұражай негізінде шығармашылық шеберханаларға, театр, өнер курстарына баруға, ата-аналарымен бірге арнайы мұражай жобаларына, демалыс күндеріне, отбасылық клубтарға, кешенді экскурсиялық шығармашылық сабақтарға, отбасылық шығармашылық студияларға қатысуға мүмкіндік алады, бұл олардың бос уақытын толтыруға көмектеседі. Бірлескен бос уақыттың ең көп таралған түрі – бейнелеу өнері.

Мұражайдың білім беру бағдарламалары аясында тарихи ортаға «ену» әдістері; тарихи оқиғалардың рөлдік «өмір сүруі» (бала рөл алады);

репродуктивті әдіс (тапсырмалар жүйесі); өнімді әдіс (мәселені шешу); зерттеу әдісі (мұражай затын зерттеу); фактілерді, оқиғаларды, жағдайларды модельдеу және қайта құру (ой бағамдау және заттық); алдын-ала ынталандыру әдісі (мұражайдағы балалардың белсенділігін ынталандыру) мүмкін.

Мәдени – білім беру бағдарламаларының ережелері:

- білім беру және мұражай негіздерін біріктіру;
- мұражай ортасын сауатты игеру үшін жинақталған дағдыларды беру;
- мәдени-білім беру қызметін жүзеге асыру процесінде жеке-тұлғалық бағыттылыққа бағдарлау;
- семантикалық және эмоциялық құрамдас бөліктің бірыңғай алгоритмін қамтамасыз ету;
- ақпарат берудің жүйелілігі;
- шығармашылық еркіндік.

Мұражай формалары сан алуан. Оларға модельдердің келесі негіздері кіреді: дәстүрлі және жаңа; топтық және жеке; белсенді және пассивті;

қарапайым және күрделі; бір реттік және циклдік; коммерциялық және коммерциялық емес, зерттеу, демалыс және т. Б.

Отбасымен жұмыс жасау кезінде «Отбасы – орта мектеп» тәрбие жобасының міндеттеріне байланысты экскурсиялық мұражай бағдарламаларын таңдау керек. Мұражай мөрін, мұражай сайттарын талдау бағдарламалардың 12 түрін бөлуге мүмкіндік берді:

1 түрі – мерекелерге арналған бағдарламалар. Оны жүзеге асырудың негізгі сипаттамалары – көңілді көңіл-күй, қуаныш, жаңа әсерлер және өміршеңдікті арттыру. Мерекенің басты мәні – мектеп оқушыларын түрлі тәсілдер мен құралдардың көмегімен жан-жақты тәрбиелеу, соның ішінде бөлмені түрлі-түсті әсемдікте безендіру, музыкалық сүйемелдеу, компьютерлік презентациялар, викториналар, конкурстар, командалық жарыстар және т. Б.

Бағдарламаның сәтті және есте қаларлық маңызды компоненттері: сценарий тақырыбы, идеялық бағыт, тәрбиелік құндылық, сонымен қатар бейнелеу құралдарын қолданудың күрделілігі мен динамикасы және т.б.

Бағдарламаның бұл нысанын әр музейде профильді, қаржылық мүмкіндіктерді, аумақтық ерекшеліктерді, сондай-ақ қолда бар алаңдарды пайдалануды ескере отырып жүзеге асыру.

2 түрі – Шеберлік сыныптарға арналған бағдарламалар. Бұл бағдарламаның міндеттері: білім алушыларды мұражай құралдарының

көмегімен шығармашылықпен таныстыру, эстетикалық даму, белгілі бір дағдыларды игеру, шығармашылық процесте қарым-қатынас жасау.

Бағдарламаны өткізу нысаны бойынша шеберлік сыныптар арқылы оқыту және таныстыру.

Шеберлік сыныптарға арналған бағдарламалар келесі кезеңдерден тұрады:

- білім алушыларды экспозициялық кеңістіктегі бағдарлама тақырыбымен таныстыру;

- кәсіпшілік тарихымен, оның техникаларымен, құралдарымен және материалдарымен танысу;

- білімді беру процесі, бұйымды дайындау тәсілдері, зерттелетін кәсіпшілік;

- білім алушы тікелей қатысатын шығармашылық процесс;

- сабақты қорытындылау, талдау.

3 түрі – жобалық қызметке негізделген бағдарламалар.

Бағдарлама жобалық оқыту мен тәрбиелеудің келесі мақсаттарын қамтиды:

- білім алушының жеке сенімін арттыруға, оның өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал ету;

- білім алушыда нәтижеге қол жеткізу үшін ұжымдық жұмыстың маңыздылығын, ынтымақтастықтың рөлін, шығармашылық тапсырмаларды орындау процесінде бірлескен қызметтің маңыздылығын түсінуді дамыту;

- қарым-қатынас мәдениетін дамыту;

- зерттеу дағдыларын дамыту.

Мұражайдағы білім алушылардың зерттеу қызметі фактілерді сыни қабылдауға, оларды талдау қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді, шығармашылыққа итермелейді. Білім алушыларға арналған зерттеу жұмыстарының тақырыптары мұражай сұраныстарына қарай таңдалады.

Зерттеу жұмыстары білім алушыларға мұражай тарихының дамуына өз үлестерін қосып қана қоймай, жобалық іс-әрекеттерден тәжірибе алуға мүмкіндік береді. Нәтижесінде мұражайдың білім алушылармен өзара мәдени қарым-қатынасы қалыптасып, олардың рухани-адамгершілік тәрбиесіне ықпал етеді. Қазіргі уақытта бағдарламаның бұл түрі кеңінен танымал.

4 түрі – костюм бағдарламалары. «Костюм бағдарламалары» деп аталатын бағдарламалар оның тақырыбына сәйкес келетін костюмдерге киіну процесін қамтиды. Костюмдік бағдарламалар мұражай мамандарының мектеп оқушыларымен өзара ынтымақтасуының жарқын, белсенді және театрландырылған түрі болып табылады. Костюм бағдарламаларының сценарийі ойындарды, көңілді конкурстарды, жұмбақтарды, викториналар мен сайыстарды және т.б. қамтиды. Осылайша, бала белгілі бір тарихи кезең және осы уақыттың кейіпкерлері туралы білімдерін еркін түрде толықтыра алады және жарқын эмоциялық көңіл-күй мен тәжірибесімен алмасады.

5 түрі – отбасылық демалыс бағдарламалары. Мұражай қауымдастығы ата-ана мен баланың өзіндік шығармашылықтарын дамытуда ерекше

эксперимент жасайды, онда олардың әрқайсысы толыққанды және ең бастысы белсенді (бұл ескерту ересектерге қатысты) әрекет етеді. «Мұражайдағы отбасылық демалыс» білім беру бағдарламасы шеберлік сыныптар, дәрісханалар мен ғылыми шоуларды, ұлттық салт-дәстүрлермен танысуды қамтиды.

6 түрі – рөлдік ойын бағдарламалары. Рөлдік ойын бағдарламасы – бұл интерактивті сабақ, онда білім алушы тек ақпаратты игеріп қана қоймайды, оны ойын барысында эмоционалды түрде түсінеді, өзінің «есте сақтауын» дамытады.

7 түрі – «Уақыт ағымына саяхат» бағдарламасы. «Уақыт ағымына саяхат» мұражайдағы маңызды тарихи кезеңді қамтуға және онымен мектеп оқушыларын таныстыруға мүмкіндік береді. Білімді игеру әр түрлі іс-әрекеттерді орындау арқылы жүзеге асырылады: рельефте қозғалу, карта іздеу, жасырын қазыналар және т.б.

«Уақыт ағымына саяхат» бағдарламасының ережелері талап ететін тапсырмаларды шешуде, әрекеттерді қабылдау нәтижесінде тәуелсіз.

8 түрі – «Қонақта...» бағдарламасы. Бағдарлама бағдарламаның басты кейіпкерімен (қонағымен) танысуды қарастырады. Оның арнайы білімді, талантты, дарынды тұлға. Онымен кездесу барысында мектеп оқушылары ой бөлісіп, пікір алмасады. Ақпаратты беру тек әңгіме, әңгімелеу немесе монолог түрінде ғана емес, сонымен қатар, бағдарлама желісін сюжетті театрландырылған нұсқада ұсыну арқылы жүзеге асыруға болады. Білім алушылар кейіпкердің мінез-құлқының әлеуметтілігін, қарым-қатынас тәсілін, мінез-құлық ерекшеліктерін бақылайды, осылайша өз бойларында тұлғааралық мінез-құлықты қалыптастырады.

9 түрі – бір тақырыптың ертегісі немесе тарихы (күпиясы) бағдарламасы.

Бағдарлама «ертегіге енуден» бастап, оны аяқтағанға дейін сиқырға толы. Бағдарламаның нысаны мұражай заттарын жандандыруға және бірінші жақта адамның әңгімесін жүргізуге мүмкіндік береді. «Тірі» экспонатпен қарым-қатынас жасау нәтижесінде эмоционалды жағдайлардың тікелей тәжірибесі арқылы бала жасалған экспонаттар, сол кездегі адамдардың талғамы мен құмарлықтары туралы білім алады. Ол мұражай затын жасаушы және оның шеберлігі туралы ақпаратты біледі. Әңгіме желісі білім алушының назарын жасалған материалға (немесе материалдарға) аударады, өндіріс кезеңдерін сипаттайды және шебердің «күпияларын» немесе оның қызметіндегі жаңалықтарды ашады. Бағдарлама барысында тікелей сөйлеу білім алушыға адамдар әлеміндегі ерекше өмір тақырыбы ретінде өмір сүруді түсінуге көмектеседі. Білім алушы мұражай затының бірегейлігі және оның тарихи және мәдени мұраға қосқан үлесі туралы түсінік алады.

11 түрі – квест бағдарламасы. Бағдарлама кілт сөзді немесе фразаны іздеу, мұражай затын табуға негізделеді. Мұражайдағы квест өткізу формасы – ойын-сауық ойыны. Бағдарламаның сюжеті тапсырмаларды орындау жолындағы қиындықтарды жеңуге негізделген. Бағдарламаның мақсаты – ойын сценарийіне енгізілген тарихи және мәдени тәжірибені игеру.

Қазіргі ғалымдардың пікірінше, бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған квест – бұл жетекші қызметке ие.

Кіші мектеп оқушыларына арналған квест бағдарламасы мыналарды қамтиды:

- білім алушылар тобының (команданың) болуы;
- мұражайдың жетекші-қызметкерінің болуы (ойынның басынан аяғына дейін);
- ересектер (жүргізуші) мен білім алушылардың тығыз қарым-қатынасы;
- ойын, сюжеттің болуы;
- ойынға қатысушылардың белгілі бір рөлдерді орындауы;
- мектеп оқушыларының ұсынылған мұражай экспонаттарына байланысты тапсырмаларды орындауы.

Тапсырмалар: миға шабуыл, маршруттық және тақырыптық, іздеу және ойын. Миға шабуыл барысында білім алушылар бір ортақ тапсырмамен байланысты әрекеттерді орындайды. Тақырыптық квест барысында мұражай белгілі бір тақырып пен бағыт бойынша тапсырмалардың кешенді шешімін ұсынады. Білім алушылардың ойын квестіне қатысуы тарихи дәуірге экспозициямен қарым-қатынас жасау арқылы өз бетінше білім алуға «енуі» болып табылады.

12 түрі – көрмелерге арналған білім беру бағдарламалары. Мұндай бағдарламалар қатысушылардың өнер туындыларының мағынасын терең түсіну үшін нақты немесе виртуалды форматта жүзеге асырылады. Мысалы, 9 жастағы білім алушы үшін «суретші шабытты қайдан алады?». Бала осындай бағдарламаның қатысушысы бола отырып, ғажайыптың пайда болу тарихымен сызбалар мен эскиздерден бастап зергерлік бұйымдарға дейін таныса алады.

Дереккөз:

<https://uba.edu.kz/storage/app/media/Metod%20usynymdama/%201%20%D0%B1%D3%A9%D0%BB%D1%96%D0%BC%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%2015.06.21.pdf>

15-қосымша

«Оқуға құштар мектеп» жобасын іске асыру бойынша іс-шаралардың күнтізбелік жоспарының үлгісі

	Жүргізілетін жұмыс түрлері	Орындаушылар	Мерзімі	Нәтиже
1-кезең – Дайындық кезеңі				
1	Бағдарламаны жүзеге асыруды бастау			Педагогикалық кеңесте мектептің кітап оқуды қолдау бағдарламасын бекіту
2	Пән сабақтарында кітап	Пән мұғалімдері		Оқу сапасын

2	оқу бойынша келесідей әдістемелер енгізу: - «Бес минуттық оқу» (барлық пән сабақтарында; - Үзілістерде поэзия минуттарын ұйымдастыру; - Пәннің сабақ тақырыптарына сәйкес поэзия минуттарын ұйымдастыру; - «Оқырман күнделігін жүргізу» атты көру диктанттарын жүргізу; - Дыбыстық бағдар бойынша оқу (А.М. Кушнир әдісімен)			арттыру
3	1. Жас ата-ана мектебі. 2. Балалар мен жасөспірімдердің кітап оқу мәселелері бойынша ата-аналар жиналыстарын өткізу	Шығармашылық топ		Ата-аналарды «Оқуға құштар мектеп» жобасымен, жүзеге асыру жолдарымен таныстыру
4	Білім беру ұйымының сайтында жобаны іске асыру және кітап оқуға қолдау көрсету бөлімін құру			Білім алушыларды және олардың ата-аналарын мектеп кітапханасында (аудандық/қалалық кітапханаларда) өткізілетін ісшаралар туралы неғұрлым толық ақпараттандыру
5	Аудандық/қалалық, ауылдық кітапханалармен әлеуметтік серіктестік туралы келісімшарт жасау	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы		Кітап оқуды насихаттау. Кітапхана қорын толықтырып отыру
6	Кітап оқуды насихаттау бойынша кітапхана-	Директордың тәрбие ісі жөнінен		Сауатты қолданушы қалыптастыру

	библиографиялық жүйе құру және енгізу	орынбасары, кітапханашы		
7	Білім беру ұйымы білім алушыларының арасында кітап оқуды танымал етуге бағытталған әлеуметтік жарнама конкурсы	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері		Кітап оқуды өмір салты ретінде насихаттау
8	«Оқитын отбасы» фотосуреттер көрмесі	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері		Кітап оқуға ынталандыру. Өртүрлі тарихи дәуірлердегі кітап оқудың әлеуметтік дәрежесін насихаттау
9	Балалар кітабы апталығы: - әдеби конкурстар; - мәнерлеп оқу конкурстары; - жақсы оқырмандарды және олардың ата-аналарын марапаттау	Кітапханашы, сынып жетекшілері, шығармашылық топ		Оқуды ынталандыру және балалардың ой-өрісін кеңейту. Отбасылық оқуға қолдау көрсету.
10	«Сүйікті кітаптарым» атты көрме 1-6-сыныптарға арналған кітаптарға шолу жұмысын ұйымдастыру	Кітапханашы		Өртүрлі тарихи дәуірлердегі кітап оқудың әлеуметтік дәрежесін насихаттау
11	«Жас оқырман клубын» ұйымдастыру	Кітапханашы		Оқу белсенділігін арттыру
12	«Менің кітапханам» акциясы	Кітапханашы, сынып жетекшілері		Кітапханадағы еңбек десанты
13	«Назар аударыңыз, жазылу басталды!» акциясы	Кітапханашы, сынып жетекшілері		
2-кезең – Практикалық (эксперименттік)				
13	«Мектеп кітапханасына кітап сыйлайық» ата-аналарға арналған акция	Сынып жетекшілері		Кітапхана қорын толықтыру
14	Ата-аналар жиналыстары марафоны	Директордың тәрбие ісі		Ата-аналар активін қалыптастыру

		жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері		
15	Айлық тақырыбына сәйкес мәнерлеп оқу сайысы (ай сайын)	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері		
16	«Кітап оқу – қазіргі заманның сәні» атты үнемі жұмыс істейтін көрме ұйымдастыру	Кітапханашы, сынып жетекшілері		Әдебиеттегі заманауи бағыттар мен заманауи авторларға арналған ұсынымдық тізімдері бар буклеттер шығару
17	Еске алу әдеби кештері	Сынып жетекшілері		Жаңа авторлармен және олардың шығармаларымен танысу. Көркем мәтінді талдау
18	«Ана (әке) маған кітап оқышы» жобасы; - ата-аналар жиналыстарында балалар кітабын оқуды насихаттау; - кітап оқу бойынша сауалнамалар жүргізу; - «Оқитын отбасы», «Ең көп оқитын сынып», «Жыл оқырманы» конкурстары	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері, ата-аналар, шығармашылық топ		Отбасылық оқуды насихаттау
19	«Оқитын отбасы», «Ең көп оқитын сынып», «Жыл оқырманы» конкурстарының	Комиссия мүшелері, шығармашылық топ		Отбасылық оқуды насихаттау

	жеңімпаздарын марапаттау			
20	Халықаралық балалар кітабы күні (2-сәуір) – мереке	Пән мұғалімдері, кітапханашы		Кітап оқуды насихаттау
21	«Кітап суретін саламыз» көркем шығармашылық конкурсы	Пән мұғалімдері, сынып жетекшілері, кітапханашы		Кітап оқуды және балалар шығармашылығын насихаттау
22	«Әдеби шығармаларды экрандау» атты кино клуб. Киноны әдеби мәтіндер авторларының туындыларының идеясына сәйкестік сапасын талқылау	Әдебиет пәнінің мұғалімдері, сынып жетекшілері, кітапханашы		Білім алушылардың ақпараттық мәдениетін насихаттау
23	Аудандық/қалалалық, ауылдық кітапханалармен серіктестік: - «Кітапхана және оның айналасы» (экскурсиялық тур); - «Кадрдағы кітап» атты буктрейлерлер конкурсы; - «Поэтикалық сәттер» жобасы; - Үй кітапханасы байқау сайысы; - «Барлық уақытқа арналған кітап» - біздің отбасының сүйікті кітап	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері, ата-аналар, шығармашылық топ		Кітап оқуды насихаттау. Кітап оқуға деген сүйіспеншілікті қалыптастыру
3-кезең – Талдамалық-қорытындылау				
24	Жобаның жүзеге асырылуы бойынша есеп	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы		Педагогикалық кеңестің шешімі
25	Жоба туралы кәсіби қауымдастықты хабардар етіп отыру	Директордың тәрбие ісі жөнінен		Әдістемелік бірлестіктерде, семинарларда сөйлеу

		орынбасары, кітапханашы		
26	Виртуалдық кеңістікте жобаны ақпараттық сүйемелдеу	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, сынып жетекшілері, кітапханашы, шығармашылық топ		Білім алушылар және олардың ата-аналарының ақпараттылығы
27	Мектеп оқушыларының кітап оқуын дамытудағы мектеп кітапханасының рөлі: ата-аналар арасындағы сауалнама, пікірлер жинау	Шығармашылық топ		Сауалнамалардың талдауы, ата-аналардың пікірі
28	Жобаны іске асыру бойынша нәтижелерді қорытындылау	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, сынып жетекшілері, кітапханашы		Жоба бойынша жұмыс тәжірибесін жинақтау және тарату

Ақмола облысы білім басқармасының Степногорск қаласы бойынша білім бөлімі Степногорск қаласының Қаныш Сәтпаев атындағы №9 жалпы орта білім беретін мектебінің бастауыш сыныптарының мұғалімі – Сүлейменова Қарлығаш Дулатовна әзірлеген «Дүниетану» пәнінде жолда жүру ережелерін оқыту бойынша сабақ барысында және сабақтан тыс іс-шараларда қолдануға болатын ойын түрлерін, жол қозғалысына байланысты жағдаяттарды шешуге арналған және «Жалғасын тап» атты тапсырмалардың нұсқалары

31. Қимылмен келтіріп шығайық.

(ойынды жүргізуші қызыл дөңгелекті көтергенде отыру, сары дөңгелекті көтергенде тұру, жасыл дөңгелекті көтергенде орында жүру).

2. «Қай топ данышпан?». Ол үшін қызыл, сары, жасыл түстерге үш топ құрып бөліну қажет.

Қызыл түсті топқа арналған сұрақтар:

- Балалар, бағдаршам алғашқы кезде қанша түсті болды?
- Алғашқы бағдаршамның түстерін атаңдар.
- Біздің қаланың көшелеріндегі бағдаршамдардың неше көзі бар?
- Қазіргі кездегі бағдаршамның түстерін атаңдар.

Сары түсті топқа арналған сұрақтар:

- Суреттен не көргендеріңді айтып беріңдер?
- Көлік аттарын атаңдар?
- Бағдаршамның қызметі қандай?
- Адамдар қай жолмен жүрулері тиіс?

Жасыл түсті топқа арналған сұрақтар:

- Бағдаршам жолдың қай жерінде орналастырылады?
- Алғашқы бағдаршам қай жерде орналасқан?
- Оны ойлап тапқан адамның есімі бар ма?

3. «Бағдаршам» ойыны: барлық оқушы айнала билеп жүреді. Қызыл жанғанда тоқтап қалады. Жасыл жанғанда билеуді жалғастырады. Сары жанғанда 1 аяғын көтеріп, екі қолын жайып тұра қалады.

Шартты бұзғандар ойыннан шығады.

4. «Жүргізушілер» ойыны.

Мақсаты: Балаларға жолда жүру ережесін үйрету, ой-өрісін кеңейту.

Қолданатын көрнекіліктер: Бірнеше ойын жолдары, машиналар, ойыншықтар.

Ойын барысы: ойын жолдарының бірнеше жеңіл нұсқалары Алдын ала әзірленеді. Әр жолда бірнеше жол белгілері қойылған. Бұл жол мәселесін ауыстыруға мүмкіндік береді. Мысалы: «Сен көліктің жүргізушісін, саған қоянды ауруханаға апару керек, жанармай құйып және машина жөндеу керек, машинаның суреті, сенің қай жерде шыққаның және қайда оралу керек екенің білдіреді. Жол ережесін бұзбау үшін қандай ретпен осы барлық пункттарды

аралап шығу керек, ойлан және жауап бер. Содан соң біз екеуміз сенің дұрыс жол таңдадың ба, жоқ па соны тексереміз».

5. «Бағдаршам» ойыны

Мақсаты: Балаларды жол ережесімен таныстыру.

Қолданатын көрнекіліктер: қызыл, сары және жасыл дөңгелектер, ойыншық машиналар, балалардың суреттері.

Ойын барысы: қатысушылардың біреуі бағдаршамның белгілі бір түсін орнатады (қызыл, сары және жасыл дөңгелектерді қойып) машиналарды және балалардың пішіндерін, әр түрлі бағытпен жүретін. Екінші бала машиналарды көше қиылысынан өткізеді, (жүру жолынан) немесе балалардың пішіндерін (жүргінші жолынан) жол жүру ережесіне сәйкес. Содан соң ойыншылар рөлдермен ауысады. Машина және жүргінші жолы ережесімен және бағдаршамның шамдарымен белгіленетін әртүрлі жағдайлар қарастырылады.

Кім қателеспей жақсы ойын көрсетсе сол жеңімпаз болып есептеледі.

6. «Кім үздік жүргінші?» ойыны.

Мақсаты: жолда жүру ережесі бойынша балалардың білімдерін бекіту. (бағдаршамның белгісі, жүргінші жолы) белсенділігін, назарын тәрбиелеу.

Қолданатын көрнекіліктер: 1, 2, 3, 4, 5, 6 сандар жазылған текшелер және 2 фишка. Ойын алаңы.

Ойын барысы: бірінші жүргінші №1 үйден, екіншісі №2 үйден шығады.

Текшелерді өздерінің сандары шыққанша лақтыра береді және қайтадан лақтырады. Сонымен, түрлі-түсті суреттерге мұқият қарау керек. Бірінші суретте бағдаршамның қызыл шамы жанып тұр. Демек, жүргінші бағдаршамнан тұрған дөңгелекке секіре алмайды. Ол орнында тұра береді.

Екінші суретте көлік. Жолды кесіп өтуге болмайды, орнында тұру керек.

Үшінші суретте бағдаршамның жасыл шамы жанып тұр. Текшені текшенің санына байланысты дөңгелектерге жылжытуға болады.

Төртінші суретте мотоциклші. Оны тоқтап, өткізу керек.

Бесінші суретте бағдаршамның сары шамы жанып тұр. Жүргінші сол суреттің бойында тоқтай алады.

Алтыншы суретте реттеуші бейнеленген. Көліктердің және жаяу жүргіншілердің жолда жүруін реттеуші реттеп тұрғанда жолды қиып өту қауіпсіз. Реттеушінің белгісімен жолдан өтіп, бірден әженің үйіне баруға болады.

Әжесінің үйіне дейін жол ережесін бұзбай жеткен жүргінші жеңіске жетеді.

7. «Жолда» ойыны.

Мақсаты: білім алушылардың көліктер туралы білімдерін кеңейту және алған білімдерін бекіту. Назарын және есте сақтау қабілетін арттыру.

Қолданатын көрнекіліктер: жүк және жеңіл автокөліктердің суреттері, фишкалар.

Ойын барысы: жол жүру алдында балалармен кім және қандай көлікті таңдайтынын келісіп алыңыз. Жолда балалар автокөліктердің атауларын атап, сол үшін фишкалар алады. Көп фишка жинаған ойыншы – жеңімпаз болады.

8. «Шығармашылық жұмыс».

Жол ережесіне байланысты тірек сөздермен өлең құрастыру

----- балалар

----- тротуар

----- ұмытпа

----- сақта!

9. «Қай жерде ойнауға болады? Қай жерде ойнауға болмайды?».

Егер топтарыңа жолда жүру ережелерін бұзбай ойнап жүрген балалардың суреті берілген болса астындағы шаршыны жасыл түспен, керісінше ереже сақталмаған жерді қызыл түспен бояйсыңдар.

10. «Жол белгілерін үйренеміз» ойыны.

Мақсаты: жол белгілері және бағдаршам сигналдары бойынша білімдерін бекітуді жалғастыру.

Қолданатын көрнекіліктер: жол белгілері бар үлкен, кіші карточкалар.

Ойын барысы: ойыншылар арасында үлкен карталарды тең бөлу.

Жүргізуші жол белгілері бар карточкаларды кезекпен көрсетеді, кімге жақындайды сол белгіні алады да, тақтаның жоғары оң бұрышына қояды және бұл белгі қалай аталатынын және қандай жағдайларда қолданылатынын айтып береді. Кім белгілерді жағдайларға дұрыс тапса және оны түсіндіре алса сол жеңімпаз.

Жол қозғалысына байланысты жағдаяттарды шешуге арналған тапсырмалар.

1-жағдаят. Үш оқушы мектепке бару үшін үйінен шықты да, көлік жүретін көшеде қуаласып ойнады. Бір оқушы екінші оқушыны итеріп жібереді.

Ол жығылып қалды. Үшінші оқушы жығылған баланы тұрғызуға көмек көрсетеді. Дәл осы кезде бұрылыстан шыға келген машина эзер тоқтайды.

Итерген тәртіпсіз оқушы бар ықыласымен айқайлап, күліп тұрады.

- Осы көрініс жайында не айтасыңдар?

- Әрине, осындай ережеге сай емес ойындар кездейсоқ апатқа кезіктіреді.

Сондықтан жолда жүру ережесін үнемі сақтаңдар.

2-жағдаят. Сен жолдан өтіп бара жатқанда саған біреу айқайласа, не істеу керек?

3-жағдаят. Сен жолдан өтіп келе жатырсың. Кенет аялдамада тұрған өзіңе керекті автобусты көрдің. Сен не істейсің?

4-жағдаят. Сен автобустан түстің. Сен көшенің қарсы бетіне өтуің керек. Сен қалай өтесің?

5-жағдаят. Сен ауылды жерде тұрасың, ол жақта ешқандай жол белгілері мен бағдаршам жоқ. Сен жолды өту үшін істер едің.

6-жағдаят. Сен жолдан өтуге жақындағанда бағдаршамның жасыл түсі жыпылықтап тұрды, сенің достарың жолдан өткелі жатыр. Сен не істер едің?

7-жағдаят. Сен досыңмен киноға асығып бара жатырсың, досыңның құлағында наушник. Жаяу жүргіншілер өтпесінен досың жүгіріп өткісі келді, сен не істейсің?

«Жалғасын тап» атты тапсырмалар

1-тапсырма. Жүріп келе жатқан көліктің алдынан жүгіріп шықтың, не болды деп ойлайсың? Түсіндір, ойынды дәлелде. (Жүріп келе жатқан көліктің алдынан өтіп кетемін деуші болма. Ол тоқтағанша, не өтіп кеткенше тоса тұр).

2-тапсырма. Аялдамада тұрған автобустың алдыңғы жағынан өттің, не болды деп ойлайсың? (Аялдамада тұрған автобустың арт жағынан айналып өт.

Сонда сен оның соңынан келе жатқан машинаны дер кезінде көре аласың).

3-тапсырма. Жолдан өткенде әңгімелесіп, барлық зейінді жолға емес өзіңе аударттың, жүргізушіге қандай кедергі жасадың? (Жолдан өткенде әңгімені доғарып, барлық зейінді жол қауіпсіздігіне аудару керек).

4-тапсырма. Көшенің келесі бетіне өту үшін жолдың ортасынан жүгіріп өттің, сен қандай қателек жасадың? (Көшенің келесі бетіне өту үшін арнайы өткелден өту керек. Ал қалалық жерлерде аспалы көпірлермен, жол асты жолымен жүреді).

5-тапсырма. Көліктің артына жабысып сырғанадың, көлік ойламаған жерден тоқтады оқиға немен аяқталды деп ойлайсың? (Көліктің артына жабысуға болмайды, құлап, апатқа ұшырауын мүмкін. Жол тайғанақ болса көліктің астына қарай сырғанап кетуің де мүмкін).

6-тапсырма. Көшеде келе жатып, қақпадан шығып келе жатқан көліктің алдынан өтіп бара жатқан кішкентай баланы көрдің, сен не істейсің? (Көшеде келе жатып, қақпадан шығып келе жатқан көлікті көрсең күте тұр, ал кішкентай баланы көрсең жүргізушіге белгі беруге тырыс).

7-тапсырма. «Жолда жүру ережелері» тақырыбына постер жасау.

8. «Кім байқағыш?» Сурет бойынша тиісті жол белгілерін қою. Әр топқа бір минут уақыт беріледі.

9. Жол белгілеріне байланысты мазайкаларды жинау.

10. Суреттегі жол белгілерін атап, ол нені білдіретінін түсіндіру.

17-қосымша

Қозғалмалы ойындар

«Епті балалар»

Алаңның қарама-қарсы екі жағында сызықтармен екі «үй» белгіленеді. Олардың арасындағы қашықтық 15-20 метр. «Үйлердің» арасында алаңның ортасында жүргізуші тұрады, басқа барлық ойыншылар алаңның бір жағында үй сызығының сыртында тұрады. Егер ойын үлкен алаңда жүргізілсе, онда оны бүйірлік сызықтармен бір-бірінен 10 метр қашықтықта шектеу қажет.

Жүргізуші алаңның ортасында тұрып, дауысын қатты шығарып «Бір, екі, үш!» деп санайды. Барлық ойыншылар:

«Біз көңілді баламыз,

Жүгіріп жылдам, қызыққа батамыз.

Ал, бізді ұстап алып көріңіз!» - деп бірге жауап береді.

Осыдан кейін барлық балалар қарама-қарсы беттегі «үй» сызығының артына қарай жүгіреді.

Жүргізуші жүгірген ойыншыларды ұстап алуы тиіс, ұсталғандар шетке шығып тұрады. Барлық балалар жүгіріп өткеннен кейін, жүргізуші тағы да белгі береді, ойын қайтадан қайталаанады. Үш-төрт реттен кейін ұсталғандар саны саналады да, ұсталмағандар арасынан жаңа жүргізуші тағайындалады.

Ұсталғандар қайтадан топқа қосылады, ойын қайтадан ойналады.

Ойын ережесі:

– екінші жаққа қарай жүгіріп өту «Ал, бізді ұстап алып көріңіз!» сөзінен кейін ғана болады;

– «үй» сызығының артына өткен ойыншы, алдына қарай қайтып келсе, ұсталған болып саналады;

– «ұстап алу» – «ойыншыға қол тигізу» ұстап алған болып саналады;

– ұсталынған балаларға көңілсіз болмау үшін, оларды санап, қайтадан ойынға қосуға болады.

«Бос орынға орналас».

Арасы 1,5 метрлік қашықтықта сызық бойымен белгілер (фишкалар) қойылады. Фишкалар саны ойыншылар санына қарағанда екеуге кем болуы тиіс. Фишкаға қатарлас (параллель сызықпен), олардан 15-17 метр қашықтықта және оларға бетпе-бет бір қатарға ойыншылар тұрады. Жаттықтырушының белгісі бойынша олар фишкаларға қарай жүреді, ал жаттықтырушы «құпия сөз» (ойыншылармен келісілген) айтқан кезде, олар фишкаларға қарай жүгіреді де бос орынға тұруға тырысады. Фишкалардың жанынан орын алып үлгермеген екі соңғы ойыншы, ойыннан шығады. Ойыншылардың саны екі адамға кемігендіктен, фишкалардан да екеуі алынады. Ойын алғашқы ретпен қайталаанады, тағы да соңғы екі ойыншы ойыннан шығады, тағы екі фишка алынады. Ойынның соңына дейін жеткен үш ойыншы жеңімпаз аталады.

Бұл ойынды үш қайыра ойнауға болады.

Дереккөз: <https://infourok.ru/metodika-obucheniya-igri-v-futbol-detey-v-vozhra-let2106124.html>

«Асық ойыны».

Асық ойнау үшін керекті құралдың ең негізгісі – сақа. Әдетте оны үлкен оңқай асықтан шіге жағынан қорғасын құйып ауырлатып, тәйке жақ табанын, шіге жақ бетін тегістеп, оң қолға ұстап асық атуға ыңғайлап жасайды.

Асық ойынын жазды күні тақыр жерде ойнайды. Бір-біріне қарсы екі бала не бірнеше бала екі топқа бөлініп ойнаулары мүмкін. Ойынның негізгі шарты бір-бірінен асық ұту. Асық ойынының ұштабан, шеңбер және алтыатар деп аталатын өте кең тараған түрлері бар және олар бір-біріне өте ұқсас келеді.

«Ұштабан» ойнау үшін тақыр жерге көлденең сызық сызылады да, оған әр ойыншы бір бірден арасын сиректеу етіп кеней тігеді. Содан соң ойнаушы балалардың барлығының сақаларын біреуі жиып иіреді. Кімнің сақасы шықса сол бірінші болып сақасын көннен алысырақ жерге иіреді. Сақасымен тігулі кенейді атып, ұштабаннан артықтау жерге жіберуі керек үш табаннан кем, не болмаса сақасы кенейге тимей кетсе, ойынды сақасы шыққан келесі ойыншы бастайды. Ойын көндегі кенейді ұтып біткенше созылады.

«Алтыатар» ойыны бұдан басқаша. Көндегі кенейлердің бір шетіне түпте қалған (сақасы шықпаған) баланың сақасы тігіледі. Кенейдің арасында саңылау болмай тіркестірле қойылады. Көннің екі жағына 1м жерден су (сызық) ал 5-6 м жерден қарақшы белгілейді. Кімде кім түптегі сақаны жұлып кетсе (судан шығарса) бүкіл кенейді сол алады. Ал сақаға тимей кенейді ұшырса, оның судан шыққаны ғана соныкі болып табылады. Ату саны – 6 рет. Алғаш сақасы шыққан бала, қалғандары одан кейінгі кезекте атады. Алты рет атыстан қалған кенейдің бәрі түпте қалған баланікі болып есептеледі.

«Шеңбер» ойыны аса ептілікпен дәлдікті қажет етеді. Жалпы асық ойынының әрқайсысы баланың дәлдікпен ойлау қабілетін және жеңу мақсатын алға қоя отырып, басқалардан озам деген талпынысты оятады. Қатысатын адам саны – 6 адамға дейін. Екі адам бір-бірінің қолынан ұстап бір нүктеден айнала шеңбер сызады. Әр қатысушы 1 немесе 2 асықтан қатысушылар санына байланысты, шеңбердің ортасындағы сызыққа тігеді. (4 адамға дейін – 2 асықтан, 6 адамға дейін 1- асықтан). Асықты иіру арқылы асық ату ретін анықтайды. Сол бойынша кезек пен кезек атады. Шеңбер шетінде арнайы ойын бастайтын сызықша сызылған. Бірінші асық құлағанға дейін сол сызықтан атылады. Асық құлап немесе шеңберден шыққаннан кейін ойын шеңбер бойымен жалғасады. Ойындағы басты міндет өзіңнің сақамен көбірек асықты шеңберден шығарып ұту.

Егер өз кезегінде асықты ойыншы шеңберден шығарса, ары қарай жалғастырады.

Егер асық жылжып шеңберге жақын жатса, ол шеңбер шетінен ойыншының аяқ-табанымен өлшеніп, егер асыққа жетсе шертіп шығарады, жетпесе атады.

Ескерту: Атқанда немесе шерткенде троекториясы шеңберден 90 градустан төмен болмауы қажет. Келесі ойынды асықты көп ұтқан адам бастайды. Қалғандары асық иіріп, кезек тәртібін анықтайды. Ойында қорғасын құйылған немесе сақаны ауырлату мақсатында дайындалған асық қолданылмайды.

Дереккөз: <https://e-history.kz/kz/news/show/1065/> © e-history.kz

19-қосымша

Жамбыл Жабаев мұражайында (КВЕСТ-ОЙЫН)

Ойынның шарты:

- білім алушылардың жас ерекшелігін ескере отырып ойынның жоспарын құрастыру;

- тапсырмалар құрастыру;

- сыныпты 4-5 ойыншыдан тұратын бірнеше командаға бөлу.

Ойынның жоспары:

1) ширату жаттығуларын ұйымдастыру (жаттығулар ұлттық ойын элементтерінен құрастырылуы мүмкін);

2) мәтіндік тапсырмалар (білім алушылардың оқу жылдамдығы мен мәтіннің мағынасын түсінуі дағдылары деңгейін бақылауға мүмкіндік береді);

3) ойжұмбақ-квестер (сөзжұмбақ, ребус, есеп түрінде болуы мүмкін).

Ойынның барысы

Ширату жаттығулары:

Қазақ халқының салт-дәстүрлерімен, ойындарымен таныстыру және дене шынықтыру жаттығуларын жасау мақсатында «Қазанға теңге таста» ойынын ойнату. Қазаннан белгілі бір қашықтықта тұрып күміс теңгені қазанға лақтыру қажет. Қазанға түскен әр күміс ұпай береді.

Ширату жаттығуын қазақтың ұлттық ойындарының бөлмеде қимыл-қозғалыс жасауға болатын түрлерінен таңдауға болады.

Мәтіндік тапсырмалар (тақырыпқа сәйкес құрастырылуы тиіс).

Мұражайдан қажетті деректерді тауып көп нүктенің орнына қажетті сөзді қойып сөйлемдерді толықтырыңдар.

Ұйымдастырушыларға ескерту! Жақшаның ішіндегі сөздер тапсырмада көрсетілмейді.

1-топқа арналған тапсырма «Мұражай тарихы».

Мұражай қазақ халқының ұлы ақыны Жамбыл Жабаев тұрған үйде ... (1946) жылы ұйымдастырылды. Мұражай кешені Алатаудың ... (Майтөбе) биігіне жақын жатқан жазықта орналасқан. Мұражайдың іргесінде ұлы ақынның көзі тірісінде егілген ағаштар, сол қалың баудың түкпіріне таман алма мен алмұрт бағының арасында ... (1946) жылы салынған кесене тұр. Кесене ... (1970) және ... (1996) жылдары қайта жөнделіп, ақ мәрмәрмен қапталған.

Кесененің дәл ортасына ұлы жыршыға құлпытас қойылған. Ақын денесі осында жерленген. Кесененің дәл іргесінде, сол жақ босағасына ақынның киесі – ... .. (қызыл шұбар жолбарыс) мүсіні орнатылған.

Дереккөз: https://kk.wikipedia.org/wiki/Жамбыл_мұражайы (Алматы_облысы)

2-топқа арналған тапсырма «Менің пірім – Сүйінбай...».

Бірінші бөлме Жамбылдың ұлы ұстазы ақын ... (Сүйінбайға) арналған.

Сөз атасы Сүйінбайды ... (ұстаз) тұтқан Жамбыл Жабаев өзінің көптеген жырларында бұл кісінің өмірі мен өлеңін үлгі етіп келді. Мінезі де, болмысы да ерекше болып өскен бала Жамбыл жастайынан ... .. (ән мен күйге) құмар, ойы ұшқыр, ұғымтал болып өседі. Жамбылды көзі көрген жандардың барлығы оның ... .. (есте сақтау) қабілетінің ерекше болғандығын айтады екен. Осылай дара тұлғаның бойындағы сирек кездесетін қасиеттерді бірінші болып ... .. (Сүйінбай Аронұлы) байқапты. Шамамен 13-14 жасында әкесінің қарсылығына қарамастан, қолына домбырасын алып, атағы талай жұртқа жайылған Сүйінбайды іздеп тапқан бала Жамбыл өзінің алғашқы жырларын ұсынады.

Жас жеткіншектің тапқырлығы мен талабына тәнті болған жырау өзінің ақ батасын беріп, ақылын айтыпты. Жамбылдай мөлдір бұлақтың көзін ашқан Сүйінбайды шәкірті әрдайым ән-жырларына қосып, ұлықтап жүрген. Міне осылайша, ұстаз бен шәкірттің арасындағы үлкен сыйластықтың бір белгісі болып мұражайдың төрінде Сүйінбайдың суреті тұр. Портретті ... .. (Әбілхан Қастеев) салған.

Дереккөз: https://el.kz/kz/news/sakral_nii_kazahstan_zhambil_zhabaevtin_murazhai_uii

3-топқа арналған тапсырма «Жыр сүлейі – Жамбыл».

Мұражайдағы күнде жәдігерлердің бірі – ұлы ақынның ... .. (киелі домбырасы). Өзінің суырыпсалмалық өнерімен жалпақ жұртқа атағы жайылған Жамбыл – ... (айтыс) өнерінде үлкен із қалдырған тұлға. Ақынның ..., ..., ... (Құлмамбет, Досмағанбет, Айкүміс) сынды дүлдүл ақындармен жасаған айтысы қазақ ауыз әдебиетінің алтын қорынан орын алады.

Жамбыл өз жырларының тең жартысын 1916 жылғы ... (ұлт-азаттық) көтеріліске арнаған. Сондықтан болар, мұражай қабырғасында ... .. (Амангелді Иманов) суреті бар.

4-топқа арналған тапсырма «Ұлы Отан соғысы жырлары».

Келесі экспонаттар ақын өміріндегі үлкен кезең туралы баяндайды. Ол – ... .. (Ұлы отан соғысы) уақыты. Жамбыл екінші ... (дүниежүзілік) соғысқа қатысқан отан қорғаушыларға арнап жырлар жазған. Бұл жырлар бір жинаққа топтастырылып, ... («Соғыс жылдарының өлеңдері») деген атпен мұражайда сақталып келеді. Ақынның ... .. («Ленинрадтық өрендерім») деген өлеңі соғыс жылдарында талай жауынгерді жігерлендіріп, қарапайым жұртқа күш-қуат берген еді.

Ойжұмбақ-квестер (сөзжұмбақтар сайысы).

Тігінен:

1. Қазақ халық поэзиясының әйгілі тұлғасы, өлең сөздің дүлдүлі, жырау, жыршы (Жамбыл Жабаев).

2. Жамбылдың ұлы ұстазы (Сүйінбай).

3. Жамбылдың атағын жұртқа танытқан суырып-салмалық өнер түрі (Айтыс).

4. Жамбыл Жабаев кешенінде қазақтың мандайына біткен жарық жұлдызы – ... мазары бар (Тілендиев).

Көлденеңінен:

1. Мұражай кешені орналасқан жазық (Майтөбе).
2. Ақынның киесі (Жолбарыс).
3. Жамбылмен айтысқан ақын (Айкүміс).
4. Соғыс жылдарында талай жауынгерді жігерлендіріп, қарапайым жұртқа күш-қуат берген өлең қай қалаға арналған? (Ленинград).
5. Сүйінбай ақын портретінің авторы (Қастеев)

20-қосымша

Ыбырай Алтынсарин кесенесі

Жалпы білім беретін мектептердің жоғары сыныптарында «Ы. Алтынсарин – жаңашыл-педагог» тақырыбына байланысты «Жұлдызды сәт» ойыны.

Мақсаты:

- білім алушылардың Ы. Алтынсариннің өмірі мен шығармашылығы туралы білімдерін толықтыру, қорытындылау және жүйелеу;
- білім алушылардың сөйлеу тілін, өз ойларын жеткізе білу дағдыларын, әдебиетке қызығушылықтарын дамыту.

Ойынды командамен де немесе жеке-жеке оқушылармен де өткізуге, сонымен қатар сұрақтарды слайд түрінде әзірлеп интерактивті тақтадан көрсетуге болады.

Ойын бірнеше кезеңнен тұрады:

1-кезең. «Ы. Алтынсариннің өмірімен байланысты жерлер».

Үстелдерде 1-ден 6-ға дейінгі цифрлар жазылған текше карталар бар. 1-кезеңнің сұрағына жауап бергенде дұрыс жауапқа сәйкес келетін цифрды көрсету қажет.

1 – Қостанай облысы Қостанай ауданы

2 – Орынбор

3 – Торғай

4 – Петербург

5 – Қазан

6 – Ырғыз

7 – Троицк

8 – Ақтөбе

1-сұрақ. Ыбырай Алтынсариннің туған жері (Қостанай облысы Қостанай ауданы).

Слайдта атасының Ыбырайға жолдаған өлең-хатының жолдарын ұсынуға және мәнерлеп оқып беруге болады

Үміт еткен көзімнің нұры – балам,

Жаныңа жәрдем берсін Хақ тағалам.

Атаң мұнда анаңмен есен-аман,

Сүйіп сәлем жазады бүгін саған.

Атаңды сағындым деп асығарсың,

Надан боп білмей қалсаң, аһ ұрарсың.

Шырағым, мұнда жүрсең не етер едің,

Қолыңа құрық алып кетер едің.

Тентіреп екі ауылдың арасында
Жүргенмен, не мұратқа жетер едің?!

2-сұрақ. Кішкентай Ыбырайдың орыс-қазақ мектебінде оқыған қала (Орынбор).

3-сұрақ. Ыбырай өзі сұранып, мектебіне мұғалім болуға рұқсат алып, келген жер (Торғай)

4-сұрақ. Орыстың ағартушылық жүйесін зерттеу мақсатында барған қалалары (Петербург, Қазан).

5-сұрақ. 1879-1883 жылдар аралығында Торғай облысының қандай уездерінде жаңа мектептер ашты (Торғай, Ырғыз, Троицк, Ақтөбе).

6-сұрақ. «Қазақ хрестоматиясын» басып шығарған қала (Орынбор).

2-кезең. «Логикалық тізбек».

Сурет және жазушы өмірінің фактілері арасындағы өзара байланысты анықтау. Ұпай жұлдызын бірінші көтеріп жауап берген қатысушыға беріледі.

1-тапсырма. Слайдта Ы. Алтынсариннің және шекара комиссиясы төрағасына Жаңбыршы Балғожиннің немересі Ыбырайдың орыс-қазақ мектебіне қабылдау туралы мәлімдемесінің суреттері.

Дұрыс жауап: Замана бет алысын өзінше болжаған Балғожа табысқа жетудің ендігі жолы – оқу деп біледі. Сөйтіп, немересі кішкентай Ыбырайды Орынборда ашылады деп күтілген орыс-қазақ мектебіне күні бұрын жаздырып қояды. Мектеп 1850 жылы ашылады да, оған қабылданған отыз қазақ баласының бірі – тоғыз жасар Ыбырай болады.

2-тапсырма. Слайдта Ы. Алтынсариннің және ғимараттың суреті, 1850-1857 жылдар жазуы.

Дұрыс жауап: Орынбор қаласында 1850-1857 жылдар аралығында Ы. Алтынсарин оқыған мектеп.

3-тапсырма. Слайдта Ы. Алтынсариннің және үйдің суреті, 1883-1889 жылдар жазуы

Дұрыс жауап: бұл үйде 1883-1889 жылдар аралығында Ы. Алтынсарин тұрған. Үй Қостанай қаласында.

4-тапсырма. Слайдта Ы. Алтынсариннің және отбасының суреттері.

Дұрыс жауап: Ы. Алтынсариннің отбасы. Әйелі – Айғанымс, балалары – Абдолла, Әбдірахман, Шарипа.

5-тапсырма. Слайдта Ы. Алтынсариннің және «Киргизская хрестоматия» кітабының суреттері.

Дұрыс жауап: Ыбырай Алтынсарин – «Қазақ хрестоматиясы» (1879) деп аталатын ана тіліміздегі тұңғыш оқулықтың авторы.

6-тапсырма. Слайдта Ы. Алтынсариннің және кесененің суреттері.

Дұрыс жауап: Ы. Алтынсариннің кесенесі тарихи тұлғаларға қатысты киелі орындар санатына енген. Кесене Тобыл өзенінің жағасында орналасқан (Қостанай қаласында).

3-кезең. «Әдеби галерея».

Тапсырма: Ы. Алтынсариннің әңгімелеріне қатысты суреттерді қарап, жазушының шығармаларынан үзінділер тыңдап, олардың атауларын еске түсіру қажет.

Слайд. «Тазша бала» ертегісіне иллюстрация және ертегіден үзінді (аудиожазба).

«Тазша бала» ертегісінен үзінді: «Ертеде бір шал мен кемпір болыпты.

Олардың үш баласы, бес ешкісі бар екен. Бір күні үлкен баласы басқа жерден пайда кәсіп қылуға талап етіп, өзіне тиген енші ешкісін сойып алып, етінен кемпір мен шалға бір түйір де берместен, арқалап кетіпті. Келе жатса, бір өнерші байдікіне келеді. Бұл байға өнер үйренуге ол жігіт жалданыпты. Өнерші бай бек қатты жауыз адам екен. Ол жалданған жігітті бір сандыққа салып қойып, аштан өлтіріпті. Үйінде қалған ортаншы баласы, бұ да өнер үйренбекке талап етіп, о да ағасының кеткен жолымен кетіп, о да өнерші байға келіп жалданыпты. Өнерші бай оны да ағасынша аштан өлтіріпті. Үшінші ұлы — Тазша бала, о да ағаларындай өзіне тиген енші ешкісін сойып алып, жарты етін әке-шешесіне беріп, олардан рұқсат алып, арқалап кетіпті». (Слайдқа қажетті суретті <http://bilim-all.kz/article/7166-Tazsha-bala> сайтынан қарауға болады).

Дереккөз: <http://bilim-all.kz/article/7166-Tazsha-bala>

Слайд. «Әке мен бала» әңгімесіне иллюстрация және әңгімеден үзінді (аудиожазба).

«Әке мен бала» әңгімесінен үзінді: «... Қаланың шетінде темірші ұсталар бар екен, соған жеткен соң, әкесі қайырылып, манағы тағаны соларға үш тиынға сатты. Одан біраз жер өткен соң, шие сатып отырғандардан ол үш тиынға бірталай шие сатып алды. Сонымен, шиені орамалына түйіп, шетінен өзі бірем - бірем алып жеп, баласына қарамай, аяңдап жүре берді. Біраз жер өткен соң, әкесінің қолынан бір шие жерге түседі. Артында келе жатқан бала да тым-ақ қызығып келеді екен, жерге түскен шиені жалма-жан жерден алып, аузына салды». (Слайдқа қажетті суретті

<https://massaget.kz/layfstayl/debiet/tmsil/41805/> сайтынан қарауға болады).

Дереккөз: <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/tmsil/41805/>

Слайд. «Атымтай Жомарт» әңгімесіне иллюстрация және әңгімеден үзінді (аудиожазба).

«Атымтай Жомарт» әңгімесінен үзінді: «Төрт түрлі себеп бар. Әуелгісі: әдемі ат, асыл киім, асқан дәулетті өне бойы әдет етсең, көңілге жел кіргізеді; сол желіккен көңілмен өзімен терезесі төмен бейшаралардан жиреніп, көз салмай, кем-кетікке жәрдем беруді ұмытармын деп қорқамын.

Екіншісі: бар бола тұрып мен жұмыс қылсам, мұның кемшілік емес екенін біліп, кейінгілер әбірет алсын деймін.

Үшіншісі: күн сайын өз бейнетіммен тапқан бір-екі пұлға нан сатып алып жесем де бойыма сол тамақ болып тарайды, еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі, сіңімділігі болады екен.

Төртіншісі: құдайтағаламның берген дәулетін өзімсініп, тиісті орындарына жаратпай, көбісін өзім ішіп-жеп, өзім тұтынсам, мал берген иесіне күнәлі болармын деп қорқамын, – деді». (Слайдқа қажетті суретті

https://www.zharar.com/kz/story/8645-altynsarin_atymtay.html сайтынан қарауға болады).

Дереккөз: https://www.zharar.com/kz/story/8645-altynsarin_atymtay.html

4-кезең. Викторина.

- 1) Ы. Алтынсарин – өмір сүрген жылдар (1841-1889 ж. ж.).
- 2) Ы. Алтынсарин... (Ағартушы-педагог).
- 3) Ы. Алтынсаринді тәрбиелеген алды (Атасы Балғожа би).
- 4) Ы. Алтынсарин дүниеге келген өңір (Қостанай облысы Торғай жері).
- 5) Ыбырайдың жақсы меңгерген тілдері (орыс, араб, татар, парсы).
- 6) Орынбор шекаралық комиссиясы жанындағы мектепті алтын медальмен бітірген жылы (1857).
- 7) Балғожа бидің хатшысы ретінде тілмаштық қызмет атқарған жылдары (1857 ж.).
- 8) Ы. Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясы» жазылған алфавит (кириллица).
- 9) Ы. Алтынсариннің негізгі еңбектерінің бірі (Қырғыздарды орыс тіліне үйретуге негізгі басшылық).
- 10) 1879 жылы тағайындалған қызметі (Торғай облысының мектеп инспекторы).
- 11) ХІХ ғ. І жартысындағы ағартушы, қоғам қайраткері, жаңашыл педагог (Ыбырай Алтынсарин).
- 12) Ы. Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясы» жарық көрген жыл (1879)
- 13) Балаларды оқуға шақырған өлеңі (Кел, балалар, оқылық!).
- 14) «Кел, балалар, оқылық!» өлеңіне ән шығарған (Жаяу Мұса).
- 15) «Қыпшақ – Сейіткүл» әңгімесінде уағыздаған кәсіп (Егіншілік).
- 16) Ы. Алтынсариннің қазақ қыздарына арнап мектеп-интернат ашқан қала (Ырғыз).

Мазмұны

Кіріспе.....	3
1 Білім алушылардың тұлғасын әлеуметтендірудің халықаралық және отандық тәжірибесі.....	6
2 Мектептегі қосымша білім беру – балаларды әлеуметтендірудің маңызды факторларының бірі.....	25
3 Қосымша білім беру негізінде білім алушылардың тұлғасын әлеуметтендіру бойынша әдістемелік ұсынымдар.....	32
Қорытынды.....	104
Пайдаланған әдебиеттер тізімі.....	105
Қосымшалар.....	109

**Мектептегі қосымша білім беру негізінде білім алушының тұлғасын
әлеуметтендіру**

Әдістемелік ұсынымдар

Басуға 03.05.2023 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 25.